



**DAHİLDE İŞLEME REJİMİ'NİN TÜRKİYE
İHRACATI ÜZERİNE ETKİSİ: İMALAT SANAYİ
İHRACATI ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

Müsemma ÇÖKERDENOĞLU

**Yüksek Lisans Tezi
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Abdullah TAKIM**

2023

Her Hakkı Saklıdır.

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE LOJİSTİK ANA BİLİM DALI**

Müsemma ÇÖKERDENOĞLU

**DAHİLDE İŞLEME REJİMİ’NİN TÜRKİYE İHRACATI ÜZERİNE
ETKİSİ: İMALAT SANAYİ İHRACATI ÜZERİNE BİR
UYGULAMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Abdullah TAKIM**

ERZURUM – 2023



TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum " **Dahilde İşleme Rejimi'nin Türkiye İhracatı Üzerine Etkisi: İmalat Sanayi İhracatı Üzerine Bir Uygulama** " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

[22.08.2023]

[Müsemma ÇÖKERDENOĞLU]

Aslı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Abdullah TAKIM danışmanlığında, Müsemma ÇÖKERDENOĞLU tarafından hazırlanan bu çalışma 22 / 08 / 2023 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Fehim BAKIRCI

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Abdullah TAKIM

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Gürkan ÇALMAŞUR

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
ÖNSÖZ.....	XIII
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İHRACATIN GELİŞİMİ VE İHRACATA SAĞLANAN TEŞVİKLER

1.1. İHRACATIN TANIMI ve TÜRLERİ	4
1.1.1. İhracat Kavramı	4
1.1.2. İhracat Türleri.....	4
1.1.2.1. Özellik Arz Etmeyen İhracat	5
1.1.2.2. Kayda Bağlı İhracat	6
1.1.2.3. Kredili İhracat.....	7
1.1.2.4. Konsinye İhracat.....	8
1.1.2.5. İthal Edilmiş Malların İhracatı	8
1.1.2.6. Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat.....	9
1.1.2.7. Bağlı Muamele veya Takas Yoluyla Yapılan İhracat.....	10
1.1.2.8. Ticari Kiralama Yoluyla Yapılacak İhracat.....	10
1.1.2.9. Transit ihracat	10
1.1.2.10. Bedelsiz İhracat	11
1.1.2.11. Yurtdışı Müteahhitlik Kapsamında Yapılacak İhracat	12
1.1.2.12. Ofset Yoluyla Yapılacak İhracat	12
1.1.2.13. Yurtdışı Fuar ve Sergilere Katılım	13
1.2. TÜRKİYEDE İHRACATIN GELİŞİMİ	13
1.2.1. 1923-1950 Dönemi.....	13
1.2.2. 1950-1980 Dönemi.....	17
1.2.3. 1980 Sonrası Dönem	18

1.3. İHRACATA SAĞLANAN TEŞVİKLER	24
1.3.1. İhracat Teşvik Sisteminin Gelişimi ve Önemi	24
1.3.2. İhracat Teşvik Türleri.....	27
1.3.2.1. Devlet Yardımları	28
1.3.2.1.1. Uluslararası Rekabetçiliği Geliştirilmesi Desteği (UR-GE Desteği)...	28
1.3.2.1.2. Yurtdışı Pazar Araştırması Desteği ve Pazara Giriş Desteği.....	28
1.3.2.1.3. Markalaşma, Türk Mallı İmajının Yerleştirilmesi ve Turquality'nin Desteklenmesi	29
1.3.2.1.4. Yurt Dışında Gerçekleştirilen Fuar Katılımlarının Desteklenmesi.....	29
1.3.2.1.5. Tasarım Desteği	29
1.3.2.1.6. Yurtdışı Birim, Marka ve Tanıtım Faaliyetlerinin Desteklenmesi	30
1.3.2.1.7. Tarımsal Ürünlerinde İhracat İade Desteği.....	30
1.3.2.1.8. AR-GE Teşvikleri	31
1.3.2.1.9. Küresel Tedarik Zinciri Desteği	31
1.3.2.1.10. Ticaret ve Alım Heyetleri ve Konuyla İlgili Destekler.....	31
1.3.2.1.11. E-İhracat Destekleri	32
1.3.2.1.12. Çok Kanallı Zincir Mağaza Desteği	32
1.3.2.1.13. İhracat Konsorsiyumları Desteği	32
1.3.2.1.14. Pazara Giriş Projesi Hazırlama Desteği.....	33
1.3.2.1.15. Pazara Giriş Raporu Desteği.....	33
1.3.2.1.16. Hizmet İhracatının Desteklenmesi.....	33
1.3.2.1.17. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Destekleri	34
1.3.2.1.18. KOSGEB Destekleri	34
1.3.2.2. Vergi ile İlgili Destekler	34
1.3.2.2.1. Vergi, Resim, Harç İstisnası	34
1.3.2.2.2. İhracatta KDV İadesi ve İstisnası	35
1.3.2.3. Eximbank Kredileri	36
1.3.2.3.1. Kısa Vadeli İhracat Kredileri.....	37
1.3.2.3.2. Reeskont Kredisi.....	37
1.3.2.3.3. Sevk Öncesi İhracat Kredileri.....	38
1.3.2.3.4. İhracata Hazırlık Kredileri	38
1.3.2.3.5. Dış Ticaret Şirketleri İhracat Kredisi.....	38

1.3.2.3.6. KOBİ İhracata Hazırlık Krediler	39
1.3.2.3.7. Sevk Sonrası Reeskont Kredisi	39
1.3.2.3.8. İhracata Dönük Üretim Finansman Kredisi	39
1.3.2.3.9. Orta Vadeli İhracat Kredileri	39
1.3.2.3.10. İhracata Yönelik İşletme Sermayesi Kredisi	40
1.3.2.3.11. İhracata Yönelik Yatırım Kredisi	40
1.3.2.3.12. Marka Kredisi	40
1.3.2.3.13. Avrupa Yatırım Bankası Kredisi	40
1.3.2.3.14. Yurtdışı Mağazalar yatırım Kredisi	41
1.3.2.3.15. Özellikli İhracat Kredisi.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

DAHİLDE İŞLEME REJİMİ KAPSAMSINDA TÜRKİYE’DE İMALAT SANAYİ İHRACATI

2.1. TÜRKİYE’DE İMALAT SANAYİ	42
2.1.1. Türkiye’de İmalat Sanayinin Genel Yapısı ve Önemi	42
2.1.2. İmalat Sanayi Alt Sektörleri	45
2.1.3. İmalat Sanayinin GSYH İçerisindeki Payı	47
2.1.4. İmalat Sanayi Sektörünün Rekabet Gücü.....	48
2.1.5. İmalat Sanayi Üretim Endeksi.....	48
2.1.6. İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı.....	49
2.1.7. İmalat Sanayi AR-GE Harcamaları.....	58
2.1.8. İmalat Sanayi Dış Ticareti.....	60
2.1.8.1. Gıda ve İçecek	64
2.1.8.2. Tütün Ürünleri	66
2.1.8.3. Tekstil Ürünleri	67
2.1.8.4. Giyim Eşyaları.....	68
2.1.8.5. Deri Ürünleri	70
2.1.8.6. Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri.....	71
2.1.8.7. Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri	73
2.1.8.8. Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması.....	74
2.1.8.9. Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri.....	76

2.1.8.10. Kimyasalların ve Kimyasal Ürünleri.....	77
2.1.8.11. Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacılığa İlişkin Malzemeleri.....	79
2.1.8.12. Kauçuk ve Plastik Ürünleri.....	81
2.1.8.13. Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri.....	82
2.1.8.14. Ana Metal Sanayi	84
2.1.8.15. Fabrikasyon Metal Ürünleri.....	85
2.1.8.16. Bilgisayarların Elektronik ve Optik.....	87
2.1.8.17. Elektrikli Teçhizat	88
2.1.8.18. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman	90
2.1.8.19. Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) .	91
2.1.8.20. Diğer Ulaşım Araçları	93
2.1.8.21. Mobilya ve Diğer.....	95
2.2. İHRACAT TEŞVİK TEDBİRİ OLARAK DAHİLDE İŞLEME REJİMİ.....	99
2.2.1. Genel Olarak Gümrük Rejimleri	99
2.2.1.1. Dahilde İşleme Rejimi Tanımı ve Amacı	101
2.2.2.2. Dahilde İşleme Rejiminin Yasal Dayanağı	103
2.2.2.3. Dahilde İşleme Rejimi Tedbirleri.....	105
2.2.2.4. Şartlı Muafiyet Sistemi.....	105
2.2.2.4.1. Geri Ödeme Sistemi.....	106
2.2.2.4. Dahilde İşleme Rejimi Müracaatı.....	109
2.2.2.5. Dahilde İşleme Rejiminin Avantajları	112
2.2.2.6. Dahilde İşleme Rejimi Eleştiriler	114
2.2.2.7. Döviz Kullanım Oranı	115
2.2.2.8. Dahilde İşleme Rejiminin GSYH İçerisindeki Payı	117
2.2.2.9. Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye Dış Ticaretindeki Yeri	119
2.2.2.10. Dahilde İşleme Rejiminin Sektörel Yaygınlığı	123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DAHİLDE İŞLEME REJİMİNİN İMALAT SANAYİ DİŞ TİCARETİNE

ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

3.1 ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ.....	127
3.2. LİTERATÜR.....	128

3.3. MODEL VE VERİ SETİ.....	133
3.4. EKONOMETRİK YÖNTEM	135
3.4.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi.....	135
3.4.2. Homojenlik Testi.....	136
3.4.3. Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi- AMG.....	137
3.5. ANALİZ SONUÇLARI	138
 SONUÇ.....	 151
KAYNAKÇA	159
ÖZGEÇMİŞ.....	166



ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DAHİLDE İŞLEME REJİMİ’NİN TÜRKİYE İHRACATI ÜZERİNE ETKİSİ:
İMALAT SANAYİ İHRACATI ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Müsemma ÇÖKERDENOĞLU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah TAKIM

2023, 165 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Abdullah TAKIM

Prof. Dr. Fehim BAKIRCI

Prof. Dr. Gürkan ÇALMAŞUR

Türkiye’de 1980 öncesi uygulanan ithal ikameci politikalar düşük büyüme, artan döviz ihtiyacı, yetersiz ihracat vb. ekonomik sorunları daha da ağırlaştırdığından 1980 yılında ekonomi politikalarında yeni bir döneme geçilmiştir. 24 Ocak 1980 Kararları ile daha önce uygulanan dışa kapalı politikalar terk edilerek İhracata Dayalı Büyüme Modeli benimsenmiş, ihracatı artırma amacıyla değişen ekonomik koşullara uygun olarak ihracat farklı araç ve yöntemlerle teşvik edilmiştir. Dahilde İşleme Rejimi, 1996 yılından itibaren uygulanmaya başlayan ve en çok tercih edilen ihracat teşvik sistemidir. İhracat faaliyeti gösteren üretici firmalara, malın üretiminde kullanılan, ülke içerisinde bulunmayan veya ucuz ara girdileri ve hammadde vergi muafiyeti sağlayarak dünya piyasa fiyatlarından ithalat yapabilme fırsatı sunmaktadır. İhracatçı üreticilere sağladığı avantajlar neticesinde ihracat düzeylerini artırarak, uluslararası pazarda rekabet gücü kazandırmak, pazarı çeşitlendirmek, geliştirmek ve ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Türkiye’nin ihracatının yaklaşık yarısı rejim kapsamında gerçekleşmesi rejimin rolünü vurgulamaktadır. İmalat sanayi, Türkiye’nin dış ticaretinde öne çıkan bir sektör olup toplam ihracat içerisinde yüksek bir paya sahiptir. Sektörün ihracat üzerindeki etkinliği, ulusal ekonominin büyümesine yönelik adımların belirleyici bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın amacı rejimin, imalat sanayi dış ticareti üzerindeki etkinliğini araştırmaktır. Rejimin, imalat sanayi üzerindeki etkisinin tam tespiti için alt sektörler ele alınarak incelenmiştir. İmalat sanayi alt sektörlerinin rejim kapsamında yapmış oldukları ihracat ve ithalat değerleri, bağımlı değişken olarak kabul edilen iki farklı model kurulmuş, Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi testi kullanılarak Stata 15.0 programıyla analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dahilde İşleme Rejimi, İmalat Sanayi, Dış Ticaret

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****THE EFFECT OF THE INTERNAL PROCESSING REGIME ON TURKISH
EXPORTS: AN APPLICATION ON MANUFACTURING INDUSTRY
EXPORTS****Müsemma ÇÖKERDENOĞLU****Advisor: Prof. Dr. Abdullah TAKIM****2023, Page: 182****Jury: Prof. Dr. Abdullah TAKIM
Prof. Dr. Fehim BAKIRCI
Prof. Dr. Gürkan ÇALMAŞUR**

Import substitution policies implemented in Turkey before 1980 caused low growth, increasing foreign exchange need, insufficient exports, etc. Since the economic problems worsened, a new era was started in economic policies in 1980. With the 24 January 1980 Decisions, the previously closed policies were abandoned and the Export Based Growth Model was adopted, and exports were encouraged with different tools and methods in accordance with the changing economic conditions in order to increase exports. Inward Processing Regime is the most preferred export incentive system, which has been implemented since 1996. It provides exporting companies with the opportunity to import at world market prices by providing tax exemption for intermediate inputs and raw materials used in the production of goods, which are not available in the country or cheap. As a result of the advantages it provides to exporting producers, it increases the level of exports, gains competitiveness in the international market, diversifies and develops the market and contributes to the country's economy. The fact that nearly half of Turkey's exports are under the regime highlights the role of the regime. The manufacturing industry is a prominent sector in Turkey's foreign trade and has a high share in total exports. The efficiency of the sector on exports is considered as a determining factor in the steps towards the growth of the national economy. The aim of this study is to investigate the effect of the regime on the foreign trade of the manufacturing industry. In order to be able to fully determine the effect of the regime on the manufacturing industry, sub-sectors were examined. The export and import values of the manufacturing industry sub-sectors within the scope of the regime were analyzed with Stata 15.0 program using the Extended Average Group Estimator test, two different models, which are considered as dependent variables, were established.

Keywords: Inward Processing Regime, Manufacturing Industry, Foreign Trade

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
EEGR	: Ekonomik Etkili Gümrük Rejimi
BBYSP	: Beş Yıllık Sanayi Planı
DİR	: Dahilde İşleme Rejimi
Dİİ	: Dahilde İşleme İzni
DİİB	: Dahilde İşleme İzin Belgesi
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HİR	: Hariçte İşleme Rejimi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKDF	: Kredi Kaynak Destekleme Fonu
KDV	: Katma Değer Vergisi
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TPKKK	: Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. İmalat Sanayinin GSYH içerisindeki Payı (%)	47
Şekil 2.2. DİR Kapsamında Yapılan Dış Ticaretin Toplam Dış Ticaret İçerisindeki Payı.	63
Şekil 2.3. Dahilde İşleme Rejimi Tedbirleri	109
Şekil 2.4. Sektörel Bazda DİR Kapsamında Yapılan İhracat (\$).....	125
Şekil 2.5. Sektörel Bazda DİR Kapsamında Yapılan İthalat (\$).....	126



TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. İhracatı Yasaklanan Mallar	5
Tablo 1.2. Türkiye’de Serbest Bölgelerin Yönu İtibariyle Ticaret Hacmi (Bin \$)	9
Tablo 1.3. 1923-1929 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$).....	14
Tablo 1.4. 1930-1939 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$).....	15
Tablo 1.5. 1940-1950 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$).....	16
Tablo 1.6. 1950-1980 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$).....	18
Tablo 1.7. 1980-2021 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$).....	20
Tablo 1.8. 2011-2021 Yılları Arası Eximbank Kredi Kullanırım Tutarları	37
Tablo 2.1. İmalat Sanayi Temel Göstergeleri.....	44
Tablo 2.2. İmalat Sanayi Üretim Endeksi ve İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (%).....	50
Tablo 2.3. İmalat Sanayi Alt Sektörler İtibariyle Üretim Endeksi (2007-2021).....	51
Tablo 2.4. İmalat Sanayi Alt Sektörler İtibariyle Kapasite Kullanım Oranı (KKO) (2007-2021).....	55
Tablo 2.5. İmalat Sanayide Teknolojik Yenilik Yapma Oranları (%)	59
Tablo 2.6. İmalat Sanayinde Teknoloji Düzeyine Göre AR-GE Harcamaları (Bin TL).....	59
Tablo 2.7. Türkiye İmalat Sanayinin Dış Ticareti (Bin \$-Yüzde).....	61
Tablo 2.8. DİR Kapsamında İmalat Sanayi Dış Ticareti (Bin \$-Yüzde).....	62
Tablo 2.9. Gıda ve İçecek Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde).....	65
Tablo 2.10. Tütün Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde).....	66
Tablo 2.11. Tekstil Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	67
Tablo 2.12. Giyim Eşyaları Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde).....	69
Tablo 2.13. Deri Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	70
Tablo 2.14. Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	72
Tablo 2.15. Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde).....	73
Tablo 2.16. Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	75
Tablo 2.17. Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	76

Tablo 2.18. Kimyasalların ve Kimyasal Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	78
Tablo 2.19. Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacılığa İlişkin Malzemeleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	80
Tablo 2.20. Kauçuk ve Plastik Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde).....	81
Tablo 2.21. Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	83
Tablo 2.22. Ana Metal Sanayi Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	84
Tablo 2.23. Fabrikasyon Metal Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde).....	86
Tablo 2.24. Bilgisayarların Elektronik ve Optik Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	87
Tablo 2.25. Elektrikli Teçhizat Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	89
Tablo 2.26. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	90
Tablo 2.27. Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde).....	92
Tablo 2.28. Diğer Ulaşım Araçları Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	94
Tablo 2.29. Mobilya ve Diğer Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)	95
Tablo 2.30. İmalat Sanayi Alt Sektörler 2002-2021 İhracat-İthalat Ortalama Değerleri (Bin \$)	96
Tablo 2.31. İmalat Sanayi Alt Sektörler İtibariyle DİR İhracat ve İthalat Ortalama Oranları (%)	98
Tablo 2.32. Ekonomik Etkili Gümrük Rejimlerine Göre Türkiye'nin Dış Ticareti (Bin \$)	101
Tablo 2.33. DİR Tedbirlerinin Karşılaştırılması	108
Tablo 2.34. Dahilde İşleme İzni Verilmeyecek Eşya Listesi	111
Tablo 2. 35. DİR Kapsamında Döviz Kullanım Oranları.....	116
Tablo 2.36. DİR'in GSYH İçerisindeki Payı	118
Tablo 2.37. EEGR Kapsamında Dahilde İşleme Rejimi Dış Ticaret Verileri (Bin \$-Yüzde).....	120

Tablo 2.38. DİR Kapsamında Yapılan İhracat ve İthalatın Toplam İhracat ve İthalat İçerisindeki Payı (Bin \$-Yüzde)	122
Tablo 2. 39. DİR Kapsamında Yapılan Sektör İhracat ve İthalat Değerleri (Bin \$)	124
Tablo 3.1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler, Tanımları ve Kaynakları	133
Tablo 3.2. Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları	135
Tablo 3.3. Delta Testi Sonuçları.....	136
Tablo 3.4. AMG Test Sonuçları	138
Tablo 3.5. AMG Testi İmalat Sanayi Alt Sektörü Bazında Sonuçlar	139



ÖNSÖZ

Lisans ve Yüksek Lisans öğrenimim boyunca desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, bilgi ve tecrübeleriyle yanımda olan ve tez süresi boyunca katkı ve yorumları ile büyük emeği geçen kıymetli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. Abdullah TAKIM'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tezin uygulama bölümünde bilgilendirmeleri, ilgi ve yardımlarıyla destek veren değerli hocam Arş. Gör. Sena GÜLTEKİN'e ve tüm bu süreçte yanımda olan, beni akademik hayata hazırlayan Atatürk Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı'nın saygıdeğer hocalarına teşekkürü borç bilirim. Hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen tez çalışması süresince yanımda olan çok sevgili annem, babam ve ağabeyime, arkadaşım Nur Büşra YASAN'a teşekkür ederim.

Erzurum – 2023**Müsemma ÇÖKERDENOĞLU**

GİRİŞ

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar Türkiye’de farklı dönemlerde farklı ekonomi politikaları uygulanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında liberal ekonomi politikaları uygulanırken, Büyük Dünya Krizi’nin başlamasıyla devletçi politikalara geçilmiştir. 1950 yılından sonra liberal ekonomi politikalarının uygulandığı Türkiye’de 1960-1980 yılları arasında planlı kalkınma dönemi olarak bilinen ithal ikameci politikalar uygulanmıştır. Bu politikaların temel amacı yerli üretimi dış piyasalardan gelen malların rekabetinden korumak, döviz çıkışını önlemek ve ekonominin dışa bağımlılığını azaltmaktır. Bunun için de sabit döviz kuru ile birlikte sektör ayırımı yapılmaksızın ithal edilen mallara yüksek gümrük vergileri uygulanmıştır. Ancak ithal ikameci politikalar zamanla sürdürülebilir olmaktan çıkmış, dışa bağımlılığı azaltma, döviz giderlerinden tasarruf etme vb. başlangıçta beklenen hedeflere ulaşamamıştır. Bu durumun sonucu olarak daha önceki dönemde uygulanan politikalardan farklı olarak 1980 yılında 24 Ocak Kararları ile ihracata dayalı ya da dışa açık politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

İhracata dayalı büyüme modelinin amacı, ihracatı artırmak, dünya ticaretinden daha fazla pay almak, ödemeler bilançosunun açıklarını azaltmak, ithalat için gereken döviz kaynaklarına ulaşmak, üretim ve istihdamı artırmak, ekonomik büyümeyi dış kaynaklarla finanse ederek büyümenin sürekliliğini sağlamaktır. 24 Ocak Kararlarının ardından 1980’den itibaren devletin ekonomideki rolü sınırlandırılırken, kalkınma yolunda daha hızlı ilerleyebilmek için ihracata yönelik sanayileşme politikaları hız kazanmış, ihracatın artırılması ve sektörel çeşitliliğinin sağlanması yönünde bir dizi politikalar uygulanmıştır.

Bilindiği üzere ihracatı artırmaya yönelik uygulamalardan biri ihracat teşvikleridir. Teşvikler, ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınma hedeflerini gerçekleştirmenin temel araçlarından biridir. Sağlanan teşviklerle yerli üretim, istihdam ve ihracat artırılabilir, bölgeler arası dengesizlikler giderilebilir, ekonominin dışa bağımlılığı azaltılabilir. Ancak verilen teşvikler üretimi ve ihracatı artırmaya, teknolojik gelişmeye ve verimliliği artırmaya yönelik olmalıdır. Uygulanan sınırsız ve kuralsız bazı teşviklerin dış ticaretin gelişimini olumsuz etkilediği, ekonomide rekabeti bozduğu, haksız rekabet ortamının oluşturduğu gerekçeyle belirli şart ve kurallar dahilinde verilmesi konusunda bir fikir birliği oluşmuştur. Günümüzde ülkeler uygulanan teşvikler konusunda bağımsız karar alamamakta, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Avrupa Birliği gibi bağlı oldukları

uluslararası kuruluşların belirlediği kurallar çerçevesinde ihracatlarını desteklemektedirler. DTÖ üyesi olan Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği (GB) anlaşmasına taraf olması ihracat teşvik sisteminin yeniden düzenlenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda nakdi ve performansa dayalı teşvikler kaldırılmış, bu teşvikler yerine AB ve DTÖ kurallarına uygun "İhracata Yönelik Devlet Yardımları" uygulanmaya başlamıştır.

Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne üye olmasının ardından teşvik sistemine dahil olan uygulamalardan biri de Dahilde İşleme Rejimi (DİR)'dir. DİR, 1996 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş ekonomik olarak etkiye sahip önemli bir ihracatı teşvik sistemidir. Üretici ihracatçıların ihraç ürünlerin üretiminde kullanılan ihtiyaç duydukları hammadde ve ara malları, gümrük vergileri ödemeksizin veya teminata bağlayarak, ticaret politikaları önlemlerine tabi olmadan ülkeye girişine imkân tanınmıştır. Bu kararlar birlikte DİR, yurtiçinde bulunmayan hammaddeleri dünya piyasa fiyatlarından elde ederek ihracatı artırmak, ihraç ürünlerinde global pazarda rekabet gücü kazandırmak, ihraç pazarlarını çeşitlendirmek ve değiştirmeyi amaçlanmıştır. Bu maliyet azaltıcı fonksiyonundan dolayı, DİR Türkiye'nin dış ticaretinde çok yaygın kullanılmaktadır. Türkiye'de toplam ihracatın büyük bir kısmı DİR kapsamında yapılmaktadır. İmalat Sanayi, Türkiye'de DİR'in yoğun olarak kullanıldığı sanayi sektörünün alt dallarından biridir. Mal üretiminin gerçekleştiği temel sektörlerden biri olmakla birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerin büyüme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Sektörün ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %91'dir. Aynı zamanda imalat sanayinin DİR kapsamında yapılan ihracatın DİR kapsamında yapılan toplam ihracat içerisindeki payı %98'dir. Bu oranlar imalat sanayinin hem DİR açısından hem de toplam ihracat açısından Türkiye için önemine vurgu yapmaktadır.

Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye'de imalat sanayi ihracatı üzerindeki etkilerini inceleyen bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümünde; ihracat kavramı ve ihracat türlerinden bahsedilmiş, Türkiye'de 1980 öncesi ve 1980 sonrası ihracatın gelişimi açıklanmıştır. Daha sonra İhracatta sağlanan teşvikler türleri devlet yardımları, vergi ile ilgili destekler ve Eximbank kredileri olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır.

İkinci bölümünde; ekonomik etkili gümrük rejimlerine değinilmiş, bu bağlamda Gümrük Birliği üyeliği kapsamında mevzuata dahil edilen DİR'in tanımı, amacı, avantajları ve aksayan yönleri açıklanmıştır. Yine bu bölümde DİR'in Türkiye'nin dış ticaretindeki yeri ve sektörel yaygınlığı irdelenmiştir. Daha sonra Türkiye'de imalat sanayi genel yapısı açıklanmış ve bu sektörde DİR kapsamında yapılan ithalat ve ihracatın toplam ihracat ve ithalatın içerisindeki payı incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, literatür incelemesi yapılmış, çalışmanın amacı, önemi ve yöntemi açıklandıktan sonra, iki model kurularak, DİR kapsamında yapılan imalat sanayi sektör dış ticaret verileri ile sektörün toplam dış ticaret verileri arasındaki ilişki Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi ile analiz edilmiştir. Çalışmada TÜİK'in 2002-2021 yılları arasını kapsayan veriler kullanılmıştır. DİR'in sektör üzerindeki etkisi tespit edilebilmesi için imalat sanayi 21 alt sektörü ayrı olarak incelenmiştir. Çalışmanın sonunda analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İHRACATIN GELİŞİMİ VE İHRACATA SAĞLANAN TEŞVİKLER

1.1. İHRACATIN TANIMI ve TÜRLERİ

1.1.1. İhracat Kavramı

İhracat, bir malın yürürlükte olan ihracat mevzuatı ve gümrük mevzuatına uygun bir şekilde Türkiye Gümrük Bölgesi dışına veya serbest bölgelere çıkarılması veya Ticaret Bakanlığı tarafından ihracat olarak kabul edilen diğer çıkış işlemleridir (İhracat Yönetmeliği, 2006/8). İhracat mikro ölçekte firmalara önemli avantaj sağlarken makro ölçekte ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ekonomik büyümenin kaynağı olarak değerlendirilen ihracat önemli bir rol oynamaktadır. Bir ülke mal ve hizmetlerini uluslararası pazarlara satması sonucunda döviz elde etmektedir. İhracat karşılığı sağlanan döviz girişi, milli gelirin artmasına ve ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Ayrıca artan döviz rezervleri, ithalat ihtiyaçlarının karşılanmasına, dış ticaret dengesinin iyileştirilmesine, ödemeler bilançosunun açıklarını azaltılmasına, dış borç ihtiyacının azalmasına da imkân sağlamaktadır. İhracat üretim faaliyetlerinin genişlemesine ve yeni iş imkanlarının oluşmasına yol açmaktadır. Ayrıca ölçek ekonomisi ve verimlilik artışı sağlamakta, bunun yanı sıra bölgesel ve uluslararası entegrasyonu güçlendirmektedir. Çin, ABD, Japonya ve Rusya gibi dünyada en çok ihracat yapan ülkeler aynı zamanda uluslararası ilişkilerde en fazla ağırlığı olan ülkelerdir. Müşteri çeşitliliği ve iç pazar bağımlılığının azaltılmasına ve teknolojik gelişim ve yenilikleri teşvik ederek işletmelere fırsatlar sunmaktadır. Ülkenin kalkınması ve refahı ihracattaki performansına bağlıdır. Bu sebeple ülkeler, uluslararası pazarda yaşanan yoğun rekabet ve ihracatın gelişmesine katkı sağlayabilecek strateji ve politikalar uygulamaktadır.

1.1.2. İhracat Türleri

Bir kısım malların ihracatı serbest iken diğer bazı malların ihracatı yasaklanmış, hatta bir kısmının ihracatı ön izne bağlanmıştır. Dış ticaretin küreselleşmesiyle birlikte, ticareti yapılan ülke ve ürün sayısının artışı, mevzuatlardaki farklılıklar, ihracatın yapılış

biçimi ve yöntemleri de değişiklik göstermektedir. İhracat işlemlerinde uygulanan kurallar, ihracat şekli, ihracat yapılacak ülke ve ürüne bağlı olarak değişiklik göstermektedir. İhracat Yönetmeliği'ne göre başlıca ihracat türleri aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

1.1.2.1. Özellik Arz Etmeyen İhracat

İhracatı gerçekleştirilecek malın özellik arz etmeyen ihracat kapsamına girebilmesi için; ihracatı yasak olan mallar listesinin dışında olması, ön izne bağlı olmaması, kayda bağlı mallar listesi dışında kalması gerekmektedir. Uygulamada bu ihracat türü, serbest ihracat olarak adlandırılmaktadır. En sık uygulanan ihracat türlerinden biridir.

İhracatı Ön İzne Tabi Olan Mallar: bazı eşyaların ihracatının gerçekleştirilmesi için, uluslararası anlaşmalar, kararname ve kanunlar, ilgili mevzuatlar çerçevesinde belirli bir kurumun ön izni gerekmektedir. Ön izin alındıktan sonra, ihracat mevzuatı uygulanarak ilgili eşyanın ihracatı gerçekleştirilmektedir (TİM,2020). İhracatı ön izne bağlı olan ürünler ve izin alınacağı kurumlar Tablo 1.1'de belirtilmiştir (İhracat Rejimi Kararı ve İhracatı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ,1995/7623):

İhracatı Yasak Olan Mallar; Bir ülkeden çıkışının tamamen yasaklandığı veya yalnızca belirlenen şartlar altında izin alınarak ihracatın gerçekleştirilebildiği ürünlerdir. İhracatı yasak olan malları yurtdışına gönderenler için, “*ihracı kanun gereği yasak olan eşyayı ülkeden çıkaran kişi, fiil daha ağır cezayı gerektiren başka bir suç oluşturmadığı takdirde bir yıldan üç yıla kadar hapis ve beş bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır*” hükmü öngörülmüştür (Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu, 2007:3/8). Tabloda 1.1'de ihracatı yasak olan mallar listesi verilmiştir (İhracat Rejimi Kararı,1995/7623):

Tablo 1.1. İhracatı Yasaklanan Mallar

MADDE
1-Kültür ve tabiat varlıkları (Eski eserler)
2-Hint keneviri
3-Tütün tohumu ve fidesi
4-İhracı ön izne bağlı mallar listesinde yer alan türler hariç bütün av ve yaban hayvanları (canlı ve cansız olarak ve tanınabilir en küçük parçaları ile bunlardan mamul konfeksiyon)

Tablo 1.1. (Devamı)

5-Ceviz, dut, kiraz, armut, erik, porsuk, dışbudak, karaağaç ve ıhlamur adlı ağaç türlerinin kütük, tomruk, kereste, kalas ve taslak olarak ihracı
6-Doğadan toplanan doğal çiçek soğanları
7- Odun
8-Sığla (liquidambar orientalis)
9-Yalankoz (pterocarya carpinifolia)
10-Datça hurması (Phoenix the ophrasti crenter)
11-Zeytin (tescili yapılmış ve Milli Çeşit Listesi'nde yayımlanmış olan çeşitlerinin yurt içinde sertifikalandırılmış olanları hariç), incir (tescili yapılmış ve Milli Çeşit Listesi'nde yayımlanmış olan çeşitlerinin yurt içinde sertifikalandırılmış olanları hariç), fındık, antep fıstığı, asma (sultani çekirdeksiz) fidanları
12- Salep (toz, tablet ve her türlü formda)

Kaynak: “İhracı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallara İlişkin Tebliği 22.12.1995 tarih ve 95/7623 sayılı İhracat Rejimi Kararı.”

1.1.2.2. Kayda Bağlı İhracat

İhracatı serbest olan bazı mallar, ihracattan önce ilgili kurum tarafından kayıt altına alınmaktadır. İhracatı kayda bağlı mallar Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan tebliğlerle belirlenmektedir. İhracı Kayda Bağlı Mallar listesinde yer alan malların ihracatını ifade etmektedir. Bir kısım mallar bu listeden çıkarılırken bir kısmı eklenerek konjonktüre bağlı olarak sürekli güncellenmektedir. İhracata konu olan malın kayda bağlı olup olmadığı kontrol edilmesi gerekmektedir. Eğer ihracatı yapılacak olan mal kayda bağlı ihracat listesinde yer alıyorsa, ihracata konu olan mal için düzenlenen gümrük beyannamesinin ihracat yapılmadan önce İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğine kayıt edilmesi gerekmektedir. Beyannamenin gümrük idarelerine sunulma süresi onay tarihinden itibaren 30 (otuz) gündür. İhracı kayda bağlı mallar şunlardır; (İhracatı Kayda Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ, 2006/7)

- Dış ticaretin ekonomik koşullara uygun olarak yürütülmesini sağlama amacıyla oluşturulan Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) primi kesintisine tabi maddelerin ihracı,
- Destekleme ve Fiyat İstikrara Fonu’ndan ödeme yapılan maddelerin ihracı,
- Ülkemizde kredi karşılığı kurulan tesislerin bedelinin malla geri ödenmesine ilişkin özel hesaplar çerçevesinde ihracat,
- Ülkemiz ile Rusya Federasyonu arasındaki doğalgaz anlaşması çerçevesinde ihracat,

- Ülkemiz ihraç ürünlerine miktar kısıtlaması uygulayan ülkelere yapılan kısıtlama kapsamındaki maddelerin ihracı,
- Birleşmiş Milletler (BM) kararları uyarınca ekonomik yaptırım uygulanan ülkelere ihracat,
- 10/6/2005 tarihli ve 25841 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik kapsamında sertifikayı haiz mallar,
- İşlem görmüş zeytinyağı ve işlem görmüş dökme veya varilli zeytinyağı,
- Meyan kökü,
- Ham lüle taşı ve taslak pipo,
- Ozon tabakasının korunmasına dair Viyana Sözleşmesi ile bu sözleşmeye ait Protokoller ve değişiklikler kapsamındaki malların sadece söz konusu düzenlemelere taraf ülkelere yönelik ihracatı,
- Torba, çuval ve kutulu halde işlem görmemiş zeytin,
- Orijinal bağırsak,
- Canlı koyun, kıl keçisi, büyükbaş hayvan,
- Dökme halde kapyası cinsi kırmızı biber,
- Ham zeytin.

1.1.2.3. Kredili İhracat

Kredili ihracat, ihracatçının mal ya da hizmet satışını yaparken ödeme koşullarında bir kredi fırsatı sunmasıdır. İthalatçı, ihracata konu olan mal veya hizmeti satın alır fakat ödeme ileri bir tarihe ertelenmektedir. Kredili ihracat talepleri için, ihracatçı ve ithalatçı arasında imzalanan satış sözleşmesinin aslı ve Türkçe çevirisi ya da aracı banka tarafından onaylanmış akreditif metinleri, aslı ve Türkçe çevirisi İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği'ne sunulmaktadır. Bu belgeler de ihraç edilecek malın türü, değeri, ödeme süresi, ödeme planı bilgileri yer almaktadır. Kredili ihracat talepleri Ticaret Bakanlığının görüşü alındıktan sonra değerlendirilmektedir. Ülke politikası açısından Bakanlıkça getirilebilecek düzenlemeler kapsamı dışında kalan mallara ilişkin talepler, satış sözleşmesinde belirtilen esaslara uygun olarak doğrudan İhracat Birlikleri Genel Sekreterliği tarafından sonuçlandırılmaktadır. Kredili ihracat süreleri tüketim mallarında

iki yıl, yatırım mallarında beş yıl olacak şekilde belirlenmiştir (İhracat Yönetmeliği, 2006).

1.1.2.4. Konsinye İhracat

Konsinye ihracatçının malı, alıcısının talebi doğrultusunda, önceden belirlenen bir süre ya da şartlar dahilinde gönderdiği, fakat ödemesinin malın satışı gerçekleştikten sonra yapılan bir ihracat türüdür. Kesin satış işlemi daha sonra yapılan bu ihracatta, öncelikle mal dış alıcılara, komisyonculara veya ihracatçının yurtdışındaki şubelerine gönderilmektedir. Amaç ihracatçının ürünü için satış fırsatı aramasıdır. Mal hem fiyat belirsizliği hem de satılmama olasılığı taşıdığından dolayı konsinye ihracat riskli bir ihracat şeklidir. Konsinye ihracat başvuruları, ilgili İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği'ne yapılır. Fakat konsinye talepleri, Ticaret Bakanlığı tarafından getirilebilecek madde veya ülke politikası düzenlemeleri kapsamında ise Ticaret Bakanlığının onayı alınarak gerçekleştirilir. Diğer mal talepleri ise İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği tarafından işleme konmaktadır. Konsinye olarak gönderilen malın kesin satışının ihraç tarihinden bir yıl içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Haklı ve zorunlu nedenlerle İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği tarafından izin verilen durumlarda iki yıla kadar uzatılmaktadır. Malın bedeli, kambiyo mevzuatına uygun olarak tahsil edilmekte, satışı gerçekleşmediği durumda ise malın gümrük mevzuatı çerçevesinde ülkeye geri getirilmesi gerekmektedir (TİM,2020).

1.1.2.5. İthal Edilmiş Malların İhracatı

İthalat rejimi kapsamında vergileri ödenerek Türkiye'ye getirilen yabancı menşeli yeni ya da kullanılmış malların ihracatına olanak sağlanmaktadır (İhracat Yönetmeliği, 1995/11). DİR kapsamında yapılan ihracat ithal edilmiş malların ihracatı kapsamında değerlendirilir. Sonraki bölümde ayrıntılı bir biçimde açıklandığı gibi DİR, geçici olarak Türkiye'de işlenmek üzere ithal edilen hammadde, yarı mamulün nihai ürün haline getirilerek tekrar ihraç edilmesine olanak sağlamaktadır. Böylece ithal edilen malların ihracatına yönelik avantajlar ve kolaylıklar sağlanarak ticaretin ve ekonomik faaliyetlerin teşvik edilmesi amaçlanmaktadır.

1.1.2.6. Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat

Serbest bölgeler ticaretin teşvik edilmesi, yabancı yatırımların çekilmesi ve uluslararası ticaretin kolaylaştırılması amacıyla kurulmuştur. Böylece ihracatçılar, serbest bölgelerde faaliyet göstererek gümrük avantajlarından, vergi kolaylıklarından ve lojistik alt yapılardan yararlanarak ihracatlarını daha etkin bir şekilde gerçekleştirmektedir. Serbest bölgeler (Gümrük Kanunu,1999);

- a) “Serbest dolaşımda olmayan eşyanın herhangi bir gümrük rejimine tabi tutulmaksızın ve serbest dolaşıma sokulmaksızın, gümrük mevzuatında öngörülen haller dışında kullanılmamak ya da tüketilmemek kaydıyla konulduğu, ithalat vergileri ile ticaret politikası önlemlerinin uygulanması bakımından, Türkiye Gümrük Bölgesi dışında olduğu kabul edilen;
- b) Serbest dolaşımdaki eşyanın, bir serbest bölgeye konulması nedeniyle normal olarak eşyanın ihracına bağlı olanaklardan yararlanıldığı yerlerdir”

Tablo 1.2.Türkiye’de Serbest Bölgelerin Yönü İtibariyle Ticaret Hacmi (Bin \$)

Bölgeler	2017	2018	2019	2020	2021
Yurtiçinden Bölgelere	2.374.508	2.563.422	2.665.482	2.573.562	3.465.627
Bölgelerden Yurtdışına	7.525.016	8.146.764	7.978.059	7.727.313	9.754.598
Yurtdışından Bölgelere	6.405.857	6.452.567	5.632.878	7.028.256	7.072.638
Bölgelerden Yurtiçiye	4.073.203	3.766.310	3.379.491	4.728.935	4.325.236
Toplam Ticaret Hacmi	20.378.584	20.929.063	19.655.910	22.058.066	24.618.099

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/>

Tablo 1.2’de Türkiye’de faaliyet gösteren serbest bölgelerde gerçekleştirilen ticaret hacmi verilmiştir. Serbest bölgeler, dış ticaret hacminin artmasına ve yurtiçi işletmelerin rekabet gücünün artırılmasına katkı sağlamaktadır. Serbest bölge ticaretinin büyüklüğü kadar bileşimi de önemli bir göstergedir. Yurtiçinden bölgelere gerçekleştirilen ticaret 2017 yılında 2.374 milyar dolar iken 2021 yılına 3.465 milyar dolara yükselmiştir. Bölgelerden yurtdışına gerçekleştirilen ticaret hacmi 2017 yılında 7.525 milyar dolar iken 2021 yılında 9.754 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Yurtdışından bölgelere yapılan ticaret hacminin 2017-2021 yılları arasında 6.405 milyardan, 7.072 milyar

dolara yükseldiği görülmektedir. Serbest bölgelerin toplam ticaret hacmi, 2017 yılında 20.378 milyar dolar iken 2021 yılında 24.618 milyar dolara yükselmiştir.

1.1.2.7. Bağlı Muamele veya Takas Yoluyla Yapılan İhracat

İki veya daha fazla ülke/kuruluş arasında mal ve hizmet ticaretinin gerçekleştirildiği bir ihracat türüdür. Bu yöntemle, bir ülke ihraç etmek istediği mal veya hizmet, karşı tarafın talep ettiği başka bir mal veya hizmet ile takas edilmektedir. Genellikle karşılıklı ticaret anlaşmaları veya ikili anlaşmalar esas alınmaktadır. Ticarete döviz kullanımını azaltma veya sınırlama, ticaret açığını dengeleme, stratejik ürünlerin alım satımını kolaylaştırma gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Takas işlemlerinin ikiden fazla ülke arasında gerçekleşmesi durumunda Bağlı Muamele Yoluyla İhracat söz konusu olmaktadır. Bağlı muamelede süre genellikle 6 (altı) ay belirlenmiştir, ancak bu süre 2 (iki) yıla kadar uzatılabilmektedir (Takım, 2015: 2014).

1.1.2.8. Ticari Kiralama Yoluyla Yapılacak İhracat

Ticari kiralama yoluyla yapılacak ihracat türüne göre, ihracata konu olan malı, kesin ihracatı yapılmadan önce belirli bir süre için, bir bedel karşılığında geçici olarak ülke dışına gönderildiği bir yöntemdir (Takım, 2015:215). Geçici ihracat veya geçici dış satımda denilmektedir. Örneğin Kiracı şirket; makine, ekipman, araç veya diğer ticari kullanıma yönelik malzemeler kiralamakta, kiralama süresince malı kullanırken belirli bir kira bedeli ödemektedir. Ayrıca malı iade etme veya satın alma opsiyonuna da sahiptir. Bu yöntem ile yapılacak ihracatın süresi bir senedir ancak haklı ve zorunlu nedenlerle bir yıl daha uzatılabilir. Malların kesin satışına ilişkin talepler satış sözleşmesine uygun olacak şekilde, ihracat izni süresi dolmadan İhracat Genel Müdürlüğüne iletilerek gerçekleştirilmektedir.

1.1.2.9. Transit ihracat

Transit ticaret, gümrük bölgesi içinden geçen malların, ülke mevzuat ve kontrolleri altında başka bir ülkeye taşınması şeklinde gerçekleştirilen ihracat türüdür. Mallar gümrük bölgesi içerisinde depolanması veya geçici olarak işlenmesi gibi faaliyetler gerçekleştirilebilir. Transit ticarete önemli nokta, malların alış bedeli ile satış bedeli arasında

lehte bir farkın oluşmasıdır. Bu şekilde, ticari kar elde edilerek malın bir ülkeden diğerine transferi sağlanmaktadır. Talepler, malların ve tarafların detaylarını içeren transit ticaret formu düzenlemek şartıyla doğrudan gümrüklerde gerçekleşmektedir. Bir ticaret şekli olmasına rağmen gerçekte bir ithalat ve ihracat işlemi olmadığından transit ticarete gümrük beyannamesi düzenlenmemektedir. Vergi, resim, harç istisnası uygulanmakla birlikte ayrıca transit ticarete tüm ödeme şekilleri kullanılmaktadır.

1.1.2.10. Bedelsiz İhracat

Bedelsiz ihracat, malın bedeli alıcıdan tahsil edilmeksizin veya sembolik bir bedelle satılarak gerçekleştirilen ihracat türüdür. Örneğin bedelsiz ihracat yoluyla bir ülkenin yardım kuruluşu, yardım malzemelerini başka bir ülkeye veya bir şirket ürünü tanıtmak amacıyla numune ürününü yine farklı bir ülkeye bedelsiz olarak gönderebilmektedir. Bedelsiz ihracat, ürün tanıtımı, kültürel etkinlikler, yardım amaçlı mal gönderimi gibi farklı amaçlarla kullanılabilir. Bedelsiz ihracat kapsamında yurtdışına gönderilen ürünler ihracat teşviklerinden yararlanamamaktadır. Bedelsiz ihracat izninin süresi genellikle bir yıldır.

Bedelsiz ihracata ilişkin uygulama usul ve esaslar belirlenmiştir. Tebliğde belirtilen ihracata konu mallar aşağıdaki gibidir (Bedelsiz İhracat Tebliği, 2008/26934):

- Gerçek veya tüzel kişiler tarafından götürülen veya gönderilen hediyeler, miktarı ticari teamüllere uygun numuneler ile reklam ve tanıtım malları, yeniden kullanma veya geri dönüşüme konu ithal edilmiş mal ve ambalaj malzemeleri,
- Daha önce usulüne uygun olarak ihraç edilmiş malların bedelsiz gönderilmesi ticari, örf ve adetlere uygun parçaları, fireleri ile garantili olarak ihraç edilen malların garanti süresi içinde yenilenmesi gereken parçaları,
- Yabancı misyon mensuplarının, Türkiye’de çalışan yabancıları, yurt dışına hane nakli suretiyle gidecek Türk vatandaşlarının daimî veya geçici görevle yurtdışına giden kamu görevlilerinin bu durumlarının ilgili mercilerce belgelenmesi şartıyla, beraberlerinde götürecekleri, gönderecekleri veya adlarına gönderilecek mal ve taşıtlar,

- Kamu kurum ve kuruluşları, belediyeler ve üniversitelerin; görevleri veya anlaşmalar gereği gönderecekleri mal ve taşıtlar,
- Savaş, deprem, sel, salgın hastalık, kıtlık ve benzeri afet durumlarında; kamu kurum ve kuruluşları, belediyeler, üniversiteler Kızılay ile kamu yararına çalışan dernek ve vakıfların gönderecekleri insani yardım malzemeleri.

1.1.2.11. Yurtdışı Müteahhitlik Kapsamında Yapılacak İhracat

Bir ülkede yer alan müteahhitlik şirketinin, farklı bir ülkede inşaat projelerini gerçekleştirebilmek amacıyla mal ve hizmetlerinin ihraç edilmesini ifade etmektedir. 1972 yılından bugüne kadar büyüme kaydeden Türk yurtdışı müteahhitlik sektörünün 2003 yılından bu yana, iş hacmi artmaktadır. 1972’den 2020 ‘e kadar 127 ülkede 403,4 milyar dolar değerinde 10.197 proje üstlenmiştir (OAİB, 2018). “Yurt dışında inşaat, tesisat ve montaj işi alan müteahhitlerin, üstlendikleri işlerle ilgili her türlü makine, teçhizat ve ekipmanın geçici ihracatına ilişkin talepler ile inşaat malzemeleri ve işçilerin ihtiyacı olan tüketim, maddelerinin kesin ihracı Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Kapsamında Yapılacak İhracata İlişkin Tebliğ ile düzenlenmektedir (Takım vd; 2018:303).

1.1.2.12. Ofset Yoluyla Yapılacak İhracat

“Offset, kamu kurum ve kuruluşları, kamu ortaklıkları ve kamu iştirakleri tarafından açılan uluslararası ihaleler sonucunda, ihaleyi kazanan yabancı bir firmadan talep edilen ek taahhütlerdir. Bu taahhütler, ihaleyi kazanan firmanın, ihaleyi açan ülkeden çıkacak döviz ihtiyacını karşılamak ve aynı zamanda ihaleyi açan ülkenin ihracat potansiyelini artırmak amacıyla yapılmaktadır” (OAİB, 2018). Dolaylı offset, üretilen malın veya hizmet bedelinin, çeşitli ihraç ürünleriyle karşılanmasıdır. Yani firma ihaleye konu olan projenin yerine ilgili olmayan farklı bir yatırım alanı üzerinden ihracat bedelini karşılamaktadır. Örneğin savunma sanayi ihalesini kazanan firmanın ihale bedelini, enerji sektörüne yatırım yaparak karşılamaktadır.

1.1.2.13. Yurtdışı Fuar ve Sergilere Katılım

Yurtdışı fuar ve sergilere katılım, bedelli veya bedelsiz olarak yurtdışına gönderilen mallar ile bilim, kültür, sanat veya fuar, konferans, sergi seminer gibi etkinliklere kişi ya da kuruluşlar tarafından gönderilen mallardır (Kaya ve Turguttopbaş,2012:16). İhracatçılar kendi stantlarını kurarak ürünlerini sergilemekte, yeni iş ortakları ve müşteriler bulmakta, ürün ve hizmetleri geniş kitleye tanıtarak uluslararası alanda tanınırlığını artırma fırsatı elde etmektedir. Ayrıca fuar ve sergilere katılım ile firmalar sektördeki güncel gelişimleri takip edebilme ve rakipleri analiz edebilme imkân sağlamaktadır. Yurtdışı fuar ve sergilere katılım için ilgili gümrük idarelerine doğrudan başvuru yapılır ve gümrük idarelerince bu talepler incelenir ve sonuçlandırılır. 90 gün içerisinde bu malların yurda getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu mallar satılmış ise aynı süre zarfından bedelleri yurda getirilmelidir (Takım, 2015:215).

1.2. TÜRKİYEDE İHRACATIN GELİŞİMİ

1.2.1. 1923-1950 Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'dan, sınai ve ticari alt yapı açısından gelişmemiş bir yapı devralmıştır. Daha çok askerlik ve bürokrasi alanlarında faaliyet gösteren Osmanlı, sanayi ve ticaret ile fazla ilgilenmemiştir. Ticaret ve sanayi alanındaki bu ilgisizliğe paralel olarak Lozan Antlaşmasının dış ticaret rejimleri ile ilgili bölümleri genç Cumhuriyetin karşı karşıya kaldığı diğer bir sorundur. Türkiye, Lozan Antlaşması'nın ticaret sözleşmesinde yer alan Osmanlı gümrük tarifelerini beş yıllık süreyle uygulamak zorunda kalmış, 1929 yılına kadar dış ticaret politikalarında, gümrük tarifelerine dokunulamamıştır. Bu sebeple Cumhuriyetin kuruluş yıllarında liberal ekonomi politikaları uygulanmıştır. 1923'te Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ülkenin hem dış ticaretinde dışa bağımlılığını azaltmak hem sanayi yapısını korumak ve geliştirebilmek amacıyla İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir (Sezgin,2009:176). Kongrede, dış ticaretle ilgili hammaddesi yurtdışında bulunan sanayilerin kurulması, ülkenin ekonomik çıkarlarına zarar vermemek şartlı ile yabancı sermayeye izin verilmesi ve gümrük vergileriyle yerli üreticilerin dış piyasasının rekabetinden korunması gibi kararlar alınmıştır (Takım, 2015:45). Lozan Antlaşmasıyla 1929'a kadar gümrük tarifeleriyle ilgili

herhangi bir karar alınamamış, hükümetin korumacı ve müdahaleci bir politika izleme isteğini engellemiştir. Bu durumun sonucu olarak Türkiye'nin dış ticareti bu dönemde sürekli açık vermiştir(Alpay 2008:37). Tarım ürünlerinin payı %86 ile çok yüksek bir düzeyde, sanayi mallarının payı ise %8.6 olarak gerçekleşmiştir. 1923-1929 dönemlerinde tarım ürünleri ihracat artışı yaşanmış olsa da ithalattan alınan vergilerin düşük olması ithalatı artırarak dış ticaret açığını yükseltmiştir (Tokgöz 2004:65). 1929 yılında Dünya Ekonomik Krizi'nin etkileri ile Türkiye'de ekonomik zorluklar yaşanmış ve gümrük tarifeleri üzerinden değişiklik yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu dönemden itibaren Türkiye, müdahale ve düzenlemeleri dış ticaret politikaları ve gümrük tarifeleri üzerinden yapmıştır.

Tablo 1.3.'de 1923-1929 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret değerleri gösterilmektedir. Tabloda görüleceği gibi 1923-1929 yıllarında ihracat ve ithalat değerleri dalgalı bir trend sergilemiştir. Nitekim 1923 yılında 50.700 milyon dolar olan ihracat 1929 yılına 74.827 milyon dolar olmuş, en yüksek ihracat değeri 1925 yılında gerçekleşmiştir. 1923 yılında ithalat 86.872 milyon dolar iken 1929 yılında 123.558 milyon dolara yükselmiştir. En yüksek ithalat artışı ise 1925 yılında gerçekleşmiştir. 1923-1929 döneminde Türkiye her yıl dış ticaret açığı vermiştir. En fazla dış ticaret açığı ise dünya ekonomisini derinden etkileyen Büyük Dünya Krizi nedeniyle 1929 yılında yaşanmıştır.

Tablo 1.3.1923-1929 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Karşılama Oranı (%)
1923	50.790	86.872	- 36.082	137.662	58,5
1924	82 435	100 462	- 18 027	182.897	82,1
1925	102.700	128.953	-26.253	231.653	79,6
1926	96 437	121 411	- 24 974	217.848	79,4
1927	80 749	107.752	-27.003	188.501	74,9
1928	88 278	113 710	- 25 432	201.988	77,6
1929	74.827	123.558	-48.731	198.385	60,6

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri

Türkiye, 1929 yılından sonra ekonomi ve dış ticaret politikalarında radikal değişikliklere gitmiştir. Lozan Antlaşmasında yer alan sözleşmenin sona erdiği 1929 yılında yeni gümrük tarifesi yürürlüğe girmiştir. Ayrıca liberal ekonomideki beklentiler

karşılık bulamamış yeni iktisat politikaları arayışına girilmiştir. 1930-1939 yılları arasında Türkiye’de devletçi ve korumacı politikaların egemen olduğu dönem başlamıştır (Aynacı 2015:82). Bu dönem de uygulanan ekonomik politikasının temel amacı, kendine yetebilen bir ekonomik yapı oluşturmak olmuş, ihracat geri planda kalmıştır. 1499 sayılı Gümrük Kanunu ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu (TPKKK) ile 1930’lu yıllarda hükümete dış ticareti denetim altında tutarak ithalatı kısıtlama açısından fırsatlar sunmuştur (Alpay 2008:65). İç ekonomide önlemler alınmamış müdahaleler ve denetimler sadece dış ticarete yapılmıştır. 1931 yılında ithalata kota getirilmesi ve ihracatın denetlenmesi Türkiye’de korumacılığın ilk adımı olarak değerlendirilmiştir. 1933-1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) ile devlet ekonomide aktif rol üstlenerek sanayileşme alanında önemli gelişmeler yaşanmış, daha sonraları Türkiye ekonomisindeki gelişmeye büyük katkı yapan sanayi kuruluşları bu dönemde inşa edilmiştir. Sanayileşmenin ekonomik kalkınma ile eş tutulduğu bu dönemde ithalatın yapısında, tüketim mallarının payı azalmış, ara ve yatırım mallarının payı artmıştır. 1929 Dünya krizine rağmen, 1938 yılına kadar ihracat artışı yaşanmıştır.

Tablo 1.4. 1930-1939 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Karşılama Oranı (%)
1930	71.380	69.540	1.840	140.920	102,6
1931	60.226	59.935	291	120.161	100,5
1932	47.972	40.718	7.254	88.690	117,8
1933	58.065	45.091	12.974	103.156	128,8
1934	73.007	68.761	4.246	141.768	106,2
1935	76.232	70.635	5.597	146. 867	107,9
1936	93.670	73.619	20.051	167.289	127,2
1937	109.225	90.540	18.685	199.765	120,6
1938	115.019	118.899	-3.880	233.918	96,7
1939	99.647	92.498	7.149	192.145	107,7

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri

Tablo 1.4.’de 1930-1939 yılları arasında dış ticaret verileri gösterilmektedir. En yüksek ihracat ve ithalat 1938 yılında gerçekleştiği görülmektedir. 1929 yılından itibaren uygulanan politikaların sonucu olarak 1930-1937 yılları arasında dış ticaret dengesi fazla

vermiştir. Yalnızca 1938 yılında, 3.880 milyon dolar dış ticaret açığı verildiği görülmektedir.

1940-1946 dönemi ekonomik gelişmelerde devlet müdahalesinin yoğun olduğu yıllardır. Bu dönem devletçilik ve savaş ekonomisi yılları olarak da değerlendirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sebebiyle üretim ve tüketim hacminde daralma meydana gelmiş, dış ticaretin gelişimi önemli ölçüde engellenmiştir. Bu dönemde ithalatı kısıtlama politikası geliştirmek istenmiştir. İhracat artırılmak istenmesine rağmen ulusal paranın aşırı değerlenmesi ve gelir elde etmek amacıyla devletin ihracattan vergi alması, ihracatı önemli ölçüde azaltmıştır (Bulut, 2006;178). İhracatı artırmak amacıyla Türkiye ekonomisinin ilk devalüasyonu 7 Eylül 1946 yılında yapılmış, 1 ABD dolarının değeri 131 kuruştan 282 kuruşa yükseltilerek TL'nin değeri büyük oranda düşürülmüştür. Ancak devalüasyonun ihracatı artırmak yerine ithalat üzerindeki fiyat ve miktar kısıtlamalarının hafifletilmesi ithalat artışına yol açmış, dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye, 1947 yılında Dünya Bankası, Uluslararası Para (IMF)'ye üye olmuş, uluslararası ilişkilerini geliştirmek için ilk adımı atmış, uygulanan farklı iktisat politikalarıyla dış ekonomik gelişmelerde daha duyarlı hale gelmiştir (Altuğ,2006;4). İthalatın ihracata oranla artması, kıt olan döviz rezervlerinin azalması devletin müdahalesini gerekli kılmış liberalizasyon denemesi başarısız olmuştur (Koyuncu Efendioğlu 2011:60).

Tablo 1.5. 1940-1950 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Karşılama Oranı (%)
1940	80.904	50.035	30.869	130.939	161,7
1941	91 056	55.349	35.707	146.405	164,5
1942	126 115	112.879	13.236	238.994	111,7
1943	196 734	155.340	41.394	352.074	126,6
1944	177 952	126.230	51.722	304.182	141,0
1945	168.264	96.969	71.295	265.233	173,5
1946	214.580	118.889	95.691	333.469	180,5
1947	223.301	244.644	- 21 343	467.945	91,3
1948	196.799	275.053	- 78.254	471.852	71,5
1949	247.825	290.220	- 42.395	538.045	85,4
1950	263.424	285.664	- 22.240	549.088	92,2

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri

Tablo 1.5.'de 1940-1950 yıllarında yapılan dış ticaret değerleri gösterilmektedir. Veriler incelendiğinde 1940 yılında 1939 yılına göre ihracatta %18,8 ithalatta ise %45,9'luk bir azalma gerçekleşmiştir. 1946 yılından itibaren ithalatta kısıtlamaların kaldırılması ithal mallara olan talebi artırmış bu durum dış ticaret açığıyla sonuçlanmıştır. Hem sermaye ve dış yardımların yeni tüketim talebi oluşturmalarına hem de iktisat politikalarının ithal girdi kullanımına dayalı olması ithal mallara olan talebin artma nedeni olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2005;119).

1.2.2. 1950-1980 Dönemi

Türkiye ekonomisinde 1950-1960 yılları arasında liberal ekonomi politikaları uygulanmıştır. Bu dönemde uygulanan ekonomi politikaları dış ticaret politikalarına yansımış, dönem içinde ithalat ihracattan daha fazla artmıştır. 1953'den 1958 yılına kadar artan dış ticaret açığını azaltabilmek için ithalatta sınırlandırılmaya gidilmiştir. Artan dış ticaret açığı sürdürülemez hale gelince ekonomik dengeyi yeniden sağlamak amacıyla 1958 yılında ekonomik istikrar programı uygulanmaya başlamıştır. Bu program, TL'nin devalüe edilmesi, para arzında ve bütçe harcamalarında sınırlamaya gidilmesi ithalat engellerinin yumuşatılması, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ürün ve hizmetlerin fiyatlarının artırılması konularını içermektedir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 122). Sermaye mallarında ve ağır sanayi mallarında yurtiçi üretim kapasitesinin artırmayı amaçlayan yatırımlar hedeflenmiş, ithal girdilerini vergilerde muafiyet sağlayarak özendirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de 1960 ve 1970'li yıllarda ekonomik ve dış ticaret politikalarında değişiklik yaparak yeni bir döneme adım atılmıştır. Bu dönemde ithal ikameci politikalar uygulanmış, ihracat caydırılmış, yurtiçi pazara yönelik üretim yapan sanayilere önem verilmiştir. Ancak ithal ikameci stratejisi ödemeler dengesinde olumsuz etki yaratmış, stratejinin ithal hammaddelere dayandırılması ithal girdilerin artmasına yol açmıştır. İthal girdi ile üretilen ürünlerin ihracata yönelik olmayıp, yalnızca iç talep karşılanmıştır. Bu durumda döviz elde edilememiş, dış ticaret dengesi sürekli açık vermiştir. 1970'li yıllarda dış ticaret açığını azaltmak için sıklıkla devalüasyon yapma yoluna gidilmiş ancak önlenemeyen dış ticaret açıkları dış ödeme kriziyle sonuçlanmıştır (Takım, 2010:316). Ayrıca 1973'te yaşanan petrol krizi ile ihracat gelirleri petrol ithalatını karşılaması ve 1974'de Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ABD'nin ülkeye ambargo uygulaması

Türkiye'nin dış ticaret hadlerini olumsuz etkilemiştir. Böylece 1977'de ödemeler dengesindeki kriz iyice hissedilmiş, alınan tedbirlerde krizi çözmek yetersiz kalmıştır (TCMB,2002:5-6). Ekonomik istikrar bozulmuş, üretimi olumsuz etkilemiş ve yeterli ürünün üretilmemesi karaborsaların oluşmasına sebep olmuştur (Kazgan, 2009:115).

Tablo 1.6'da Türkiye'nin 1950-1980 dönemine ait dış ticaret verileri gösterilmiştir. Tablodaki verilere göre 1964-1980 yılları arasında dış ticaretin sürekli olarak açık verdiği görülmektedir. En yüksek ihracat 1979 yılında 2.2 milyar dolar, en yüksek ithalat 1977 yılında 5.7 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. 1975 yılı dış ticaret hacminin en fazla yaşandığı yıl olmuştur. 1964'de ihracatın ithalatı karşılama oranı %76, 1980 yılında bu oran %36.8'e düşmüştür.

Tablo 1.6. 1950-1980 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Karşılama Oranı (%)
1951	313.346	402.086	-88.004	716.168	78,1
1953	396.061	532.533	-136.472	928.594	74,4
1955	313.346	497.637	-184.291	810.983	63,0
1957	345.217	397.125	-51.908	742.342	86,9
1959	353.799	469.982	-116.183	823.781	75,3
1961	346.740	507.205	-160.465	853.945	68,4
1963	368.087	619.447	-319.529	1.055.703	53,5
1965	463.738	571.953	-108.215	1.035.691	81,1
1967	522.334	684.669	-162.335	1.207.003	76,3
1969	536.834	801.236	-264.403	1.338.070	67,0
1971	676.602	1.562.550	-677.581	1.847.442	57,8
1973	1.317.083	3.777.501	-2.245.319	3.403.299	63,1
1975	1.401.075	4.738.558	-3.337.483	6.139.633	29,6
1977	1.753.026	5.796.278	-4.043.252	7.549.304	30,2
1979	2.261.195	5.069.432	-2.808.236	7.330.627	44,6

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri

1.2.3. 1980 Sonrası Dönem

1980 yılına kadar ekonomik açıdan kendi kendine yetebilmeyi amaçlayan dışa kapalı bir politika izleyen Türkiye, 1980'li yıllardan itibaren dışa açık politikalar uygulamaya başlamıştır (Aynacı 2015:81). Bu dönem, ekonomi ve dış ticaret politikaları

açısından bir dönüm noktası olmuştur. Dış ticaret ve cari açıklarının giderilmesi için ticaret politikalarında ithalatı kontrol altında tutabilmek amaçlanmış, denetimlerin sağlanması ithalatı sınırlandırılması aracılığıyla yürütülmüştür. Aynı zamanda, ithal ikame ile ulusal sanayinin korunması ve desteklenmesini sağlayan stratejik tercih de ticaret politikalarında ithalatın sınırlandırılmasını gerekli kılmıştır (Berksoy,1994:40). Dış ticaret politikalarında bir reform gerçekleştirilmiş, 24 Ocak 1980 Kararlarıyla ithal ikameci politikalar tamamen terk edilerek, ihracata yönelik sanayileşme politikası getirilmiştir (Karluk,2005:497). Terkedilen ithal ikameci politikalar yerine, piyasa mekanizmasının ön plana çıktığı, ekonominin daha fazla dışa açılarak dünya ekonomisiyle bütünleşmesini amaçlayan politikalar benimsenmiştir (İnceöz 2016:66). Bu politikaların temel amacı, devlet müdahaleciliğinin azaltılarak ithalatın serbestleşmesi, piyasa ekonomisi güçlendirilerek fiyatların piyasa koşullarına uygun belirlenmesi, faiz oranlarının serbest bırakılması, tarımsal desteklerin ve sübvansiyonları kaldırılması, yabancı sermaye teşvik edilerek, ihracatta finansman konularına destek verilmesidir (Şenol 2007:33).

Dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi doğrultusunda ithalatta, miktar kısıtlamaları yerine tarife uygulaması ön plana çıkarılmış koruma oranları düşürülmüştür. İthalat işlemlerinde bürokrasiyi azaltıcı tedbirler devreye sokulmuş, banka ve ticaret odalarına daha fazla yetkiler tanınmıştır. Gümrük vergilerinde düzenlemeye gidilmiş, vergilerin hammaddeden mamule doğru artmasına, iç piyasada fiyat artışlarına konu olan maddeler ve sanayinin gelişmesinde katkıda bulunan hammaddelerin ise gümrük vergilerinde düşük tutulmasına özen gösterilmiştir (Mızırak 2004:91). İhracat rejiminde yapılan değişiklik ve düzenlemelerle lisans, ruhsat ve tescil uygulamaları yürürlükten kaldırılmış, ihracatı serbestleştirme prensibi benimsenmiştir. İhracatı artırılması için hukuki düzenlemelerin yanı sıra vergi iadesi, döviz tahsisi, gelir vergisi istisnası, ihracat kredileri gibi parasal ve mali teşvikleri içeren Kaynak Kullanım Destekleme Fonu ve Destekleme Fiyat İstikrar Fonu gibi kurumsal düzenlemeler hayata geçirilmiştir (Varol 2003:169). Türkiye'deki yurtiçi üreticinin dış pazarda rekabet gücünü artırmak için 1987 yılında Türk Eximbank kurulmuştur.

Tablo 1.7. 1980-2021 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Karşılama Oranı (%)
1980	2.910.122	7.909.364	-4.999.242	10.819.486	36,8
1982	5.745.973	8.842.665	-3.096.692	14.588.639	65,0
1984	7.133.604	10.757.032	-3.623.429	17.890.636	66,3
1986	7.456.726	11.104.771	-3.648.046	18.561.497	67,1
1988	11.662.024	14.335.398	-2.673.374	25.997.422	81,4
1990	12 959 288	22 302 126	-9 342 838	35.261.413	58,1
1992	14.714.629	22.871.055	-8.156.426	37.585.684	64,3
1994	18.105.872	23.270.019	-5.164.147	41.375.891	77,8
1996	23 224 465	43 626 642	-20 402 178	66.851.107	53,2
1998	26.973.952	45.921.392	-18.947.440	72.895.344	58,7
2000	27 774 906	54 502 821	-26 727 914	82.277.727	51,0
2001	31 334 216	41 399 083	-10 064 867	72.733.299	75,7
2002	36.059.089.	51.553.797	-15.494.708	87.612.886	69,9
2003	47.252.836	69.339.692	-22.086.855	116.592.528	68,1
2004	63.167.152	97.539.765	-34.372.613	160.706.919	64,8
2005	73.476.408	116.774.150	-43.297.742	190.250.559	62,9
2006	85.534.675	139.576.174	-54.041.498	225.110.850	61,3
2007	107.271.749	170.062.714	-62.790.964	277.334.464	63,1
2008	132.027.195	201.693.574	-69.666.378	333.990.770	65,4
2009	102.142.612	140.928.421	-38.785.808	243.071.034	72,5
2010	113.883.219	185.544.331	-71.661.112	299.427.551	61,4
2011	134.906.868	240.841.676	-105.934.807	375.748.545	56,0
2012	152.461.736	236.545.140	-84.083.404	389.006.877	64,5
2013	161.480.914	260.822.803	-99.341.888	422.303.718	61,9
2014	166.504.861	251.142.429	-84.637.567	417.647.291	66,3
2015	150.982.113	213.619.211	-62.637.097	364.601.325	70,7
2016	149.246.999	202.189.241	-52.942.242	351.436.241	73,8
2017	164.494.619	238.715.127	-74.220.508	403.209.747	68,9
2018	177.168.756	231.152.482	-53.983.726	408.321.239	76,6
2019	180.832.721	210.345.202	-29.512.480	391.177.924	86,0
2020	169.637.755	219.516.806	-49.879.051	389.154.562	77,3
2021	225.214.458	271.425.553	-46.211.094	496.715.859	83,0

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri

Tablo 1.7’de 1980-2021 yıllarına ait dış ticaret verileri verilmiştir. 1980 yılından itibaren ihracatın önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bu gelişmenin en önemli etkeni 24

Ocak Kararları ve sonraki yıllarda uygulanan ekonomi politikalarıdır. 1980 yılında yaşanan yapısal değişimin ihracattaki artışlarla alınan kararların etkili olduğu görülmektedir. “İhracatı artırmak için uygulanan teşvikler, ücret ve maaşların enflasyon seviyesinin altında tutularak iç talebin daraltılması sonucu ihracatçıların dış piyasaya daha önem vermesi, petrol fiyatlarında meydana gelen artışlar sonucunda orta doğu ülkelerinin satın alma gücünün artması ve Türkiye’nin komşu ülkelerle dış ticaret hacmini arttırmaya yönelik çalışmaları ihracatın artmasında önemli rol oynamıştır” (Şahin,2009:409-410). İthalat üzerinden alınan damga resmi ve teminatlar önemli ölçüde azaltılmış, ithalat işlemlerinin maaliyetini düşürmüş, ithalatta kota uygulanan mal sayısı azaltılmış, dış ticaretin serbestleşmesini teşvik etmiştir. Ocak 1984’den itibaren ortalama %75 olan nominal gümrük verileri %48,9’a düşürülmüştür. Dolaysız devlet kontörleri kaldırılmış, ithalatta liberasyon genişletilmiştir (Şahin, 2019:193). 1985’li yıllara kadar ihracatın 4 katı kadar arttığı görülmektedir. 1990’lı yıllarda hem dünyada (ekonomik durgunluk, körfez savaşı) hem de ülkemizde yaşanan (enflasyon, iç ve dış borç stoku, kamu açıkları) sorunlar 1994 ‘de ekonomik krize yol açmış, yaşanan bu kriz sonrasında ekonomik istikrarların sağlanmasını amaçlayan 5 Nisan Kararları uygulamaya konulmuştur. Bu durumun etkisiyle 1990-1993 yıllarında ihracatta yavaşlama meydana gelmiş, ihracat yalnızca %18 artmıştır. 1994 yılında uygulanan ekonomi politikaları ve yüksek oranlı devalüasyon uluslararası rekabet gücü olumlu etkilemiş, 1994 ve 1995 yılında ihracat sırasıyla %18 ve %19,5 oranında artmıştır. 1995 yılında dış ticaretin serbestleşmesini sağlamak amacıyla Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olurken bir yandan da 1.1.1996 tarihinden itibaren AB ile Gümrük Birliğine gidilmesi kararlaştırılmıştır. 1980 sonrasında uygulanmakta olan ihracata dayalı doğrudan ve nakdi teşvikler kaldırılmış yerine uluslararası yükümlülüklerimize uygun “İhracata Yönelik Devlet Yardımları” uygulamaya konulmuştur. Türkiye Gümrük Birliği’nden doğan yükümlükleri yerine getirmesine rağmen, Avrupa’daki ekonomik durgunluk, tarım sektörünün ihracatında rekabetin artmasından dolayı ihracat ve ithalat değerlerinde fazla ilerleme kaydedilememiştir (Serin 2001). 1997 yılında ihracat 3 milyar dolar ithalatta 5 milyar dolarlık artış gözlemlenmiştir. Bunun bir diğer nedeni ise dünya ticaretinin büyüme hızındaki yavaşlamalardır. Bu durum, Türkiye’de ihracat artış hızının %7,3 oranında gerçekleşmesine neden olmuştur. Dünya ticaret hacmindeki artış 1995 yılında %9.1 iken bu oran 1996 yılında %5,4’e düşmüştür. 1997 yılında Asya’da meydana gelen mali kriz

reel sektörü de kapsamış, dünya ihracatını %1,6 gerilemesine neden olmuş, Türkiye ihracatı da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte küçük çaplı ticaret olarak görülen 'bavul ticareti' 1997 yılında daha da artarak ödemeler dengesinde ihracattan farklı bir nokta oluşmuştur (Dündar ve Bakova,2013:3). Bavul ticaretinde ve Türkiye ihracat pazarında önemli yeri olan Rusya'nın 1998 yılında krize girmesi, Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Küresel krizin Rusya'ya sıçraması Türkiye'de beklenen ihracat artışını engellemiştir. Ayrıca, dünya talebinde daralma ve dünya mal fiyatlarındaki düşüş Türkiye dış ticaretini etkilemiş ihracat yalnızca %2,7 artarak 27 milyar dolar olmuştur. 1997 Asya krizi ve Rusya krizi ile Türkiye ekonomide zor dönemler geçirirken 1999 yılında meydana gelen Marmara depremi ile ekonomik olarak çıkmaza girmiştir. Dış kaynak ihtiyacı artmış, ek vergiler getirilmiş, mali dengesizlikler meydana gelmiştir (Alpay ve Alkin, 2019:196). Türkiye ekonomisi %6,1 oranında daralmış, 1989 yılından itibaren artış gösteren ihracat, 1999 yılına %1,4 azalmış, 26,5 milyar dolar gerilemiştir.

1990-2001 yılları arasında ithalatın ihracatı karşılama oranı %50'dir. 1999 yılında %65, 2001 yılında %75'e yükselmiş, deprem ve ekonomik krizin etkileri bu artışların nedeni olarak görülmüştür (Sezgin 2009:182). Döviz kurlarında ve faiz oranlarında meydana gelen artış 1999 yılında ekonomiyi %6,4 oranında daraltmıştır. Bu sorunu çözmek için hükümet 2000 yılında Enflasyon Düşürme Programını uygulamaya koymuştur. IMF ile %60-80 arasında dalgalı enflasyonu düşürmeyi amaçlanan 3 yıl sürecek stand-by anlaşması da onaylanmıştır (Özçam, 2004: Türkoğlu vd.,2010:252).

2001 krizi sonucunda dalgalı kura geçiş yapılmış bu geçiş ihracatın artmasına ve ithalatta %24 oranında daralmaya neden olmuştur. 2002'de dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk nedeniyle talep artmış ve bu artışla birlikte ihracatta da artış gerçekleşmiştir (Mızırak 2004:95). Dalgalı kur rejimine geçilmesi TL'nin reel olarak değer kaybetmeye başlamasıyla yurtiçinde talepte daralma ve ücretlerde gerileme yaşanmıştır. İhracatçılar krizin etkilerini azaltmak için uluslararası pazarlara açılmış bunun sonucunda da Türkiye ihracatı olumlu etkilenmiştir (Kayalar,2003:9). Ancak ihracattaki artış beraberinde ithalat artışını da getirmiş dış ticaret açık sorunu çözüme kavuşamamıştır. Ekonomiyi iyileştirmek için istikrar programları uygulanmaya başlanmış ve programların sonucunda 2002 yılında ekonomide olumlu gelişmeler meydana gelmiş, bu gelişmeler 2003 yılında da artarak devam etmiştir (Aksoy ve Coşkun 2004:400). 2003 yılında Türkiye ihracat,

%31’lik artış göstermiş, 47,3 milyar dolar seviyesine yükselmiş, bu oran dünyanın en büyük 24. ihracatçı ülkesi yapmıştır. 2003 yılında iç talebin tam olarak canlanmamasına rağmen, reel işgücü maliyetlerindeki düşüş verimlilikteki artış, ihraç fiyatlarındaki artış, faiz oranlarında meydana gelen düşüş ve enerji fiyatlarının genel fiyat artışının çok altında gerçekleşmesiyle sağlanan maliyet avantajı artan ihracatın nedenleri olarak belirtilmektedir. Ayrıca 2003 yılı sektörel gelişme ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Otomotiv sanayii ürünleri ihracatı 2002 yılına göre %55 oranında artarak 5 milyar dolara, makine imalat sektörü ihracatı bir önceki yıla göre %40 oranında artarak 4 milyar dolara, tekstil ve hazır giyim ihracatı ise 2003 yılında 15 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2004’de ihracat 63.167 milyar dolar, ithalat 97,5 milyar dolar olmuştur. Dünya ülkeleri arasında ihracat hacmi açısından 2003 yılında 22. sırada olan Türkiye 2004 yılında 20. sıraya yükselmiştir. 2003 yılında Türkiye’nin ihracat faaliyetleri dokuz farklı ülkeye yönelik olarak gerçekleşmiş, 2004 yılında bu sayı önemli bir artış göstererek on dört ülkeye çıkmıştır. Türkiye ihracatı 2005’de 73.476 milyar dolar, ithalat 116,8 milyar dolar ve dış ticaret hacmi 190 milyar olmuştur. İhracat yapılan ülke sayısı ise 15’e yükselmiştir. 2006 yılında ihracat 85,5 milyar dolar, ithalat ise 138,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir 2005’de 43,3 milyar dolar olan dış ticaret açığı, 2006 yılında 54 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2007 yılında ihracat 107,2 milyar dolar, ithalat ise 170 milyar dolar şeklinde gerçekleşmiştir. 2007 yılında dış ticaret açığı 62.8 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye ekonomisinde üretim, enerji ve hammadde girdilerine bağımlı olduğundan dolayı ekonomi ve ithalatta birbiriyle paralel hareket eden iki unsur olmuştur. Ekonomik büyümenin yaşandığı dönemlerde ithalat artarken, ekonomik büyümenin yavaşladığı dönemler de ithalatta da gerileme meydana gelmiştir. 2003-2008 yılları arasında ithalat 69.339 milyar dolardan 201.693 milyar dolara yükselmiştir.

2008 yılı sonlarında ABD’de başlayan ve tüm dünyayı etkileyen küresel kriz, Türkiye’de dış ticaret hacminin daralmasına neden olmuştur. Bu daralma sonucu 2009 yılında ihracat %22,6 ithalat %30,2 azalmıştır (Koyuncu Efendioğlu 2011:66). 2010’da küresel krize yönelik önlemler alınmış bunun etkisiyle 2011 yılında ihracat %18,5 oranında artarak tarihteki en yüksek ihracat oranı gerçekleşmiştir. 2014 yılına kadar ihracat artışı devam etmiş, ancak 2014 yılında meydana gelen jeopolitik gelişmeler ile dış ticaretin kısıtlayıcı etkisi olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Rusya-Ukrayna arasındaki anlaşmazlık, Irak ve Suriye’de ortaya çıkan IŞİD sorunu, 2015 yılında yaşanan

terör olayları ve iki genel seçim ve jeopolitik gelişmeler sonucunda ihracat 166.504 milyar dolardan 150.982 milyar dolara düşmüş, ithalat 213.619 milyar dolara gerilemiştir. 2016 yılında ilk yarısında iktisadi faaliyetler hareketlenmiş olmasına rağmen ikinci yarısında durağanlaşmış, ihracat 149.246 milyar dolar, ithalat ise 202.189 milyar dolar olmuştur. 2019 yılında başlayıp ekonomik etkileri 2021 yılına kadar devam eden, Covid-19 pandemisi olumsuz ekonomik etkilerinden dolayı 1929 Büyük Buhran'a benzetilerek, bugüne kadar yaşanan en büyük kriz olarak değerlendirilmiştir (Işık 2021:158). 2019 yılında 180 milyon dolar olan ihracat 2020 yılında 169 milyon dolara düşmüş, dış ticaret açığının da artmasına neden olmuştur. 2021 yılında 225 milyar dolarlık ihracat kaydedilirken 271 milyar dolarlık ithalat gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı 2020 yılına oranla %7,5 gerileyerek 46 milyar dolar olmuştur.

1.3. İHRACATA SAĞLANAN TEŞVİKLER

1.3.1. İhracat Teşvik Sisteminin Gelişimi ve Önemi

Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nin uygulanan ticaret politikaları altın ve gümüş rezervlerinin tükenmesine yol açmış, dış borçlanma yoluna gidilmiştir. Dış borçlar sürekli olarak artmış hem Osmanlı Devleti'ni hem de borç alınan ülkeleri, borcun nasıl ödeneceği konusunda endişelendirmiştir. Bu durum üzerine ihracatı artırmak ve ekonomiyi güçlendirmek için çeşitli önlemler alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde uygulanan ilk teşvik sisteminin Teşvik-i Sanayi Muvakkati olduğu görülmektedir (Şimşek ve Yazıcı,2004:123). 1927 yılında çıkarılan Teşvik-Sanayi Kanunun temelini oluşturan Teşvik-i Sanayi Muvakkatinde sanayi sektöründe yer alan işletmelerin makine ve hammadde ithalatı esnasında alınan gümrük vergisi ödememeleri kararına varılmıştır (Akça,2011:7). Günümüzde uygulanmakta olan ihracat teşviklerinin temelini bu uygulama oluşturduğu belirtilmektedir (Molasalıhoğlu,199:42). 1923-1960 Cumhuriyet sonrası dönemde dış ticaret politikalarında korumacı ve devletçi bir anlayış hâkim olmuştur (Sandalcı,2010:28). Fakat, Lozan Antlaşmasında yer alan Ticaret Sözleşmesi gereği Türkiye, 1929 yılına kadar dış ticarete eski gümrük tarifesinin uygulamak zorunda bırakılmıştır. Bu sözleşme nedeniyle Türkiye dış ticaret politikasında planlanan değişiklikler engellenmiştir. 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik bağımsızlık ve ulusal kalkınma sağlama açısından dönüm

noktası olmuştur. Türkiye’de Birinci İktisat Kongresi’nde alınan kararlar gereği 1925 yılında sanayi ve madencilik kuruluşlarına kredi sağlamak amacıyla Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, 1927 yılında Teşvik-Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun yerli sanayinin geliştirilmesi, üretimin çeşitlendirilmesi ve ülkenin ekonomik kalkınması amacıyla çeşitli teşvik önlemleri içermektedir. Bu teşvik önlemleri arasında vergi muafiyetleri, kredi kolaylıkları, sanayi işletmeleri için arazi tahsisi ve gümrük vergisi muafiyeti yer almaktadır. Teşvik-i Sanayi Kanunu, pahalı olmasına rağmen yurtiçi üretimi korumak için yerli kaynaklardan temin edilmesini öngörmektedir. 1933 yılında yurtiçi üretimi artırmak amacıyla gümrük muafiyetlerinin bir kısmı kaldırılmış, 1940 yılında çıkarılan ilk ihracat teşviki sayılan 3848 Sayılı Kanun’u ile devlet tarafından üretilen ihraç mallarını, muamele vergisinin dışında tutulmuştur (Takım,2015:28-30). 1933 yılında Türkiye, yurtiçinde üretilen hammaddelerin işlenmesi için endüstrilerin kurulmasını teşvik etmek amacıyla kalkınma planı hazırlamıştır. 1934 yılında dış pazarlar hakkında bilgi toplama, ülke içerisinde üretilen ihraç ürünlerinin pazarlanması konusunda yardımcı olma amacı taşıyan Türk Ofisi kurulmuştur. 1960 yılından itibaren Planlı Dönem içerisinde beşer yıllık aralıklarla kalkınma planları hazırlanmış, Türkiye’nin kalkınması ve ekonomik büyümesi amaçlanmıştır. Bu planlar çerçevesinde ihracata önem verilmiş, bu dönemde vergi iadesi ihracatçılara sağlanan en önemli teşvik aracı olmuştur. Ancak bu teşvik aracı suistimal edilmiş, hayali ihracat yöntemleri kullanılarak kamu bütçesine zarar verilmiştir.

1980 yılı öncesinde benimsenen ithal ikameci politikaların etkisiyle ihracatın yeterince geniş çevreye yayılamadığı ve ihracatta yeterli ilerleme sağlanamadığı görülmektedir. 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte sanayileşme stratejisi olarak yerli hammaddelere dayanan ve rekabet gücü taşıyan sektörlerin desteklenmesi amaçlanmıştır. 1980 yılından itibaren ihracat, nakdi destekler, düşük faizli krediler yoluyla ihracatın kamu kurumları gözetiminde ki harcamalar istisna göstererek teşvik edilmiştir. Vergi iadesi, KKDF (Kaynak Kullanım Destekleme Fonu) ile Destekleme Fiyat İstikrar Fonu (DFİF), vergi, resim ve harç istisnası, gümrük muafiyetli ithalat uygulamalarıyla ihracat teşvik edilmeye çalışılmıştır. Türkiye’nin 1994 yılı sonlarında imzalanan DTÖ Anlaşmasına taraf olması ve AB ile GB sürecine dahil olması nedeniyle ekonomik politikaları çerçevesinde uygulanmakta olan ihracat performansına dayalı nakdi teşvikler kaldırılmış, uluslararası yükümlülöklere uygun şekilde hazırlanan İhracata Yönelik

Devlet Yardımları 1995 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu destekler, firmaları ihracata yönelten, uluslararası pazarlarda rekabet gücü artırmayı ve ürünlerin kalitesini yükseltmeyi amaçlayan desteklerdir (Takım, 2010:291).

Teşvikler, belirlenen hedeflere uygun olarak girişimcileri belirli ekonomik ve sosyal faaliyetlere destek vermek amacıyla sağlanan, maddi veya maddi olmayan yardım, özendirme önlemlerini ifade etmektedir. Teşviklerin başarısı, hedeflenen politika amaçlarına ulaşma derecesine bağlıdır. Etkin bir şekilde kullanılması ve adil bir şekilde dağıtılması, kaynakların etkin ve verimli bir şekilde yönlendirilmesini sağlamaktadır. İhracat teşvikleri, ekonomi ve toplum menfaatlerini ön planda tutarak belirli sektörler veya ürünler için devlet tarafından sağlanan desteklerdir (Terzi ve Erol,2005:285). Başka bir tanımda ihracat teşvikleri, devlet tarafından küçük üretim yapan satıcılara veya belirli alanlara odaklanarak üretim yapan satıcıları yönlendirmek, rekabet gücünü artırmak, uluslararası pazarda daha güçlü konuma gelmelerini sağlamak amacıyla verilen yardımlardır (Rahnama, Mousavian, Eshghi, Alaei 2011:27). Devlet, ülke ekonomisine katkı sağlayan belirli alanların daha hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla çeşitli yollarla maddi veya gayri maddi desteklerle teşvikler oluşturmaktadır (Aktürk ve Şenol,2010:376). Diğer ekonomi politikalarına nazaran devlet yardımları ve ihracat teşviklerinin en önemli avantajı, düşük faizli kredi ya da hibe yardımları, vergi muafiyet ve istisnaları, enerji indirimleri, devletin sermaye katılımı ve finansman kolaylıkları, arsa tahsisi gibi farklı türde enstrümanlara sahip olması ve ayrıca ekonomiye doğrudan etkileyebilmesidir. Böylece uygulamaların hızlı sonuçlar elde edebilme ve hızlı geri bildirim alabilme olanağı, uygulamaların yaygın bir şekilde kullanılmasını imkan vermektedir (Sandalcı 2010:26).

İhracatın teşvik edilmesinin ana nedenleri şunlardır; (İşlenker,2010:2 & Coşkun,2016:32).

- “Ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal refahını sağlamak,
- Üretimde girdileri temin etme sürecini kısaltmak ve yatırımda karşılaşılan sıkıntılara karşı önlemler almak,
- Bölgesel ve sosyo ekonomik dengesizliği gidermek,
- İstihdamı üretime, yatırıma ve ihracata yapılacak olan desteklerle artırmak,
- Ülke yararına ödemeler dengesini düzeltmek,

- Uygun koşullar altında potansiyel ihracatçıların ihracatını artırmak,
- Piyasa ekonomisi bakımından lazım olan şartları oluşturmak,
- Sermayeyi tek grup egemenliğine bırakmamak yani milli geliri eşit şekilde dağıtmak,
- Katma değeri yüksek olan gelişmiş ve uyumlu yöntemlerin kullanılmasını sağlamak,
- Gelişmişlik düzeyindeki farklılıkları ortadan kaldırmak,
- Üretim için yeterli, kaliteli kaynakları bulmak,
- Uluslararası pazarda güçlü sanayi ülkelerine karşı rekabetten korunmak şeklinde belirtilmiştir.

1.3.2. İhracat Teşvik Türleri

İhracat teşvik tedbirleri üç gruba ayrılmaktadır. Birinci grupta devlet tarafından verilen yardımlar yer almaktadır. İhracatçıların yatırım faaliyetlerini desteklemek ve teşvik etmek amacıyla doğrudan kullanılan teşvik aracıdır. Firmaların yardım kapsamına giren harcamaların bir kısım yüzdesi devlet tarafından karşılanmaktadır. Devlet yardımlarının uygulanmasının onayı Ticaret Bakanlığı tarafından verilmektedir. İkinci grupta vergi ile ilgili destekler bulunmaktadır. Vergisel muafiyet ve istisnalar ile ihracatçıların maliyetlerinin düşürülmesiyle uluslararası pazarda rekabet güçlerinin artırılmasını sağlamaktadır. Üçüncü grupta; ihracatın desteklenmesi amacıyla Türk Eximbank tarafından sağlanan krediler yer almaktadır. Teşvikler güncel durumlara göre yeniden şekillenmektedir. 17 Ağustos 2022 Resmî Gazete ile 2976 sayılı karar ile yürürlüğe giren; “Yeni Nesil İhracat Destekleri” başlığı altında Pazara Giriş Projesi Hazırlama Desteği, Çok Kanallı Zincir Mağaza Desteği, İhracat Konsorsiyumları Desteği ve E- ihracatın yaygınlaştırılması amacıyla E- ihracat destekleri hazırlanmıştır.

Türkiye’de ihracata sağlanan teşvikler şunlardır;

- Devlet Yardımları,
- Vergi ile ilgili Destekler
- Türk Eximbank tarafından sağlanan krediler,

1.3.2.1. Devlet Yardımları

1.3.2.1.1. Uluslararası Rekabetçiliği Geliştirilmesi Desteği (UR-GE Desteği)

Uluslararası Rekabetçiliği Geliştirilmesinin Desteklenmesi Hakkında Tebliğ'in Uygulama Usul ve Esasları Genelgesi'ne göre belirlenen kurallar ve çerçevesinde sağlanmakta olup, maksimum üç yıl süren ve iki yıla kadar uzatılabilen projeleri kapsamaktadır. UR-GE, Tebliğ'in 2. Maddesinde; "Şirketlerin uluslararası rekabet güçlerinin geliştirilmesine yönelik şirketler, iş birliği kuruluşları ve Bakanlık tarafından gerçekleştirecek faaliyetlere ilişkin giderlerin Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan karşılanmasıdır" şeklinde tanımlanan ihracat teşvik sistemidir. UR-GE desteği, firmaların uluslararası ticarete rekabet güçlerini artırabilmek için sunulan proje bazlı destekleri içermektedir. Proje kapsamında yapılan ihtiyaç analizi, tanıtım eğitim, danışmanlık gibi faaliyetler desteklenmektedir. Amaç, iş birliğiyle bilgi ve deneyimleri bir araya getirerek, ortak stratejilerle pazara daha etkin bir şekilde girebilmek, ihracat paylarını artırabilmektir (Gül,2019:92).

1.3.2.1.2. Yurtdışı Pazar Araştırması Desteği ve Pazara Giriş Desteği

Yürürlükte olan "İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı'na dayanarak hazırlanan ve 2011, 27881 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan "Pazar Araştırması Desteği ve Pazara Giriş Desteği Hakkındaki Tebliğ" çerçevesinde düzenlenmektedir. Pazar araştırması ve pazara giriş desteğinin nasıl kullanılması gerektiği, başvuru süreçleri, destek miktarları, diğer detaylar tebliğ de ele alınmaktadır. Bu destekler firmalara, girmek istedikleri pazarlara ilişkin bilgi edinmelerini rekabetçi stratejiler geliştirebilmeleri açısından önemli bir teşvik mekanizmasıdır. "Sınai veya ticari şirketlerce ihracat amaçlı olarak gerçekleştirilen yurtdışı Pazar araştırması gezilerine ilişkin giderlerin karşılanmasıdır" (İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı,2011:27881). Giderler, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan karşılanmaktadır. Yurtdışı Pazar araştırması desteği, E- Ticaret Sitelerine Üyelik desteği, Sektörel Ticaret Heyeti ve Alım Heyeti Programlarının Desteklenmesi ve Pazara Giriş Desteği olmak üzere Dört bölümden oluşmaktadır. E- ticaret desteği diğerlerinden farklı olarak e-ticaret sitelerine üyelik

giderleri desteklenerek, firmalara e-ticaret alışkanlığı kazandırmak, üyelikleri kolaylaştırarak ihracatının artırılması sağlamaktır (Gül,2019:88).

1.3.2.1.3. Markalaşma, Türk Mallı İmajının Yerleştirilmesi ve Turquality'nin Desteklenmesi

Türkiye’de markalaşmayı teşvik etmek amacıyla kurulan, Türk markalarının uluslararası alanda rekabetçi ve güçlü bir konuma gelmelerini amaçlayan bir teşvik sistemidir. Turquality, Türk markalarının uluslararası pazarda olumlu imaj oluşturmalarını ve kalite ve güvenilirlik konusunda itibar kazanmasını, pazarda yer edinmeleri, markaların kalite ve standartlara uygunluğu, rekabet gücü kazanmayı, uluslararası pazarda görünürlüğü artırmayı hedefleyen marka destek programıdır (Askın, 2016:209-2012).“*Turquality Marka Programı kapsamına alınan şirketlerin patent, faydalı model, endüstriyel tasarım tescili, pazara giriş belgeseli, ruhsatlandırma, kurumsal altyapıya yönelik danışmanlık giderleri ile destek kapsamına alınan markalı ürünlerine ilişkin yurtdışı marka tescil/yenileme/koruma, Pazar araştırması çalışması ve raporları, test/klinik test işlemleri, danışmanlık, gelişim yol haritası çalışmaları, istihdam, tanıtım, fuar, depolama hizmeti ve birim kira/temel kurulum/konsept mimari çalışmaları ile franchise faaliyetlerine yönelik giderleri desteklenir*”(OAİB, 2018).

1.3.2.1.4. Yurt Dışında Gerçekleştirilen Fuar Katılımlarının Desteklenmesi

“Firmaların yurt dışı fuarlara iştiraki ve sektörel nitelikteki uluslararası fuarlara bireysel katılımlarının sağlanması ile Türk ihraç ürünlerinin tanıtılması ve pazarlanması suretiyle ihracatın desteklenmesidir” (Yurt Dışında Gerçekleştirilen Fuar Katılımlarının Desteklenmesine İlişkin Tebliğ, 2009:5). Yurtdışı fuar ve organizasyonlara katılımın sağlanması için firma ve kuruluşlara katılım maliyetlerini düşürmek amacıyla yaptığı harcamaları Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu’ndan belirlenen miktar ve oranlar çerçevesinde teşvik etmektedir.

1.3.2.1.5. Tasarım Desteği

Türkiye’de tasarım kültürünün oluşturulması ve yaygınlaştırılması amacıyla, 2008/2 sayılı Tasarım Desteği Hakkında Tebliğ kapsamında tasarımcı şirketler, tasarım

ofisleri ve iş birliği kuruluşları desteklenmektedir. Tanıtım, reklam, istihdam, pazarlama, faydalı model ve endüstriyel tasarım, patent gibi danışmanlık harcamalar, yurt dışında açılacak olan birimlere ilişkin giderler Tarım Desteği kapsamında desteklenmektedir (T.C Ticaret Bakanlığı, 2023). Bunun yanı sıra, Tasarım ve Ürün Geliştirme projelerine yönelik desteklerde, firmaların istihdam ettiği tasarımcılar, modelistler ve mühendisleri brüt maaşları, alet teçhizat malzeme ve yazılım gibi giderler ile seyahat ve web sitesi üyeliği gibi harcamalarda himaye edilmektedir(T.C Ticaret Bankası, 2023). Giderler, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu ödenekleri kapsamında karşılanmaktadır.

1.3.2.1.6. Yurtdışı Birim, Marka ve Tanıtım Faaliyetlerinin Desteklenmesi

Türkiye’de yerleşik olan firmaların uluslararası pazarlarda daha etkin olabilmeleri, markalarını tanıtabilmeleri açısından oluşan giderlerin destekleyen bir teşvik mekanizmasıdır. Yurt içinde marka tescil belgesine sahip olan firmaların yurt dışında tescil ve korunmasına yönelik giderler, %50 oranında ve yıllık en fazla 50.000 ABD doları tutarına kadar desteklenmektedir. Firmaların markalarını uluslararası düzeyde güvence altına alabilmeleri ve yurt dışında doğrudan şube veya birim açabilmeleri için destek verilmektedir. Ancak şubenin veya birimlerin Türkiye’deki yerleşik firma ile arasında bağın olması gerekmektedir. Ayrıca ana şirketin kuruluş tarihinden sonra açılması gerekmektedir. Destek süresi dört yıl, maksimum birim sayısı da yirmi beştir.

1.3.2.1.7. Tarımsal Ürünlerinde İhracat İade Desteği

Tarımsal ürünlerin ihracatını teşvik etmek ve üreticilerin finansman ihtiyacını karşılamak için uygulanmakta olan teşvik mekanizmasıdır. Bu sayede, üreticilerin ihracata yönelik faaliyetlerine destek sağlanırken, tarımsal ürünlerin uluslararası pazarda rekabet gücünü artırarak sektörün sürdürülebilirliği desteklenmektedir. Harcamalar, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu ödenekleri kapsamında karşılanmaktadır. Uygulanması gereken kurallar, Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Yardımlarına İlişkin ihracata Yönelik Devlet Yardımları kararına dayanılarak hazırlanan Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu tebliğinde ele alınmaktadır.

1.3.2.1.8. AR-GE Teşvikleri

“Araştırma ve geliştirme, kültür, insan ve toplumun bilgisinden oluşan bilgi dağarcığının artırılması ve bunun yeni süreç, sistem ve uygulamalar tasarlamak üzere kullanılması için sistematik bir temelde yürütülen yaratıcı çalışmaları, çevre uyumlu ürün tasarım veya yazılım faaliyetleri ile alanında bilimsel ve teknolojik gelişme sağlayan, bilimsel ve teknolojik bir belirsizliğe odaklanan, çıktıları özgün, deneysel, bilimsel ve teknik içerik taşıyan faaliyetleri” şeklinde ifade edilmektedir (Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesine İlişkin Uygulama ve Denetim Yönetmeliği, 2016:1). Destekler, AR-GE projeleri kapsamında izlenip değerlendirilebilen giderlerin belirli bir oranının karşılanması veya bu projelere sermaye desteği sağlanması şeklinde gerçekleşmektedir. Amaç sanayi kuruluşlarının AR-GE faaliyetlerine yatırım yapmalarını teşvik etmektir. Bu sayede, firmalar teknolojik gelişmeleri takip ederek yeni ürün ve süreçler geliştirmeleri rekabet güçleri artırmaları amaçlanmaktadır. AR-GE desteği, yeni ürün geliştirme, kalite artırma faaliyetleri, yeni teknoloji edinmeyi üretim teknikleri maliyetini azaltmaya yönelik faaliyetleri teşvik eden mekanizmadır (Kocabaş 2016:7).

1.3.2.1.9. Küresel Tedarik Zinciri Desteği

Bir firmanın ürünün son tüketiciye kadar üretim, depolama, dağıtım ve müşteri hizmetleri gibi birçok faaliyeti kapsayan tedarik zinciri faaliyetlerinin yönetiminde kullanılan desteklerdir. Bu desteğin amacı, süreçlerin verimli bir şekilde işlenmesini sağlamaktır. Küresel tedarik zinciri programı kapsamında bütçe Bakanlık tarafından %50 oranında desteklenmektedir. Üretici firmaların küresel ölçekte yer alan firmaların tedarik zincirlerinde yer alabilmeleri için ihtiyaç duydukları numune, test, analiz, kalite kontrol gibi amaçlara hizmet edebilecek ekipman alımları desteğini kapsamaktadır. Giderler, 2 yıl süre boyunca karşılanmakta, şirket başına 15.000.000 TL’ye kadar desteklenmektedir.

1.3.2.1.10. Ticaret ve Alım Heyetleri ve Konuyla İlgili Destekler

“Resmi ve özel sektör temsilcilerinin katılımıyla potansiyel Pazar niteliğindeki ülkelere yönelik ihracatımızda artış sağlanması, ihraç ürünlerimizin tanıtılması, yurtdışında distribütörlük ve acentelik verilmesi, ticari bağlantılar kurulması amaçlarıyla

Bakanlığımı koordinasyonu, TİM organizasyonu ve İhracatçı Birlikleri tarafından “Genel Ticaret Heyet Programları” gerçekleştirilmektedir”(T.C. Ticaret Bakanlığı,2021).

1.3.2.1.11. E-İhracat Destekleri

E-ticaret sitelerinin, şirketlerin, pazaryerlerinin e-ihracata hazırlanmasını destekleyen ve yurtdışı pazarlarda Türk ürünlerinin ve markalarının çevrimiçi olarak sergilenmesi, tanıtılması yurtdışı siparişlerin hızlı teslimatının sağlanması, depo kira desteği gibi faaliyetleri desteklemek amacıyla oluşturulan teşvik sistemidir. Giderler, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu ödenekleri kapsamında karşılanmaktadır (E-ihracat Desteklerine İlişkin Genelge,2022/5986).

1.3.2.1.12. Çok Kanallı Zincir Mağaza Desteği

Müşteri-marka-perakende kanalı etkileşimi sağlamak için fiziksel mağaza, dijital ağ ile birden fazla temas noktasından müşterisine ulaşan gıda dışı sektör haricinde, perakende sektöründe faaliyet gösteren ve mal ticareti yapan şirketlere, marka tescil, yenileme, koruma, pazar araştırması çalışması, tanıtım faaliyetlerini yürütme, kurulum ve dekorasyon, franchise giderleri desteği sağlayan yeni bir teşvik mekanizmasıdır (İhracat Destekleri Hakkında Karar,2022/5973).

1.3.2.1.13. İhracat Konsorsiyumları Desteği

İhracata yeni başlayan üreticilerin uluslararası pazarlara ihracat yapabilmelerine aracılık etmek, ihracatçı şirketlerin ortak hareket etmelerini sağlamak amacıyla ihracat konsorsiyumları için oluşturulan teşvik sistemi ile sektörel dış ticaret şirketlerine verilen desteklerin ötesinde uluslararası pazarlara ihracat süresi boyunca tanıtım, pazarlama, pazar araştırması, rapor satın alma, danışmanlık ve eğitim faaliyetlerinin desteklenmesidir (DAİB,2023). Giderler, 5 yıl süre boyunca %50 oranında yıllık 10.000.000 TL’ye kadar desteklenmektedir.

1.3.2.1.14. Pazara Giriş Projesi Hazırlama Desteği

İhracata yeni başlayan, gelişime açık olan veya yeni pazarlara girmek isteyen şirketler için pazar araştırmaları, hedef pazar belirleme, pazarlama stratejisi geliştirme, rekabet analizi yapma gibi uluslararası pazarlara giriş sürecini planlamak amacıyla alacakları danışmanlık hizmetlerini kapsayan ihracat teşvik sistemidir (DAİB,2023). Pazara giriş projesi hazırlama desteği, uluslararası pazarlara yönelik stratejik bir yaklaşım sunarak ihracat süreçlerinin başarılı bir şekilde planlanması ve yönetilmesine yardımcı olmaktadır.

1.3.2.1.15. Pazara Giriş Raporu Desteği

Firmaların yurtdışında pazara girişine yönelik strateji oluşturmak eylem planı oluşturulabilmek için şirketlerle paylaşılacak amacıyla satın alınan raporların giderlerinin karşılanmasına yönelik desteklerdir. Bu giderler, 5973 sayılı İhracat Destekleri Hakkında Karar'ın 21. Maddesi kapsamında %50 oranında ve aylık 3.000.000. TL'ye kadar desteklenmektedir. Desteklenen raporlar sektör, ülke, yurtdışında yerleşik şirket veya marka odaklı raporlardır.

1.3.2.1.16. Hizmet İhracatının Desteklenmesi

Bu teşvik sisteminin amacı, döviz kazandırıcı hizmet ve faaliyetlerin geliştirilmesi ve ihracatın artırılmasıdır. Döviz kazandırıcı hizmet ve faaliyetler şu şekilde sınıflandırılmaktadır; kültürel ve yaratıcı endüstriler, eğitim, gayrimenkul, fuarcılık, sağlık turizmi, lojistik ve taşımacılık, yeşil hizmetler desteklerini kapsamaktadır. “Bu çerçevede hizmet ve faaliyetler ile hizmet ihracatının hukuki çerçevesinin oluşturulmasını, hizmet ihracatımızda sürdürülebilir artışın sağlanması amacıyla ihracata yönelik kurumsal kapasite oluşturulmasına, ve kapasitenin güçlendirilmesine, yurtdışı pazarlara erişime, pazarda tutundurmaya ve pazar payının arttırmaya yönelik faaliyetlere ilişkin giderlerin Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu(DFİF) karşılanmasına dair usul ve esaslar hakkında bir düzenleme yapılmıştır”(Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2023).

1.3.2.1.17. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Destekleri

Cari açığın azaltılması, ithalat bağımlılığı yüksek olan ara malı ve ürünlerin üretiminin artırılması, teknoloji dönüşümü sağlayabilecek yatırımların desteklenmesi, destek unsurlarının etkinliğinin artırılması amacıyla sağlanan desteklerdir. “Kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen hedefler doğrultusunda tasarrufların katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirilmesine, üretim ve istihdamın artırılmasına, uluslararası rekabet gücünü artıracak ve araştırma geliştirme içeriği yüksek bölgesel ve büyük ölçekli yatırımlar ile stratejik yatırımların özendirilmesine, uluslararası doğrudan yatırımların artırılmasına, kümelenme ve çevre korumaya yönelik yatırımlar ile araştırma geliştirme faaliyetlerinin desteklenmesine ilişkin usul ve esasları belirlemektir” (Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar,2021/3305).

1.3.2.1.18. KOSGEB Destekleri

KOSGEB, Türkiye’de bulunan küçük ve orta ölçekli işletmelerin etkinliğini artırmak, inovasyonu teşvik etmek, Pazar payını artırmak, ekonomik gelişmelere uygun olacak şekilde sanayide entegrasyon sağlamak, rekabet gücünü artırmak, amacıyla faaliyet gösteren bir kurumdur. KOSGEB işletmelere çeşitli destek programları sunmaktadır. Bu programlar, girişimcilik destekleri, AR-GE, teknolojik üretim ve yerleştirme destekleri, işletme geliştirme, büyüme ve uluslararasılaşma destekleri, KOBİ finansman destekleri ve mikro ve küçük işletmelere hızlı destek programlarıdır. Bu destekler, KOSGEB Destek Programları Yönetmeliğine dayanılarak hazırlanmaktadır.

1.3.2.2. Vergi ile İlgili Destekler

1.3.2.2.1. Vergi, Resim, Harç İstisnası

Vergi, resim ve harç istisnası tedbirleri; ihracatı teşvik etmek, ihracatçılara rekabet gücü kazandırmak ve ihraç Pazarları geliştirmek için düzenlenmiş bir ihracat teşvik sistemidir. Yürütücüsü ve düzenleyicisi devlettir. Vergi, resim ve harç istisnası kapsamında uygulamalar şu şekilde ele alınmaktadır; (İhracat, Transit Ticaret, İhracat Sayılan Satış ve Teslimler ile Döviz Kazandırıcı Hizmet ve Faaliyetlerde Vergi, Resim Harç İstisnası Hakkında Tebliğ,2017:4)

- İhracat, ihracat sayılan satış ve teslimler, döviz kazandırıcı hizmet ve faaliyetler ile transit ticaretin finansmanında kullanılmak kaydıyla bankalarca kullandırılan her türlü sevk öncesi ve sonrası krediler ve firmaların sağladıkları prefinansmanlar ile bunları geri ödenmesi,
- İhracatla ilgili işlem yapan bankaların, faktöring şirketlerinin, noterlerin ve diğer kuruluşların ihracat, ihracat sayılan satış ve teslimler ile döviz kazandırıcı hizmet ve faaliyetlerle ilgili olarak yapmış oldukları bütün hizmet ve muameleler dolayısıyla kendi lehlerine her ne nam ile olursa olsun nakden veya hesaben aldıkları paralar ve kambiyo işlemleri,
- DİR kapsamında yapılan ithalat ve/veya yurtiçi alımlar ile ilgili işlemler ve bunların finansmanı amacıyla kullanılan krediler,
- İhracat karşılığı yapılacak her türlü ödemeler, ihracat, ihracat sayılan satış ve teslimler, döviz kazandırıcı hizmet ve faaliyetler ile transit ticaretle ilgili işlemler ve bu işlemler sebebiyle düzenlenen kağıtlar, vergi, resim ve harçlardan istisnadır.

1.3.2.2.2. İhracatta KDV İadesi ve İstisnası

İhracatı vergisel yönünün düzenlenmesi ve ihracatçıların rekabet gücünü artırmayı daha avantajlı hale getirmeyi amaçlayan ihracat teşvik sistemidir. Dış ticarete KDV, “varış ülkesinde vergilendirme ve çıkış ülkesinde vergilendirme” olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır. Türkiye’de “varış ülkesinde vergilendirme” ilkesi benimsenmiştir. Bu ilkeye göre, mal ve hizmetin vergilendirilmesi, malın veya hizmetin kullanıldığı ve tüketildiği ülkede gerçekleşmektedir (Saygılıoğlu ve Akçin, 2015:192).

İhracat işlemleri ile ilgili vergisel düzenlemeleri ele almaktadır; (KDV Kanunu, 1984: 11-12)

- İhracat işlemlerinde KDV uygulanmaz; bu maddeye göre ihracatçıdan KDV tahsil edilmez, ihracat işlemleri KDV’den istisna tutulmaktadır.
- İhracatçının KDV indirimi hakkını düzenlenmektedir. Yaptıkları giderlerden kaynaklanan KDV’yi indirim konusu yapılmakta, ihracatçının girdi maaliyetlerinden oluşan KDV’yi indirerek ihracat faaliyetlerini desteklemesi sağlanmaktadır.

KDV Kanunu'na göre ihracat teslimlerine ilişkin hizmetlerden istisna edilmektedir. İhracat teslimleri, Türkiye'deki malın veya hizmetin Türkiye sınırları dışına gönderilmesi veya yurtdışında yerleşik bir alıcıya teslim edilmesini ifade etmektedir. Bu teslimlerde ihracatçıdan KDV tahsil edilmemektedir. İhracatta KDV iadesi ise, yapılan ihracat işlemleri sonucunda ödenen KDV'nin ihracatçıya geri ödenmesi anlamına gelmektedir. KDV iadesi İndirim yoluyla iade, nakdi iade ve diğer vergi borçlarına mahsup yoluyla iade olmak üzere üç şekilde gerçekleşmektedir (Arzova,2006:480).

1.3.2.3. Eximbank Kredileri

Eximbank Kredilerinin verilmesinde amaç, ihracatçılara uygun finansman imkânı sağlayarak ihracatı teşvik etmektir. Bu krediler genellikle üretim sürecini finanse etmek için kullanılmaktadır. Düşük maliyetli finansman, üretim ve satış faaliyetlerini desteklediği için ihracatçılar açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır.

24 Ocak 1980 Kararlarından sonra ihracatı artırabilmek, durumunda süreklilik kazandırabilmek amacıyla dış ticaret finansman kurumuna ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla 1986 yılında başlanan çalışmalar hız kazanarak Devlet Yatırım Bankası 1987 yılında Türkiye İhracat Kredi Bankası / Türk Eximbank olarak yeniden yapılandırılmıştır. Eximbank (Export-Import Bank), bir ülkenin ihracatı ve ithalatı arasında dengeyi oluşturmak, ihracatı desteklemek ve gelişmesini sağlamak, ihracatçıya yeni pazarlar kazandırmak, uluslararası ticarete paylarını artırmak, güvence sağlamak amacıyla kurulan tek resmi devlet bankasıdır. Genellikle düşük faiz oranları ile uzun vadeler ve esnek geri ödeme koşullarıyla öne çıkmaktadır. Bu kredileri ile ihracatçıların rekabet gücünü artırarak uluslararası pazarda rekabetçi olmalarını sağlamaktadır. Eximbank kredilerinin dış ticaretle uğraşan firmalar tarafından tercih edilmesinin sebebi muadil finansman kaynaklarına göre maliyetlerinin daha uygun olmasından kaynaklanmaktadır. Eximbank kredilerinin teminat karşılığının verilmesi ve kredilerin mal ve hizmet taahhüt şartıyla verilmektedir. Eximbank'ta kredi almak isteyen müşteriler bankadan teminat mektubu almalıdır

Tablo 1.8. 2011-2021 Yılları Arası Eximbank Kredi Kullanım Tutarları

Kredi Türleri	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Kısa Vadeli İhracat Kredileri	6.49	14.51	18.76	18.50	17.90	18.97	21.59	25.1	25,15	21.60	17.93
Orta ve Uzun Vadeli İhracat Kredileri	182.4	610.7	971.4	1.60	2.28	2.97	2.50	1.8	1.52	6.89	4.57
Toplam kullanılan kredi tutarı (milyar \$)	6.67	15.12	19.73	20.10	20.19	21.95	24.09	26.9	26.7	28.5	22.5

Kaynak: 2011-2021 Eximbank Faaliyet Raporları, <https://eximbank.gov.tr/>

Tablo 1.8’de Eximbank tarafından 2011-2021 yılları arasında kısa, orta ve uzun vadeli olarak kullandığı ihracat kredileri tutarları gösterilmiştir. En fazla kullanılan Eximbank kredilerinin kısa vadeli ihracat kredileri olduğu görülmektedir. 2011 yılında toplam kredi desteği 6.67 milyar dolar iken 2018 yılına kadar bu destek artarak devam etmiştir. 2020 yılında Eximbank tarafından sağlanan kredi desteklerinde 28.5 milyar dolar ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ancak 2021 yılında bu destek miktarı 22.5 milyar dolara düşmüştür.

1.3.2.3.1. Kısa Vadeli İhracat Kredileri

Türk Eximbank, firmalar için kısa vadeli ihracat kredi programları sunmaktadır. Bu programların amacı özellikle hazırlık döneminde finansman ihtiyaçlarını karşılamaktır. Krediler, Eximbank tarafından TL ve döviz cinsinden sağlanabilir ve bankalar aracılığıyla veya doğrudan Eximbank tarafından kullanılabilir. Kredi kullanan firmalar, teşvik mevzuatı gereği vergi, resim ve harçlardan muaf tutulmaktadırlar. Böylece ihracatçı firmalar daha kolay finansman sağlayabilmekte ve rekabet güçlerini artırmaktadırlar. Türk Eximbank tarafından firmalara kullanılan kısa vadeli krediler aşağıdaki gibidir;

1.3.2.3.2. Reeskont Kredisi

TCMB ile iş birliği ile yürütülen, Eximbank’a tanınan limitler kapsamında kullanılan TL ve Döviz Kredisi sağlama programıdır. İşletmelerin çek ve senet gibi ticari borçlarını ödemek ya da işletme faaliyetlerini sürdürmek amacıyla kullanılan kısa

vadeli kredilerdir. Kısaca firmaların ihracat öncesi finansman ihtiyaçlarını karşılamak ve desteklemek amacıyla uygulanmaktadır.

1.3.2.3.3. Sevk Öncesi İhracat Kredileri

İhracata hazırlık aşamasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Sevk öncesi ihracat kredileri; Dış Ticaret Sermaye Şirketleri (DTSS) hariç, tüm sektörleri kapsayan kısa vadeli kredilerdir. Bu kredilerde tüm riskler aracı banka tarafından üstlenmektedir. Bu nedenle geri ödeme problemi yaşanmamaktadır. Kredi süreleri ve faiz oranlarını aracı banka belirler ve ihracat riskini değerlendirerek uygun kredi koşullarını belirlemektedir. Sevk öncesi ihracat kredileri beş ayrı program üzerinden kullanılmaktadır. Bunlar; Sevk Öncesi İhracat Kredis, Sevk Öncesi Türk Lirası Yatırımda Öncelikli Bölgeler İhracat Kredis, Sevk Öncesi Döviz İhracat Kredis, Serbest Bölgeler Sevk Öncesi Döviz İhracat Kredis, KKTC Sevk Öncesi Türk Lirası İhracat Kredileridir.

1.3.2.3.4. İhracata Hazırlık Kredileri

Bu krediler, ihracata yönelik firmalar tarafından rekabet güçlerini artırmak, uluslararası piyasalarda daha etkin konuma gelmek amacıyla kullanılmaktadır. İhracata hazırlık aşamasında finansal destek sağlanması, ihracat potansiyellerini artırarak yeni pazarlara açılmalarını desteklemektedir. Dış Ticaret Sermaye (DTSS), Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDTŞ) hariç, ihracatçı, imalatçı-ihracatçı ihracata yönelik mal üreten imalatçı firmalar, faydalanabilmektedir. 2017 yılından itibaren TL bazında kullanım İhracata Hazırlık kredisini sadece KOBİ'lere kullanılmaktadır. Kredi vadesi 360 gün olup, toplam azami kredi kullanım değeri 25 Milyon ABD dolarıdır. İhracata yönelik, üretim tedariki, paketlenmesi, taşınması gibi süreçleri finanse etmek amacıyla Türk Eximbank tarafından sağlanan kredilerdir. Bu krediler, ihracatçıların mal üretiminden başlayarak ihracata hazırlık aşamasındaki finansman ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanılmaktadır (Zaim,2011).

1.3.2.3.5. Dış Ticaret Şirketleri İhracat Kredis

Dış Ticaret Şirketleri Kısa Vadeli İhracat Kredis, Eximbank tarafından doğrudan sağlanan bir finansman programıdır. Dış Ticaret Sermaye Şirketleri ve Sektörel Dış

Ticaret Şirketleri olarak adlandırılan ihracatçıların ihracata hazırlık dönemlerinde finansman ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır. Eximbank tarafından uygun bulunan firmalar bu kredilerden TL ve Döviz kuru cinsinden doğrudan yararlanır (Kocabaş 2016:35). Kredilerin vadesi azami 360 gündür.

1.3.2.3.6. KOBİ İhracata Hazırlık Krediler

KOBİ statüsüne sahip ihracatçı ve imalatçı- ihracatçı firmaların kullanabildiği bir kredi türüdür. KOBİ'lerin kullanabileceği kredilerin limiti 5 milyon ABD doları olarak belirlenmiş ve kredi vadesi en fazla 540 gündür.

1.3.2.3.7. Sevk Sonrası Reeskont Kredisi

Bu kredi türü ihracatçıların vadeli ihracat alacaklarını finans kurumlarına devrederek kredi alabilmelerine olanak sağlayan kısa vadeli Eximbank kredi türüdür. Bu kredi türünde, ihracatçıları tarafından elde edilen vadeli ihracat alacakları, belirli bir ödeme aracına bağlı olmadan, akreditif mal mukabili veya vesaik mukabili olarak kullanılmaksızın Eximbank tarafından kredilendirilmektedir. Bu krediler, teminat vermekte zorluk yaşayan ve alacaklarını uygun maliyetle iskonto etmek isteyen ayrıca vadeli satış gerçekleştiren ihracatçıları için uygundur ve kredinin azami süresi 360 gündür.

1.3.2.3.8. İhracata Dönük Üretim Finansman Kredisi

Bu krediden Türkiye'de yerleşik olan ve ihracata yönelik mal üreten firmalar, üretilecek malların serbest dövizle kesin olarak ihraç edilmesi taahhüdü karşılığında faydalanmaktadır. Kredilendirilecek işlemleri için azami 10 milyon ABD doları esas alınmıştır. (Takım 2021:549).

1.3.2.3.9. Orta Vadeli İhracat Kredileri

İhracatçıların uzun vadeli ihracat kredili programları, ihracatçının uzun vadeli finansman ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanmıştır. Büyük ölçekli projelerin finansmanında kullanılmaktadır.

1.3.2.3.10. İhracata Yönelik İşletme Sermayesi Kredisı

Mal üreten imalatçı vasfına sahip Türkiye’de yerleşık firmaların kredi başvuru tarihinden 180 gün öncesine kadar olan dönemde gerçekleştirdikleri işletme sermayesi ihtiyaçlarını finanse etmek amacıyla sunulan bir kredi programıdır. Bu kredi programı ile ihracatçıların hammadde, ara malı, nihai mal gibi alımları için yapılan masraflar, elektrik, Su, doğalgaz harcamaları karşılanmaktadır. Kredi harcama belgeleri karşılığında verilmektedir. “Firmaların arsa, bina ve kullanılmış mal alımları finanse edilemez. Bu program kapsamında kredilendirilecek işlemler için esas alınacak firma limiti azami 50 milyon ABD doları olup, kredi Avro veya TL olarak da kullanılabilir”(Takım 2021:550).

1.3.2.3.11. İhracata Yönelik Yatırım Kredisı

İhracat yönelik işletme kredisinde olduğu gibi Türkiye’de yerleşık imalatçı-ihracatçı veya ihracatçıya yönelik mal üreten imalatçı firmalar kredi başvuru tarihinden en fazla 180 gün öncesine kadar olan dönemde gerçekleştirdikleri makine, teçhizat ve aksam harcamalarını belge karşılığında finanse eden kredi türüdür. Harcama belgelerinin, harcamaların doğruluğunu ve geçerliliğini sağlamak için Yeminli Mali Müşavir ve Serbest Mali Müşavir tarafından onaylı olması gerekmektedir.

1.3.2.3.12. Marka Kredisı

Yurt dışında yerleşık marka alımlarında finansman sağlamak amacıyla Türkiye’de yerleşık ihracata yönelik, imalatçı-ihracatçı mal üreten imalatçı, ve ihracatçı vasfına sahip olan Banka tarafından yapılan değerlendirmeler sonun mali analiz ve ticari etik açısından yeterli görünen firmalara bu program kapsamında kredi kullandırılmaktadır (Kocabaş 2016:25). Yurtdışına yönelik reklam ve tanıtım harcamaları, yurtdışında lojistik ve depolama giderleri, marka tesciline ilişkin harcamalar, marka kredisine konu olan harcamalara örnektir.

1.3.2.3.13. Avrupa Yatırım Bankası Kredisı

Türkiye Eximbank ile Avrupa Yatırım Bankası arasında imzalan kredi anlaşması çerçevesinde, KOBİ’lerin ihracata ve döviz kazandırıcı hizmetlere yönelik yurtiçinde

gerçekleştirecekleri yatırım projeleri için gereken finansmanı sağlamaktadır. Bu anlaşma kapsamında sanayi, turizm ve hizmet sektörlerinde faaliyet içerisinde bulunan KOBİ'lerin genişleme, yenilenme gibi ihtiyaçları Avrupa Yatırım Bankası tarafından desteklenmektedir. Türkiye'de yerleşik KOBİ vasfını barındıran özel sektör firmalara yararlanmaktadır (Takım 2021:551).

1.3.2.3.14. Yurtdışı Mağazalar yatırım Kredisi

Bu tür krediler, firmaların yurtdışında büyümelerini, yeni pazarlara girmeleri, uluslararası genişleme stratejilerini hayata geçirmeleri konusunda yardımcı olmaktadır. Firmaların mağaza veya perakende işletmesi açmak için veya marka tanıtım faaliyetlerine dahil olmak üzere ihtiyaç duyulan finansmanı sağlamak için kullanılan kredi türüdür.

1.3.2.3.15. Özellikli İhracat Kredisi

Türkiye'de yerleşik, üretici ihracatçı firmalara özellikli ihracat kredisi programı kapsamında, Türk Eximbank'ın mevcut kredi programları çerçevesinde kredilendirilemeyen fakat, banka tarafından uygun bulunan mal ve hizmet projelerine orta vadeli finansman fırsatı sunmaktadır(Takım 2021:551).

İKİNCİ BÖLÜM

DAHİLDE İŞLEME REJİMİ KAPSAMSINDA TÜRKİYE’DE İMALAT SANAYİ İHRACATI

2.1. TÜRKİYE’DE İMALAT SANAYİ

2.1.1. Türkiye’de İmalat Sanayinin Genel Yapısı ve Önemi

Sanayileşme kavramı, ekonomik bir süreç olarak emek yoğun üretimden, teknoloji yoğun üretim aşamasına geçişi ifade etmektedir (Altunç,2010:79). Bu süreç, bir ülkenin ekonomik yapısında sanayi sektörünün, tarım sektöründen daha fazla paya sahip olması anlamına gelmektedir. Sanayi sektörü; imalat sanayi, madencilik ve taş ocaklığı, elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı olmak üzere üç temel alt sektöre ayrılarak incelenmektedir. Sanayileşme, ülke ekonomisi için önemli bir dönüm noktası ve ayrıca kalkınma politikalarının da odak noktasını oluşturmaktadır. İmalat, bir ürünün üretim sürecini ifade eden bir kavramdır. İmalat sanayi ise hammadde, yarı mamulün makine veya el emeğiyle işlenerek bir sanayi ürününe dönüştürüldüğü endüstri dalını kapsamaktadır. Hammadde, yarı mamulün dönüşümüyle nihai ürünlerin üretimini sağlayan geniş kapsamlı bir sektördür. Sanayi sektörü içerisinde yer alan imalat sanayi, diğer alt sektörlerle nazaran ülke ekonomisinde katma değer oluşturma, ihracat potansiyeli yaratma, istihdam, teknolojik ilerleme ve inovasyon, ekonomik çeşitlilik ve dönüşüm ile öne çıkan en önemli alt sektördür. Bu sebeple imalat sanayi ekonomik büyümenin motoru ve lokomotif olarak değerlendirilmektedir (Petek,2019:14). Ayrıca, ülkelerin dünya pazarında paylarını artırabilme açısından da son derece önemlidir. İmalat sanayi, ürün çeşitliliğinin artırılması ve yeni üretim tekniklerinin uygulanmasına olanak sağlayan, yeni ürünlerin üretilmesi ve mevcut ürünlerin daha nitelikli hale gelmesinde üretim faaliyetlerini içeren sanayi sektörünün en önemli dinamik alt sektörüdür (Akar,2018:67-68).

İmalat sanayi sektörünün ülkeler açısından önemli bir yere sahip olmasının farklı sebepleri vardır. Bunlar;

- Sektör, işsizliği azaltma, istihdam sağlama potansiyeline sahiptir. Çünkü imalat sanayi, diğer sektörlerle yüksek düzeyde bağımlılığı olan bir sektördür. Diğer

sektörlerin gelişimine katkı sağlayarak ve dolaylı yoldan istihdamı etkilemektedir (Özgün 2017:4).

- İmalat sanayi, ekonomide çeşitlilik ve dönüşüm sağlamakta önemli bir rol oynamaktadır. Diğer sektörlerden imalat sanayi sektörüne kaynak aktarımı ile ekonomik dönüşüm gerçekleşmekte, ürün gruplarında çeşitlilik artmaktadır. Böylece hem imalat sanayi hem de diğer sektörler birbirini tetiklemektedir. Bu sayede, farklı endüstrilerin gelişmesini etkileyerek ekonomik dönüşümü sağlamaktadır.
- Hem ekonomik büyüme açısından temel faktörlerden hem de ülkenin kalkınmasın da itici güçlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Yoksulluğun azaltılmasında ve refahın artırılmasında katkıda bulunmaktadır.
- Sektörde üretilen ürünler dış ticaretin konusu olan mallardır. Bu sektörler, ülkenin ihracatını artırma ve uluslararası pazarda rekabet edebilme yeteneği açısından büyük öneme sahiptir. Ayrıca ulusal ekonomideki yeri ve önemi, ekonomik politikaların şekillenmesinde etkili olmaktadır.
- Türkiye'nin en temel problemlerinden biri cari açık sorunudur. Bu problemin çözebilmek için yüksek katma değerli ürünler üreten sektörlerin desteklenmesi gerekmektedir. İmalat sanayi, yüksek katma değer sağlayan bir sektör olduğundan, yüksek verimlilik ve rekabet gücüne sahip bir yapı oluşturularak cari açık sorunu ile başa çıkılabileceği belirtilmektedir (T.C Kalkınma Bakanlığı,2014:1-2).
- İmalat sanayinin gelişimi aynı zamanda ülkenin GSYH seviyesini yükseltir, bu durum bireylerin satın alma gücünü ve talep düzeyini olumlu yönde etkileyecektir (Kuzu,2013:8).
- İmalat sanayi, teknoloji ve inovasyonu teşvik ederek, üretim süreçlerinin verimliliğini artırma ve ürün kalitesini yükseltme fırsatları sunmaktadır. Bu durum, sektörde faaliyet gösteren firmaların rekabet gücünü önemli ölçüde artırmaktadır.

Tablo 2.1. İmalat Sanayi Temel Göstergeleri

Yıllar	Girişim sayısı	Çalışan Sayısı	Üretim Değeri (Milyon TL)	Katma Değer (Milyon TL)	Ciro (Milyon TL)
2009	321.482	2.660.009	447.711.358	88.164.571	486.280.249
2010	326.925	2.865.482	538.841.657	98.909.467	577.275.943
2011	335.571	3.150.290	712.234.260	130.054.797	761.945.156
2012	354.256	3.436.295	771.754.258	135.577.806	833.932.048
2013	365.723	3.642.332	866.168.537	167.335.211	930.896.270
2014	371.911	3.826.777	996.977.351	193.807.459	1.076.276.732
2015	375.480	3.908.510	1.116.847.35	235.233.287	1.203.634.401
2016	379.894	3.922.221	1.220.497.043	274.404.859	1.314.067.168
2017	391.024	4.018.741	1.574.830.952	343.595.291	1.695.854.737
2018	396.118	4.133.611	2.103.805.228	463.186.535	2.223.271.987
2019	403.018	4.084.281	2.365.543.881	488.797.015	2.523.560.478
2020	409.482	4.308.474	2.837.874.822	644.142.265	3.051.887.662
2021	444.030	4.711.078	4.886.488.037	1.119.979.065	5.115.573.472

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2009-2021

Tablo 2.1 ‘de Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistiklerinden alınan verilerle Türkiye’de imalat sanayinin girişim ve çalışan sayısı, üretim değeri, katma değeri ve ciro verileri bağlamında sektöre ait temel göstergeler verilmektedir. TÜİK’te, 2009 öncesine ait veriler olmadığından dolayı veriler 2009-2021 arasında baz alınmıştır. Birinci sütunda girişim sayısı verilmiştir. 2009-2021 yılları arasında sektörde faaliyet gösteren veya yeni kurulan işletmelerin sayısı artarak devam etmiştir. 2009 yılında 321.482 bin olan girişim sayısı 2021 yılında 444.030 bine ulaşmıştır. İkinci sütunda imalat sanayinin çalışan sayısı verilmiştir. İmalat sanayi de istihdam düzeyi 2009 yılında 2.660 milyon iken 2021 yılında 4.711 milyon kişiye yükselmiştir. 2021 yılında Türkiye’nin toplam istihdamı, 28.797 milyondur. Bu istihdamın %16’sı sektör tarafından karşılanmaktadır. Üçüncü sütunda, imalat sanayinin üretim değerleri TL bazında verilmiştir. Üretim değeri, bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin değerini ifade etmektedir. 2009 yılında 447.711 milyar TL olan sektör değeri 2021 yılında 4.886 trilyon TL’ye ulaşmıştır. Değer 2009 yılından itibaren artarak devam etmiştir. Dördüncü sütunda imalat sanayi katma değeri verileri yer almaktadır. Katma değer, üretim sürecinde girdi olarak kullanılan malzemelerin maliyetiyle çıkış ürününün satış fiyatı arasındaki farkı temsil etmektedir. 2009’da 88.164

milyon TL olan katma değer 2021 yılında 1.119 trilyon TL olarak yükselmiştir. Son sütunda imalat sanayinin ciro değerleri TL cinsinden verilmiştir. ciro, imalat sanayide faaliyet gösteren işletmelerin ürün satışlarından elde ettikleri geliri ifade etmektedir. 2009 yılında 486.280 milyon TL olan ciro 2021 yılında 5.115 trilyon TL'ye yükselmiştir. Yıllar içerisinde artarak devam ettiği görülmektedir.

2.1.2. İmalat Sanayi Alt Sektörleri

İmalat sanayi, heterojen bir yapıya sahiptir. Hem emek-yoğun ve teknolojik değişimlerin yavaş olduğu sektörler hem de nitelikli emek-yoğun, bilimsel faaliyetlerle ilişkili ve teknolojik değişimlerin yaşandığı sektörleri içermektedir. Bu sebeple, imalat sanayi alt sektörlerin gruplandırılması büyük önem taşımaktadır. Gruplandırma, sektörün analizini, karşılaştırmasını ve özelliklerini daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (Taymaz ve Suiçmez,2005:21). İmalat sanayi, geniş yelpazede faaliyet gösteren farklı sektörleri içerisinde barındırmaktadır. Bir ekonomide binlerce farklı ürünün üretimi düşünüldüğünde, imalat sanayi mallarını kullanım yerlerine ve amaçlarına göre sınıflandırmak, sağlıklı sonuçlara ulaşmak açısından daha doğru olacaktır (Şahin,2014:373). Bu çalışmada Birleşmiş Milletler İstatistiksel Sınıflandırma Faaliyetleri için Uluslararası Standartlar Sınıflaması (ISIC REV 4) kullanılmıştır. Birleşmiş Milletler İstatistiksel Sınıflandırma Faaliyetleri için Uluslararası Standartlar Sınıflaması (ISIC REV 4) ekonomik faaliyetleri tanımlamak, sınıflandırmak ve istatistiksel analiz yapmak için kullanılmaktadır. ISIC REV 4 sınıflamasına göre imalat sanayiye ait alt sektörler aşağıdaki gibidir;

- Gıda Ürünlerinin ve İçecek
- Tütün Ürünleri
- Tekstil Ürünleri
- Giyim Eşyaları
- Deri ve İlgili Ürünleri
- Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri
- Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri
- Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması
- Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri
- Kimyasalların ve Kimyasal Ürünleri

- Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacılığa İlişkin Malzemeleri
- Kauçuk ve Plastik Ürünleri
- Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri
- Ana Metal Sanayii
- Fabrikasyon Metal Ürünleri
- Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünlerin
- Elektrikli Teçhizat
- Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman
- Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork)
- Diğer Ulaşım Araçlarının
- Mobilya İmalatı ve Diğer

İmalat alt sanayi sektörü tüketim malları, yatırım malları ve ara mal şeklinde üçe ayrılmaktadır.

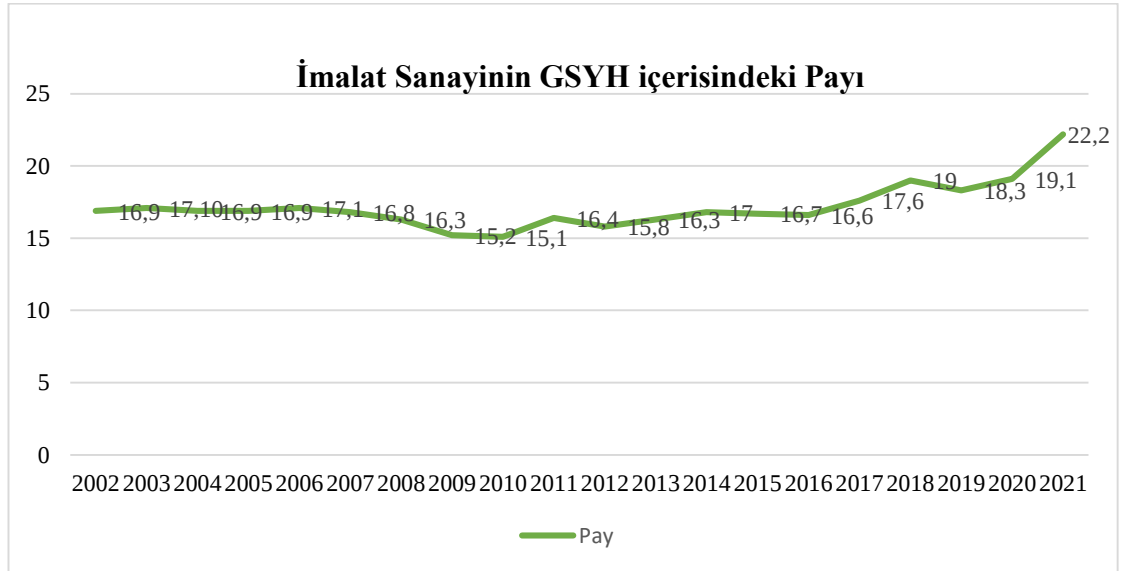
Tüketim Malları; İmalat sanayi tarafından üretilen ve doğrudan tüketiciye yönelik olan mallardır. Tüketim malları, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak ve tatmin etmek için kullanılmaktadır. Bu sektörler; gıda ve içecek, tütün, tekstil, giyim, ağaç, deri-ayakkabı mobilya, gibi sanayi dalları tüketim malları kapsamında değerlendirilmektedir.

Ara Mallar: İmalat sürecinde kullanılan ve başka bir ürünün üretiminde hammadde, yarı mamul veya bileşen olarak kullanılan mallardır. Ara mallar, üretim zincirindeki bir aşamada işlenerek başka bir ürünün parçası haline gelir. Bu sektörler; ağaç mantar ürünleri, kâğıt, basım-yayın, plastik kauçuk deri, plastik, petrokimya petrol ürünleri, ana metal sanayi ara mal olarak değerlendirilmektedir.

Yatırım Mallar; İmalat sanayisi tarafından üretilen ve üretim sürecinde kullanılan mallardır. Yatırım malları, işletmelerin üretim kapasitelerini artırmak, yeni projeler başlatmak veya mevcut ekipmanları yenilemek için kullanılır. Fabrikasyon metal ürünleri imalatı, bilgisayar-elektronik-optik ürünler, elektrik teçhizat, diğer ulaşım araçları yatırım grubunu oluşturmaktadır.

2.1.3. İmalat Sanayinin GSYH İçerisindeki Payı

Ülkenin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde ve karşılaştırılmasında GSYH, en çok kullanılan ölçüttür. GSYH, ülke içerisinde belirli dönem aralığında üretilen bütün mal ve hizmetlerin toplam değeri şeklinde tanımlanmaktadır. Bir ülkenin gelişme sürecinde en temel gösterge imalat sanayinin ekonomi içindeki yeridir. İmalat sanayinin ekonomi içindeki yeri bir ülkenin gelişme sürecinin en temel göstergesidir. İmalat sektöründeki artan ölçeğe bağlı getiri, hızlı ekonomik büyüme, dinamik dışsallıklar, teknolojik değişme sektörün, büyümenin motoru rolünü üstlenmesini sağlamaktadır (Doğruel, 2008:37). İmalat sanayinin payı, ekonominin gelişme süreci değerlendirilirken önemli göstergeler arasındadır. Ekonomik anlamda yapısal değişim sanayi sektörünün payının artması ile başlamaktadır. Sanayi sektörünün son derece önemli bir iktisadi alanı olarak değerlendirilen imalat sanayinin; mevcut durumunu tespit etmek, geliştirmek, önlemler almak için GSYH içerisindeki payı baz alınmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren imalat sanayinin büyüklüğü yapısı mekânsal dağılımı ve GSYH içindeki payı her dönemde ekonomik büyümenin itici gücünü oluşturmuştur. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde imalat sanayi gerek istihdam gerek üretim açısından önemli bir konuma sahiptir.



Şekil 2.1. İmalat Sanayinin GSYH içerisindeki Payı (%) **Kaynak:** TÜİK, Üretim Yöntemiyle Yıllık GSYH

Şekil 2.1’de 2002-2021 yılları itibariyle imalat sanayinin Türkiye’nin GSYH içerisindeki payı gösterilmektedir. Şekilde görüldüğü üzere GSYH içerisinde, imalat

sanayinin payı dalgalı bir seyir izlemektedir. İncelenen dönemde imalat sanayinin GSYH içindeki oranının en düşük %15,1 ile 2010 yılında kaydedilirken en yüksek pay ise 2021 yılında %22,2'dir.

2.1.4. İmalat Sanayi Sektörünün Rekabet Gücü

Rekabetçi Sanayi Performansı Endeksi, Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO) tarafından geliştirilen bir endekstir. Bu endeks ülkelerin imalat sanayi sektöründeki rekabet gücünü ve performanslarını karşılaştırmak için kullanılmaktadır. Endeks, imalat sanayi sektöründeki rekabetçilik düzeyini değerlendirmek için üretim, istihdam, ihracat hacmi, teknolojik kapasite, inovasyon gibi çeşitli göstergeleri kullanmaktadır. İmalat sanayinde elde edilen rekabet avantajı, ülkelerin sınai kapasitesini ve ilerlemesini yansıtmakta, teknolojik gelişmişlik seviyesine ilişkin bir gösterge niteliği taşımaktadır (Zhang 2014:530). Ülkenin rekabet endeksi, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında anlam kazanmaktadır. Önemli olan endeksin zaman içerisinde iyileşmesi ve rekabet düzeyinin artmasıdır.

UNIDO tarafından yayımlanan imalat sanayinin Rekabetçi Sanayi Performans Endekslerinde en son 2020 yılına ait veriler bulunmaktadır. Endeks ve dünya sıralamalarına bakıldığında Türkiye, 1990 yılında 0.07 endeks ile 39. sırada, 2000'de 0.09 ile 34. 2010'da 0.14 ile 30. Sıradadır. 2020 yılında dünya genelinde, Almanya 0,42 ile birinci sırada 0,37 endeks ile Çin ikinci sırada 0,35 endeks ile İrlanda üçüncü sırada, Türkiye ise 0.12 endeks puanı ile 28. sırada yer almaktadır (UNIDO, 2023).

2.1.5. İmalat Sanayi Üretim Endeksi

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından aylık olarak yayımlanmakta olan ekonominin sanayi kesiminde meydana gelen gelişmelerin ve uygulanan ekonomik politikaların, kısa dönemde olumlu veya olumsuz etkilerinin ölçülebilmesi için sanayi üretim endeksi hesaplanmaktadır. Madencilik ve Taş ocaklığı (B), İmalat (C) ile Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtımı (D) sektörleri kapsamaktadır (TÜİK,2023). Bu endeks imalat sanayinin aylık ya da üçer aylık dönemlerde gelişiminin izlemek ve ekonomik ve yatırım kararlarını yönlendirmek için önemli bir araçtır (Kundak,2011:105). Aynı zamanda sektörlerin performansını ölçerek büyüme, istihdam

ve rekabetçilik gibi faktörleri analiz etmeye yardımcı olmaktadır. Sektörel zayıflıklar ve güçlü yönlerin belirleyerek politika yapımcıların stratejilerini yönlendirme konusunda katkı sağlamaktadır. Endeksin yükselmesi, imalat sanayide üretimin arttığını, düşmesi ise üretimin azaldığını göstermektedir. Sanayi üretim endeksi içerisinde, imalat sanayi yüksek bir paya sahiptir. Bu endekste yaşanacak bir yükselme, talebi artmasına ve talepte meydana gelen artış imalat sanayi sektöründe üretimin ve iş faaliyetlerinin canlanmasına yol açmakta imalat sanayi sektörünün GSYH payının yükselmesinde rol oynamaktadır (Özen 2015:154).

2.1.6. İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı

İktisadi Yönelim İstatistikleri kapsamında derlenen İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (KKO), istatistikleri ile imalat sanayinde faaliyet gösteren işyerlerinin, mevcut fiziki kapasitelerine göre fiilen gerçekleşen kapasite kullanımlarının izlenmesi amaçlanmaktadır (TCMB 2023). KKO, işletme veya sektörün üretim potansiyelini ne kadarını etkin bir şekilde kullanıldığını gösteren bir göstergedir. Genellikle yüzde olarak ifade edilmektedir. Yüksek oranda KKO, üretim kapasitesinin büyük bir kısmının kullanıldığını ve verimli bir şekilde çalıştığını gösterirken düşük KKO, üretim kapasitesinin tamamının kullanılmadığını kaynakların verimsiz kullanıldığını ve yetersiz kaldığını göstermektedir. Merkez bankası tarafından imalat sanayi sektör bünyesindeki işyerlerine uygulamakta olduğu İktisadi Yönelim Anketi'nde verilen cevaplara istinaden hazırlanmaktadır. Sanayi sektörünün en ağırlıklı alt sektör olmasından dolayı sanayi de kapasite kullanım oranlarının ölçümünde genellikle imalat sanayi temel alınmaktadır. İmalat sanayi kapasite kullanım oranının yüksek olması önemlidir. Oran düşük olduğunda talebin azaldığına, işletme üretim faaliyetlerinin yavaşladığını göstermektedir. Ayrıca oran imalat sanayi sektörlerin zaman içerisinde yapısal yönünü ve boyutunu, değişimini gösteren diğer bir ölçüttür.

Tablo 2.2. İmalat Sanayi Üretim Endeksi ve İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (%)

	İmalat Sanayi Üretim Endeksi	İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı
2007	67,04	81,98
2008	66,63	78,52
2009	59,08	66,89
2010	67,58	73,78
2011	78,44	76,98
2012	81,94	75,02
2013	88,08	76,73
2014	93,84	75,02
2015	100	76,83
2016	103,41	77,36
2017	112,73	78,48
2018	113,86	76,83
2019	113,02	75,9
2020	115,81	71,87
2021	135,9	76,63

Kaynak: T.C Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

Tablo 2.2’de 2007-2021 yılları arasında Türkiye’de imalat sanayi üretim endeksi ve kapasite kullanım oranları gösterilmektedir. İmalat sanayi üretim endeksi incelendiğinde en düşük endeksin 2009 yılında kaydedildiği ve bu tarihten itibaren artarak devam ettiği görülmektedir. En yüksek endeks oranı %35,9 ile 2021 yılında kaydedilmiştir. İmalat sanayi kapasite kullanım oranlarına bakıldığında en yüksek kapasitenin kullanıldığı yıl %81,98 ile 2007 yılında olduğu gözlemlenmektedir. 2021 yılında bu oran %76,33 olduğu görülmektedir. Genel olarak kapasite kullanım oranının %75 bandında seyrettiği tespit edilmektedir.

Tablo 2.3. İmalat Sanayi Alt Sektörler İtibariyle Üretim Endeksi (2007-2021)

	2007	2009	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Gıda Ürünleri ve İçecek	73,89	76,95	87,36	89,62	91,57	97,38	100,00	102,83	111,57	119,95	119,37	118,48	133,6
Tütün Ürünleri	80,75	85,10	71,76	86,08	83,61	91,47	100,00	102,43	100,45	110,12	104,68	104,33	102,02
Tekstil Ürünleri	84,97	65,81	79,90	86,10	91,98	96,50	100,00	101,52	107,91	110,28	112,56	113,46	136,76
Giyim Eşyaları	70,69	58,54	71,75	78,90	79,93	87,57	100,00	103,54	108,57	112,73	120,56	112,65	139,71
Deri ve İlgili Ürünleri	70,09	61,03	82,52	90,47	98,47	98,98	100,00	107,88	117,92	116,78	121,20	106,17	129,06
Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri	53,42	57,47	83,27	89,01	94,88	103,75	100,00	108,07	116,89	109,74	98,20	110,80	134,89
Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri	52,21	51,71	64,03	67,44	75,95	87,76	100,00	104,90	114,61	111,17	113,48	121,61	135,86
Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması	65,96	70,36	81,83	87,01	89,93	93,41	100,00	91,43	95,66	97,47	96,54	96,43	115,61
Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	87,70	69,85	82,49	83,44	79,68	77,02	100,00	99,61	100,21	89,89	115,66	111,43	117,29
Kimyasalların ve Kimyasal Ürünleri	74,45	69,41	92,05	91,31	93,88	98,21	100,00	100,88	107,52	113,38	114,87	122,26	147,75
Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacılığa İlişkin Malzemeleri	54,70	61,03	67,24	77,42	72,19	83,69	100,00	107,09	115,14	123,60	139,56	153,04	155,50
Kauçuk ve Plastik Ürünleri	65,13	57,51	82,61	84,92	91,07	95,68	100,00	104,44	116,18	117,14	112,23	118,50	141,74
Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri	72,46	62,45	81,94	85,84	94,55	97,99	100,00	102,50	112,13	109,00	93,37	104,68	126,31
Ana Metal Sanayii	82,83	68,66	88,21	93,14	98,67	100,88	100,00	98,92	105,89	105,63	94,41	96,78	116,10
Fabrikasyon Metal Ürünleri	58,38	46,37	70,80	77,24	87,85	94,44	100,00	105,58	118,46	111,95	111,50	120,73	140,70
Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünleri	60,40	43,38	60,85	73,24	83,07	95,62	100,00	115,22	130,97	138,78	165,52	170,22	202,02
Elektrikli Teçhizat	51,00	49,84	77,01	78,90	86,57	93,19	100,00	98,95	108,09	104,94	104,26	107,01	127,01
Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman	55,59	41,06	73,68	78,01	84,14	93,77	100,00	100,91	110,34	110,55	103,71	112,54	144,07
Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork)	63,43	47,17	78,68	72,75	79,11	84,03	100,00	106,62	124,94	120,67	114,77	106,91	120,40
Diğer Ulaşım Araçları	97,37	61,38	78,17	67,76	67,30	81,16	100,00	110,21	129,33	152,84	194,01	156,92	204,74
Mobilya ve Diğer	70,05	76,26	94,85	86,69	101,11	96,12	100,00	98,62	106,44	101,83	99,41	104,49	124,81

Kaynak: T.C Merkez Bankası EVDS, Sanayi Üretim Endeksi (2015=100) <https://evds2.tcmb.gov.tr/>

Tablo 2.3’de 2007-2021 dönemine ait alt sektörler itibariyle imalat sanayi üretim endeksi değerleri gösterilmektedir. Tablodaki verileri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- Gıda ürünleri ve içeceklerin imalat sanayi üretim endeksi yıllar içerisinde dalgalı bir seyir izlemiş olup en düşük değer %73,89 ile 2007 yılına, en yüksek endeks değeri ise %133,6 ile 2021 yılına aittir.
- Tütün ürünleri imalat sanayi üretim endeksi en çok artış 2011-2012 yılları arasında yaşanmış, genel olarak sektör endeksinde dalgalı bir seyir izlenmektedir. En yüksek endeks değeri %110,12 ile 2018 yılında kaydedilmiştir.
- Tekstil ürünlerinin imalat sanayi üretim endeksinde 2007 ve 2008 yıllarında endeks yüksek olup en düşük değer 2009’da yaşanmıştır. Değer %65,81’dir. Sonraki yıllarda artarak devam etmiştir. En yüksek sanayi üretim endeksi %136,76 ile 2021 yılında yaşanmıştır.
- Giyim eşyalarının imalat sanayi üretim endeksinde en düşük değer %58,54 ile 2009 da yaşanmış olup 2009’dan sonra değer artarak devam etmiş, 2020 yılında düşüş yaşanmış, en yüksek endeks ise %136,76 ile 2021 yılına aittir.
- Deri ve ilgili ürünlerin imalat endeksi yıllar içerisinde küçük artış ve azalışlar yaşamış yıllar arasında yüksek farkların olmadığı görülmektedir. En yüksek endeks değeri %129,06 ile 2021 yılına aittir.
- Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünlerinin üretim endeksi 2007’den 2017 yılına kadar sürekli bir artış içerisinde olup 2019 yılında 98,20 değerine düşmüş daha sonra tekrar yükselmiştir. En yüksek değer 2021 yılında olup bu oran %134,89 değerindedir.
- Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması sektöründe endeks 2015 yılına kadar yükselme eğiliminde olup daha sonra azalmış en yüksek 2021 yılında %115,15 değerine yükselmiştir.
- Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri, baz alınan yıllar arasında imalat sanayi üretim endeksi dalgalı seyir izlemiş, endeks azalma ve artma eğilimindedir. En yüksek değer %117,29 olup 2021 yılına aittir.

- Kimyasalların ve kimyasal ürünler endeksi 2015 yılına kadar dalgalı bir seyirdeyken 2015'den sonra sürekli bir artış yaşanmış en yüksek artışı %147,75 ile 2021 yılında gerçekleşmiştir.
- Kauçuk ve plastik ürünlerin imalat sanayi üretim endeksinde en büyük fark 2010- 2011 yıllarında yaşanmış olup en düşük değer %57,51 ile 2009 yılıdır. En yüksek endeks değeri ise 2021 yılında 141,74'dür.
- Diğer metalik olmayan mineral ürünleri imalat sanayi üretim endeksi en yüksek değeri 2021 yılında %126,31 en düşük değer 2009 yılında %62,45 olarak kaydedilmiştir.
- Ana metal sanayii üretim endeksinde de değerler arasında dalgalanma söz konusudur. En düşük değer 2009 yılına ait olmakla birlikte 2008 yılındaki değer ile arasında önemli bir azalma söz konusudur. En yüksek değer %116,10 ile 2021 yılına aittir.
- Fabrikasyon metal ürünleri sektöre ait en düşük sanayi üretim endeksi 2009 yılına ait olup bu değer %46,37'dir. En yüksek sanayi üretim endeksi %140,70 2021 yılına aittir.
- Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünleri sektörün en düşük imalat sanayi üretim endeks değeri %43,38 ile 2009 yılında yaşanmış diğer yıllarda sektör endeksi artarak devam etmiş en yüksek değeri 2021 yılında %202,02 ile gerçekleşmiştir.
- Elektrikli teçhizat sanayi sektör üretim endeksi 2009 yılında %49,84 ile en düşük endekse sahip olup, sektörün en yüksek endeks değeri 2021 yılında %127,01 olarak kaydedilmiştir.
- Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalat sanayi üretim endeksi en önemli artış 2020 ve 2021 yılında gerçekleşmiştir. 2021 yılında sektör sanayi üretim endeksi %144,07'dir. En düşük endeks değeri ise 2009 yılına ait olup %41,06'dır.
- Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalat sanayi üretim endeksleri değerlendirildiğinde en düşük değere %47,17 ile 2009 yılına sahip olup en yüksek %124,94 ile 2017 yılında yaşanmış daha sonra küçük miktarlarda azalarak devam etmiştir. 2021 yılında endeks %120,40'tır.

- Diğer ulaşım araçları imalat sanayi üretim endeksi incelendiğinde %204,74 ile 2021 yılında yaşanan en yüksek üretim endeksi bu sektöre aittir. Sektörün en düşük imalat sanayi üretim endeksi %61 ile 2009 yılına aittir.
- Mobilya ve diğer İmalat sanayi üretim endeksi en yüksek değer %124,81 ile 2021 yılında, en düşük endeks değeri %70,05 ile 2007 yılında kaydedilmiştir.



Tablo 2.4. İmalat Sanayi Alt Sektörler İtibariyle Kapasite Kullanım Oranı (KKO) (2007-2021)

	2007	2009	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Gıda Ürünleri ve İçecek	72,14	67,85	68,62	70,095	70,21	68,795	68,75	67,955	69,65	70,24	71,46	65,05	70,75
Tütün Ürünleri	54,60	74,34	67,65	66,05	69,03	73,31	75,74	78,29	73,73	74,59	72,79	68,26	69,42
Tekstil Ürünleri	78,03	67,77	76,97	78,82	79,65	79,92	77,39	77,71	79,79	79,45	78,65	69,05	79,31
Giyim Eşyaları	78,12	70,10	77,89	79,63	79,03	79,42	78,70	78,46	79,37	80,16	83,78	66,99	77,30
Deri ve İlgili Ürünleri	60,01	56,71	70,39	70,29	65,86	62,39	57,56	57,42	58,63	58,75	61,48	55,23	62,00
Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri	88,27	72,23	83,88	81,71	80,52	82,22	84,06	83,90	82,71	83,71	74,44	79,83	84,53
Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri	85,60	78,25	79,93	81,20	82,44	83,63	84,37	85,32	84,65	84,09	82,35	83,52	83,16
Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması	73,29	73,88	76,88	75,65	77,32	75,15	72,46	71,25	72,85	74,31	68,21	66,92	68,65
Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	91,45	60,03	78,96	82,32	77,65	71,46	86,58	87,33	83,57	78,37			
Kimyasalların ve Kimyasal Ürünleri	77,73	71,16	82,68	80,52	79,00	77,30	78,67	76,04	79,24	76,92	76,35	74,26	78,48
Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacığa İlişkin Malzemeleri	75,04	68,93	73,93	68,17	67,24	69,43	72,89	72,88	69,41	70,79	70,92	69,89	70,82
Kauçuk ve Plastik Ürünleri	80,12	65,65	78,63	74,41	73,69	74,41	73,83	72,98	75,06	74,97	72,73	70,89	75,38
Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri	84,61	67,06	79,29	77,22	77,35	78,22	76,97	78,05	78,45	75,73	67,95	69,46	79,59
Ana Metal Sanayii	88,24	71,62	78,56	79,19	79,01	76,00	75,71	76,60	79,16	80,07	76,77	76,52	81,35
Fabrikasyon Metal Ürünleri	77,04	59,57	73,73	73,96	74,31	73,65	73,03	72,88	72,16	71,67	70,61	70,05	75,51
Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünleri	75,19	74,77	79,82	78,34	82,51	87,94	81,28	80,01	79,56	76,23	76,12	79,20	79,80
Elektrikli Teçhizat	83,32	69,75	78,88	77,66	76,86	73,35	76,60	77,75	78,69	75,03	73,70	71,01	77,94
Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman	76,06	55,50	74,99	75,19	76,61	78,88	78,84	76,35	79,20	74,58	68,12	65,90	74,56
Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork)	88,68	58,57	79,54	72,89	77,29	71,18	79,84	83,94	86,33	83,96	80,12	71,39	73,79
Diğer Ulaşım Araçları	86,34	68,64	72,36	74,84	70,45	70,90	72,56	74,95	79,81	76,55	78,48	73,45	76,50
Mobilya ve Diğer	76,91	64,98	74,66	70,13	69,8	68,06	67,03	67,25	68,57	68,57	72,075	63,85	70,07

Kaynak: T.C Merkez Bankası EVDS, İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (<https://evds2.tcmb.gov.tr>)

Tablo 2.4’de 2007-2021dönemine ait alt sektörler itibariyle Kapasite Kullanım Oranları (KKO) gösterilmektedir. Tablodaki verileri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- Gıda ve içecek ürünlerinin imalat sektörünün KKO ortalama %69,50’dir. KKO en fazla %72,14 ile yıl 2007 yılında gerçekleşirken en düşük düşük oran %67,95 ile 2017 yılına aittir. Küçük miktarlarda azalan ve artan bir trend izlediği görülmektedir. 2021 yılında sektörün %70,75 i kullanılmıştır.
- Tütün ürünleri sektöründe %54,60 ile 2007 yılında en düşük kapasite kullanım oranına sahiptir. En fazla 2016 yılında %78 KKO gerçekleşmiştir. Genel itibariyle azalan ve artan trend izlemiş, sektör kapasitesinin ortalama %70 ini kullanılmıştır.
- Tekstil ürünlerinin imalatının ortalama %76 kullanıldığı görülmektedir. Kapasite kullanımının en fazla olduğu yıl %79,95 ile 2014’dür. 2009 yılında %67,77 ile en düşük kullanım oranı gerçekleşmiştir.
- Giyim eşyaları 2020 yılı haricinde kapasite kullanım oranı %70’in üzerinde görülmektedir. En yüksek kullanım oranı %83,78 ile 2019 yılında gerçekleşmiştir. Bu oran mevcut kapasitesine yaklaştığını göstermektedir. KKO ortalaması %77,3’tür.
- Deri ile ilgili ürünler mevcut kapasitenin altında kaldığı görülmektedir. Bu oran ortalama %61’dir. en yüksek KKO %70,39 ile 2011 yılında kullanılmıştır.
- Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri, imalat alt sektörler içerisinde kapasite kullanımında en yüksek ikinci sektördür. Kapasitesinin Ortalama %81’ini kullanmaktadır. En fazla %88,27 ile 2007 yılında en düşük KKO ise %72 ile 2009 da kullanılmıştır.
- Kâğıt ve kâğıt ürünleri sektörü imalat sanayi sektörleri içerisinde en yüksek KKO sahiptir. Sektör kapasitesinin Ortalama %82,93 ‘ünü kullanılmaktadır. Yıllar içerisinde kapasitesinin %80 ve üzerini kullanılmış en düşük KKO %78,25 ile 2009 yılına aitken en yüksek KKO %85,60 ile 2007 yılında kullanılmıştır.
- Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması sektörü en düşük KKO 2020 yılında %66,92 en yüksek KKO 2010 yılında %77,61’dir. Genel itibariyle KKO artan ve azalan bir trend izlediği görülmektedir. Sektörün ortalama KKO %73,13’tür.

- Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri sektörünün TCMB EVDS 2019-2021 yıllarına ait veriler bulunmamaktadır. Bu sebeple tabloya eklenmemiştir. Sektörün en yüksek KKO %91,45 ile 2007'dir. En düşük %60'la 2009 yılında yaşanmıştır.
- Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemeleri sektörünün KKO ortalama %71,06'dır. 2008 yılında %75,46 ile en yüksek, %68,17 ile de en düşük kapasite kullanımı gerçekleşmiştir. Mevcut potansiyelin altında kullanım gerçekleştirildiği görülmektedir.
- Kauçuk ve plastik ürünleri KKO ortalama %74,26'dır. Genel itibariyle azalan ve artan bir trend izlemiştir. En yüksek KKO %80,12 ile 2007 yılında en düşük KKO %65,65 ile 2009 yılında gerçekleşmiştir.
- Diğer metalik olmayan mineral ürünleri KKO ortalama %76,38'dir. En yüksek KKO 2007 yılında %84,61'dir. En düşük KKO 2009 yılında gerçekleşmiştir. 2020 yılında %69,46 kapasite kullanım oranını 2021 yılında %79,59'a yükseltmiştir.
- Ana metal sanayii sektörünün KKO %78,65'dir. En düşük KKO %71,62 ile 2009 yılında gerçekleşirken sektörün en yüksek KKO %88,24 ile 2007 yılında gerçekleşmiştir. 2021 yılında sektör kapasitesinin %81,35'i kullanmıştır. Bu durum da mevcut kapasitesine yüksek oranda yaklaştığını göstermektedir.
- Fabrikasyon metal ürünleri ortama KKO, %72,04'tür. En yüksek KKO, 2007 yılında %77,04 kullanılırken en düşük KKO 2009 yılında %59,57 gerçekleşmiştir. 2021 yılında %75,51 i gerçekleşmiştir.
- Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünleri ortalama KKO %78,37'dir. En düşük KKO %66,84 ile 2008, en yüksek KKO %87 ile 2014 yılında gerçekleşmiştir. 2021 yılında sektör kapasitesinin %79'u kullanılmıştır.
- Elektrikli teçhizat sektöründe KKO ortalama %76'dir en fazla %83,32 ile 2007 yılında en düşük ise %69 ile 2009 yılında gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise kapasitesini %77,94 'ü kullanılmıştır.
- Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman sektörünün en düşük KKO 2009 yılında %55 ile en fazla %79,20 ile 2017 yılında gerçekleşmiştir. 2021 yılında %74,56 olarak kaydedilmiştir.

- Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) sektörünün ortalama %77,71 'dir. KKO en düşük olduğu yıl %58,77 ile 2009'dur. 2007 yılında %88,68 ile en yüksek KKO sahiptir. 2021 yılında bu oran %73,79 olmuştur.
- Diğer ulaşım araçları sektörünün en yüksek KKO 2007 yılında %86, 2009 yılında en düşük KKO %68,64 gerçekleşmiştir. Sektörün ortalama %75,41 kullanılmaktadır. 2021 'de sektör kapasitesinin %76,50'si kullanılmıştır.
- Mobilya ve diğer, en yüksek KKO %76,91 ile 2007 yılında en düşük oran ise 2020 yılında % 63,85 ile gerçekleşmiştir. Sektörün ortalama KKO %69,41 'dir.

2.1.7. İmalat Sanayi AR-GE Harcamaları

Yenilik, üretim süreçlerinde verimliliği artırmak, sektörün rekabet gücünü yükseltmek, ürün kalitesini iyileştirmek, müşteri taleplerine cevap verebilmek, maliyetleri düşürmek açısından son derece önemlidir. Yeniliklere olanak sağlayan en önemli itici güç teknolojik gelişmelerdir. Aynı zamanda teknolojik yenilikler, ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve başarısı açısından da önemli bir etkiye sahiptir. Ülkelerin toplam faktör verimliliği ve ihracat üzerinde teknolojik yeniliklerin olumlu katkısının olduğu söylenmektedir. Yüksek teknoloji ürün ihracatı, işgücü ve altyapı yatırımları gerekli kıldığından dolayı bu durum ekonomik kalkınma hızını da artırmaktadır (Furman vd., 2002:901). Teknolojik gelişmeler, imalat sanayideki işlemlerin daha etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. AR-GE harcamaları, bir ülkenin veya sektörün teknolojik yeteneğini belirlemek için önemli göstergelerdendir. Çünkü yeniliklerin somut ürün ve hizmetlere dönüştürülmesine fırsat sunar. "AR-GE istatistikleri, ekonomik büyüme ve verimlilik, bilim, sanayi ve sosyal politikalarla ilgilenen karar alıcıların, politika belirlenmesinde vazgeçilmez bir araç olup, genel ekonomik istatistiklerin bir parçasıdır"(TÜİK, 2023). AR-GE harcamaları, teknolojik yeteneği artırmakta ve yeteneklerin gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır. Aşağıda verilen tablolarda imalat sanayinin teknolojik gelişme ve AR-GE harcamalarına ilişkin istatistikler verilmiştir.

Tablo 2.5. İmalat Sanayide Teknolojik Yenilik Yapma Oranları (%)

	Teknolojik Yenilik Yapan
2002-2004	34,8
2004-2006	35,7
2006-2008	34,7
2008-2010	36,9
2010-2012	29,8
2012-2014	42,3
2014-2016	52,8
2016-2018	39,7
2018-2020	43,2

Kaynak: TÜİK, Teknolojik Yenilik Araştırması İstatistikleri

Tablo 2.5’de 2002-2020 yılları içerisinde iki yıllık dönemler itibariyle imalat sanayi sektöründe teknolojik yenilik yapma oranları gösterilmiştir. İmalat sanayi sektörü, teknolojik yenilik yapma oranı 2002-2004 dönemlerinde %34,8 olarak gerçekleşirken, 2018-2020 yıllarında %8,4 oranında artış göstererek %43,2 olmuştur. Bu artış, yıllar içerisinde imalat sanayi sektöründe teknolojik yeniliğe önem verildiği göstermektedir.

Tablo 2.6. İmalat Sanayinde Teknoloji Düzeyine Göre AR-GE Harcamaları (Bin TL)

Yıllar	Toplam AR-GE	İmalat Sanayide Toplam AR-GE	Yüksek Teknoloji	Orta-Yüksek Teknoloji	Orta-Düşük Teknoloji	Düşük Teknoloji
2015	22.741.100	6.643.800	2.332.149	3.296.806	605.963	408.880
2016	29.411.867	8.486.814	3.451.649	3.666.047	770.123	598.994
2017	36.862.357	10.776.276	4.495.652	4.606.389	1.055.223	619.011
2018	47.801.863	14.934.108	6.582.650	5.849.020	1.574.944	927.493
2019	56.977.709	19.426.553	9.057.194	7.486.693	1.812.061	1.070.603
2020	69.038.125	22.091.880	9.799.263	8.871.658	2.185.590	1.235.368
2021	101.737.887	35.612.660	16.496.651	14.097.197	3.402.191	1.616.620

Kaynak: TÜİK, İmalat Sanayinde Teknoloji Düzeyine Göre AR-GE Harcamaları

Tablo 2.6’da İmalat Sanayinde 2015-2021 dönemlerine ait Teknoloji Düzeyine Göre AR-GE Harcamaları verilmiştir. İmalat sanayinin teknolojik sınıflandırması aşağıdaki gibidir;

Yüksek Teknoloji: Temel eczacılık ürünlerinin ve eczalığa ait malzemeleri, bilgisayar, elektronik ve optik ürünlerinin imalatı.

Orta- yüksek Teknoloji: Kimyasalların ve kimyasal ürünleri, elektrikli teçhizat, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman, motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork), diğer ulaşım araçları.

Orta Düşük Teknoloji: Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri, kauçuk ve plastik ürünleri diğer metalik olmayan mineral ürünleri, ana metal sanayii, fabrikasyon metal ürünleri.

Düşük Teknoloji: Gıda ürünlerinin ve içecekleri, tütün ürünleri, tekstil ürünleri, giyim eşyaları, deri ve ilgili ürünleri, ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri kâğıt ve kâğıt ürünleri, kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması, mobilya ve diğer.

Tablo 2.6'daki verilere göre imalat sanayi teknoloji düzeyine göre AR-GE harcamalarının, daha çok, yüksek teknoloji ve orta- yüksek teknoloji sınıfında toplandığı anlaşılmaktadır. 2015 yılında 2.332 milyon TL iken 2021 yılında 16.496 milyon TL olduğu, orta-yüksek teknoloji AR-GE harcamalarının ise 3.296 milyon TL'den 14.097 milyon TL'ye yükseldiği görülmektedir. Ancak burada Türkiye'nin toplam AR-GE harcamalarının önemi büyüktür. AR-GE harcamaları, 2015 yılından 2021 yılına kadar artış göstermesine rağmen Türkiye'nin GSYH içerisindeki payı 2015'de %0,97 2016'da %1,12, 2018'de %1,27, 2019'da %1,32, 2020 yılında %1,37, 2021 yılında %1,40'dır. Bu oranlar AR-GE kaynaklı teknolojik gelişmelerin yeterli düzeyde kullanılmadığını göstermektedir. Aynı zamanda imalat sanayide toplam AR-GE harcamalarının Türkiye'de toplam AR-GE harcamalarına oranı 2021 yılında %35, 2015 ve 2020 yılında %29'dur. Bu oranlara bakıldığında Türkiye ihracatında önemli bir yer tutan imalat sanayinin milyon dolarlık ihracat değerleri karşısında, AR-GE harcamaları ve teknolojik yenilik oranlarının yetersiz kaldığı yorumunu yapmak mümkündür.

2.1.8. İmalat Sanayi Dış Ticareti

İmalat sanayi, Türkiye'nin dış ticareti açısından büyük bir öneme sahiptir. Özellikle 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında gerçekleşen yapısal değişimler, imalat sanayinin Türkiye'deki ihracat performansının temel belirleyicisi haline gelmesini sağlamıştır. İmalat sanayi, yüksek katma değerli ve rekabetçi olma potansiyeline sahip olduğundan

Türkiye dış ticaret açığını kapatma ve dış ticaret dengesini sağlama konusunda önemli bir rol oynamaktadır. İmalat sanayinin toplam ihracat ve ithalat içerisindeki payı ve toplam DİR içerisindeki payı tablolar halinde verilmiştir. İmalat sanayi birçok sanayi alt dalına ayrılmaktadır. Bu sebeple DİR kapsamında yapılan dış ticaretin kullanımı sektörler içerisinde farklılık göstermektedir. DİR, 1996 yılından itibaren kullanılmaya başlayan bir teşvik sistemi olmasına rağmen otomasyon sistemine 2002 yılından itibaren geçilmiştir. Bu sebeple veriler 2002-2021 yılları arasında ele alınmıştır.

Tablo 2.7. Türkiye İmalat Sanayinin Dış Ticareti (Bin \$-Yüzde)

	İmalat Sanayi İhracatı	Toplam İhracat	İmalat Sanayi İhracatı/Toplam İhracat %	İmalat Sanayi İthalatı	Toplam İthalat	İmalat Sanayi İthalatı/Toplam İthalat
2002	33.701.646	36.059.089	0,93	41.383.029	51.553.797	0,8
2003	44.378.429	47.252.836	0,93	55.689.765	69.339.692	0,8
2004	59.579.116	63.167.152	0,94	80.447.301	97.539.765	0,82
2005	68.813.408	73.476.408	0,93	94.208.254	116.774.150	0,8
2006	80.246.109	85.534.675	0,93	110.378.825	139.576.174	0,79
2007	101.081.872	107.271.749	0,94	133.938.135	170.062.714	0,78
2008	125.187.659	132.027.195	0,94	150.252.334	201.693.574	0,74
2009	95.449.246	102.142.612	0,93	111.030.524	140.928.421	0,78
2010	105.466.686	113.883.219	0,92	145.366.974	185.544.331	0,78
2011	125.962.536	134.906.868	0,93	183.930.286	240.841.676	0,76
2012	143.193.910	152.461.736	0,93	176.235.026	236.545.140	0,74
2013	141.358.198	161.480.914	0,87	196.822.807	260.822.803	0,75
2014	147.059.418	166.504.861	0,88	187.742.214	251.142.429	0,74
2015	134.389.890	150.982.113	0,89	166.821.237	213.619.211	0,78
2016	133.595.801	149.246.999	0,89	167.243.394	202.189.241	0,82
2017	147.138.203	164.494.619	0,89	190.748.101	238.715.127	0,79
2018	157.705.154	177.168.756	0,89	175.979.177	231.152.482	0,76
2019	161.552.341	180.832.721	0,89	154.254.057	210.345.202	0,73
2020	150.616.445	169.637.755	0,88	169.390.832	219.516.806	0,77
2021	200.585.490	225.214.458	0,89	194.737.553	271.425.553	0,71

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri

Tablo 2.7’de 2002-2021 yıllarında Türkiye’de imalat sanayinin dış ticaret verileri ele alınmış, toplam ihracat ve ithalat içerisindeki payları incelenmiştir. Sektör değerleri genellikle dalgalı bir seyir izlemektedir. Sektör, en yüksek ihracat değerini 2021 yılında 200.585 milyon dolarla kaydederken, en düşük ihracat değeri 33.701 milyar dolar ile 2002 yılında kaydedilmiştir. Yıllar içerisindeki sektör ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %91’dir. İmalat sanayi ithalat oranları incelendiğinde de artan

ve azalan bir eğilim göstermektedir. En yüksek ithalat 2013 yılında 196.822 milyar dolar iken en düşük ithalat 2002 yılında 41.383 milyar dolarla gerçekleşmiştir. Sektör ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı ortalama %77'dir. Söz konusu sektör genel itibariyle 2019-2021 yılları arasında dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Bu veriler, imalat sanayinin Türkiye'nin dış ticareti içinde önemli bir konumda olduğunu açıkça göstermektedir.

Tablo 2.8. DİR Kapsamında İmalat Sanayi Dış Ticareti (Bin \$-Yüzde)

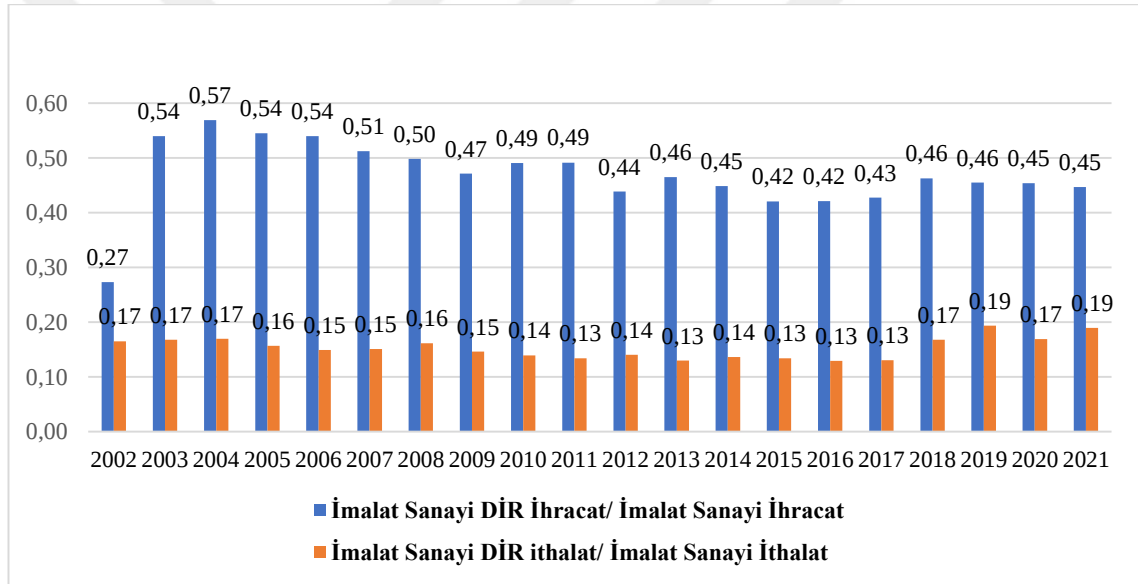
	İmalat Sanayi DİR İhracatı	Toplam DİR İhracat	İmalat Sanayi DİR İhracat/ Toplam DİR İhracat %	İmalat Sanayi DİR İthalatı	Toplam DİR İthalat	İmalat Sanayi DİR İthalat / Toplam DİR İthalat %
2002	9.204.789	9.295.925	0,99	6.829.465	8.012.018	0,85
2003	23.960.994	24.112.936	0,99	9.359.485	11.543.926	0,81
2004	33.918.165	34.115.634	0,99	13.651.448	16.355.721	0,83
2005	37.501.959	37.775.045	0,99	14.766.029	17.256.937	0,86
2006	43.317.350	43.556.757	0,99	16.490.695	18.798.731	0,88
2007	51.787.853	52.087.905	0,99	20.277.544	24.304.586	0,83
2008	62.389.002	62.795.713	0,99	24.323.544	30.791.458	0,79
2009	44.981.694	45.469.529	0,99	16.236.844	20.503.823	0,79
2010	51.738.045	52.362.840	0,99	20.240.189	25.145.422	0,80
2011	61.929.292	62.788.251	0,99	24.717.424	29.969.070	0,82
2012	62.787.848	63.680.586	0,99	24.751.119	30.766.634	0,80
2013	65.730.557	66.717.400	0,99	25.592.458	31.390.618	0,82
2014	65.956.201	67.026.094	0,98	25.666.500	30.681.992	0,84
2015	56.512.372	57.478.237	0,98	22.394.241	25.458.404	0,88
2016	56.250.918	57.207.819	0,98	21.618.974	24.037.618	0,90
2017	62.933.399	64.168.884	0,98	24.885.841	27.915.302	0,89
2018	72.948.445	74.204.346	0,98	29.578.838	32.622.145	0,91

Tablo 2.8. (Devamı)

2019	73.507.156	74.402.069	0,99	29.920.299	33.759.284	0,89
2020	68.395.900	69.412.600	0,99	28.712.679	32.024.351	0,90
2021	89.590.892	90.783.133	0,99	36.953.901	40.132.362	0,92

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden temin edilen veriler dikkate alınarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Tablo 2.8’de DİR kapsamında yapılan imalat sanayi sektörüne ait ihracat ve ithalat verileri incelenmiş, DİR kapsamında yapılan toplam ihracat ve ithalat içerisindeki payı ele alınmıştır. Sektörün, belirtilen yıllar içerisinde toplam DİR ihracat içerisindeki payının ortalama %98 olduğu görülmektedir. İmalat sanayinin DİR kapsamında yapılan en yüksek ihracat değerinin 2021 yılında 89.590 milyar dolarla kaydedilirken, sektörün rejim kapsamında yapmış olduğu en düşük değer 9.204 milyar dolar ile 2002 yılına aittir. Sektöre ait DİR kapsamında yapılan ithalat değerleri incelendiğinde yıllar içerisinde toplam DİR ithalat içerisindeki payı ortalama %85’dir. Rejim kapsamında yapılan en yüksek değer 2021 yılında 39.953 milyar dolar iken, en düşük ithalat değeri 6.829 milyar dolarla 2002 yılına aittir. Toplam DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalatın çok büyük bir kısmı imalat sanayi sektörü tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.



Şekil 2.2. DİR Kapsamında Yapılan Dış Ticaretin Toplam Dış Ticaret İçerisindeki Payı

Kaynak: TÜİK verileriyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2.2’de İmalat sanayi sektörünün DİR kapsamında yaptığı ihracat ve ithalat verilerinin, sektörün toplam ihracat ve ithalatının içerisindeki payı hesaplanmış grafik yardımıyla bu oranlar gösterilmiştir. İmalat sanayi sektör ihracatının 2002-2021 yıllar içerisinde ortalama %47’si, ithalatının da ortalama %15’i rejimden yararlanılarak yapılmaktadır.

Rejimin etkisinin sektör üzerinde tam tespitinin yapılabilmesi adına; imalat sanayinin 21 alt sektörü toplam ve DİR kapsamında yapılan dış ticaret verileri ele alınarak incelenmiştir.

2.1.8.1. Gıda ve İçecek

Gıda ve içecek ürünleri, etin işlenmesi ve saklanması ile et ürünlerinin imalatı, kabuklu deniz hayvanları ve yumuşakçaların işlenmesi ve saklanması, balık, sebze ve meyvelerin işlenmesine saklanması, öğütülmüş tahıl ürünleri, nişasta ve nişastalı ürünlerin, fırın ve unlu mamuller imalatı, bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağlar, süt ürünleri, hazır hayvan yemleri imalatı, alkolsüz içecekler ve maden suları, şarap, bira, malt ve damıtılmış alkollü içeceklerin imalatı şeklinde alt gruplara ayrılmaktadır. Sektör alt dalları açısından farklı özelliklere barındıran geniş yelpazeye sahiptir. Düşük teknoloji sınıfında yer almaktadır. Emek-yoğun bir sisteme dayanan gıda ve içecek imalat sanayi, sanayiye hammadde temini sağlamaktadır. Sektör, istihdam ve üretime olan katkısı bakımından ülke ekonomisinde stratejik bir öneme sahiptir. TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistiklerine göre gıda ve içecek sektörü, 2015 yılında 45.623 olan sektör girişim sayısını 2021 yılında 48.886'ya yükseltmiştir. Aynı şekilde sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2015 yılında 456.898 iken, 2021 yılında 534.257 kişiye yükselmiştir. Ciro verilerine göre sektör 2009 yılında 80.035 milyar TL, 2015 yılında 194.491 milyar TL 2021 yılında ise 682.384 milyar TL'ye ulaşmıştır. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektörün katma değeri de önemli bir artış göstermiştir. 2009 yılında 21.535 milyar TL olan katma değer, 2015 yılında 28.403 milyar TL, 2021'de 103.771 milyar TL 'ye yükselmiştir (TÜİK, 2023).

Tablo 2.9. Gıda ve İçecek Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	2.283.025	426.661	0,19	1.445.930	197.798	0,14
2003	3.090.730	1.193.123	0,39	1.747.826	338.646.	0,19
2004	2.609.678	1.537.736	0,58	2.086.007	328.830	0,16
2005	5.493.396	2.007.156	0,37	2.289.302	372.677	0,16
2006	5.244.561	2.188.451	0,42	2.613.404	497.936	0,19
2007	6.092.303	2.695.874	0,44	2.977.513	478.357	0,16
2008	7.313.245	3.577.423	0,49	4.243.378	1.011.478	0,24
2009	6.710.250	3.317.016	0,49	3.204.645	887.184	0,28
2010	7.645.886	3.646.776	0,48	3.782.608	870.607	0,23
2011	10.013.929	5.390.837	0,54	5.270.094	1.377.394	0,26
2012	10.706.674	6.054.557	0,57	5.632.466	1.723.870	0,31
2013	11.912.510	6.743.109	0,57	6.052.078	1.762.671	0,29
2014	12.670.243	6.843.238	0,54	6.230.133	1.987.952	0,32
2015	12.009.806	7.705.827	0,64	5.744.503	1.692.869	0,29
2016	11.181.084	5.815.415	0,52	5.602.949	1.695.541	0,30
2017	11.909.799	5.846.135	0,49	5.900.401	1.398.234	0,24
2018	12.274.768	5.782.712	0,47	5.475.139	1.032.909	0,19
2019	12.833.393	5.629.121	0,44	5.236.558	1.009.236	0,19
2020	13.259.246	5.891.438	0,44	5.626.116	1.115.898	0,20
2021	16.316.414	7.208.056	0,44	7.011.711	1.756.170	0,25

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.9’da Türkiye’nin 2002-2021 yıllarına ait gıda ve içecek toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri sunulmaktadır. Veriler incelendiğinde, sektör ihracatında 2002 ve 2019 yılları arasında genel olarak bir artış eğilimi gözlemlenirken bazı yıllarda ihracat değerlerinde azalışlar tespit edilmiştir. Sektörün en fazla ihracat rakamı 2021 yılında 16.316 milyar dolar olarak kaydedilirken en düşük ihracat 2002 yılında 2.283 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracat verileri incelendiğinde, 2015 yılında 7.705 milyar dolarlık en yüksek DİR ihracatı gerçekleşmiştir. Rejim kapsamında yapılan ihracatın, sektör toplam ihracat içerisindeki oranı ortalama %47’dir. Bu oran, sektör ihracatın yaklaşık yarısının DİR kapsamında gerçekleştiğini göstermektedir. Sektör, en fazla ithalatı 7.011 milyar dolar ile 2021 yılında gerçekleştirmiştir. DİR kapsamında yapılan ithalat verilerine bakıldığında 2014 yılında 1.987 milyar dolarlık en fazla ithalat gerçekleştirilirken en düşük ithalat 2002 yılında 1.445 milyar dolardır. Rejimin, sektör toplam ithalat içerisindeki oranı ortalama %22’dir. Ayrıca gıda ve içecek imalat sanayi alt sektörünün 2014 yılı haricinde diğer yıllarda dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir.

2.1.8.2. Tütün Ürünleri

Sektör düşük teknoloji sınıfı içerisinde yer almaktadır. TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistiklerine göre tütün ürünleri sektörü, 2009 yılında 27 olan sektör girişim sayısını 2015’de 14’e düşmüş 2021 yılında ise 59’a yükselmiştir. Aynı şekilde sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2015 yılında 2.916 iken, 2021 yılında 4.816 kişiye yükselmiştir. Ciro verilerine göre sektör 2009 yılında 3.470 milyar TL, 2015 yılında 5.146 milyar TL 2021 yılında ise 14.894 milyar TL’ye ulaşmıştır. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektörün 2021 yılında 3.340 milyar TL katma değeri oluşturduğu görülmüştür (TÜİK, 2023).

Tablo 2.10. Tütün Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	108.057	47.476	0,44	198.872	36.020	0,18
2003	93.720	87.632	0,94	234.878	33.649	0,14
2004	83.302	74.569	0,90	238.049	28.585	0,12
2005	141.648	117.812	0,83	267.039	42.273	0,16
2006	185.703	177.023	0,95	248.805	64.129	0,26
2007	197.852	188.934	0,95	301.600	66.026	0,22
2008	280.471	261.741	0,93	391.022	95.720	0,24
2009	270.526	264.866	0,98	399.384	97.209	0,24
2010	297.937	294.046	0,99	368.138	111.332	0,30
2011	304.471	299.999	0,99	400.316	108.382	0,27
2012	419.147	414.052	0,99	482.742	158.870	0,33
2013	470.128	462.954	0,98	487.260	167.218	0,34
2014	556.570	551.270	0,99	562.207	203.357	0,36
2015	533.513	529.049	0,99	536.733	179.168	0,33
2016	649.934	643.596	0,99	586.133	211.912	0,36
2017	597.899	594.186	0,99	528.222	187.979	0,36
2018	628.089	622.141	0,99	601.881	204.448	0,34
2019	649.654	610.744	0,94	553.194	189.019	0,34
2020	643.047	612.198	0,95	553.585	200.580	0,36
2021	525.932	477.632	0,91	507.816	140.521	0,28

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.10’de tütün ürünlerinin 2002-2021 yılları arasında toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri ele alınmıştır. Sektörün, en fazla ihracatı 649.934 milyon dolar ile 2016 yılında, en düşük ihracat ise 83.302 milyon dolar ile 2004 yılında kaydedilmiştir. DİR kapsamında gerçekleşen ihracat verileri incelendiğinde en düşük ihracat 47.476 milyon dolar ile 2002 yılında, en yüksek ihracat ise 643.596 milyon dolar ile 2016 yılına aittir. DİR kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki

payı ortalama %93'dür. Buda sektör ihracatının neredeyse tamamının DİR kapsamında yapıldığını göstermektedir. Sektör ithalatı incelendiğinde en fazla ithalat 601.881 milyon dolar ile 2018 yılında, en düşük ithalat 198.872 milyon dolar ile 2002 yılında yapıldığı görülmektedir. DİR kapsamında yapılan ithalat verileri incelendiğinde en fazla DİR ithalat, 211.912 milyon dolar ile 2016 yılında kaydedilirken en düşük DİR ithalat 36.020 milyon dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. Toplam ithalatın ortalama %27'si DİR kapsamında yapılmaktadır. Verilere bakıldığında, 2016 ve 2021 yılları arasında sektörün dış ticaret fazlası verdiği, diğer yıllarda dış ticaret açığı verdiği görülmektedir.

2.1.8.3. Tekstil Ürünleri

Tekstil ürünleri, tekstil elyafının hazırlanması ve bükülmesi, dokuma, tekstil ürünlerinin bitirilmesi, örgü, giyim eşyası dışındaki tamamlanmış tekstil ürünlerinin imalatı, halı ve kilim, diğer teknik ve endüstriyel tekstiller ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer tekstillerin imalatı şeklinde alt gruplara ayrılmaktadır. Düşük teknoloji sınıfında yer almaktadır. Sektör, ülkenin ekonomik büyüme ve refah düzeyinin artmasında önemli katkı sağlamaktadır. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre tekstil ürünleri sektör girişim sayısı 2009 yılında 21.037 olan girişim sayısını, 2015'de 22.268'e, 2021 yılında 26.046'ya yükseltmiştir. Aynı sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009'da 308.748, 2015'de 442.390 kişiye yükselirken 2021 yılında, 518.893'e ulaşmıştır. Ciro verilerine göre 2009 yılında 40.036 milyar TL, 2015 yılında 100.784 milyar TL olan sektöre ait ciro değeri 2021 yılında 436.238 milyar TL'ye yükselmiştir. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektör 2009 yılında 7.954 milyar TL, 2015 yılında 23.032 milyar TL, 2021'de 110.556 milyar TL'ye ulaşmıştır (TÜİK, 2023).

Tablo 2.11. Tekstil Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	4.050.416	1.130.244	0,28	2.461.454	1.189.184	0,48
2003	5.025.051	2.666.287	0,53	3.033.596	1.413.932	0,47
2004	6.130.158	3.228.378	0,53	3.694.395	1.544.161	0,42
2005	6.812.729	3.278.752	0,48	3.854.566	1.362.065	0,35
2006	7.355.746	3.322.159	0,45	4.047.702	1.198.446	0,30

Tablo 2.11. (Devamı)

2007	8.677.942	3.589.652	0,41	5.070.180	1.324.058	0,26
2008	9.218.410	3.469.124	0,38	4.762.220	1.238.661	0,26
2009	7.598.477	3.213.685	0,42	3.996.848	1.131.862	0,28
2010	8.774.209	4.166.716	0,47	5.598.298	1.582.241	0,28
2011	10.543.093	4.944.625	0,47	6.419.889	1.711.709	0,27
2012	10.870.532	5.239.074	0,48	5.121.552	1.478.766	0,29
2013	11.960.190	5.758.170	0,48	5.504.708	1.466.846	0,27
2014	12.443.171	5.724.677	0,46	5.645.491	1.440.711	0,26
2015	10.953.303	4.850.124	0,44	4.848.656	1.134.571	0,23
2016	10.882.799	4.742.386	0,44	4.576.078	993.736	0,22
2017	11.236.752	5.058.984	0,45	5.175.724	1.270.426	0,25
2018	11.621.984	5.596.113	0,48	4.657.065	1.207.751	0,26
2019	11.477.131	5.745.971	0,50	4.393.118	1.239.572	0,28
2020	11.394.302	5.901.573	0,52	3.764.731	1.130.898	0,30
2021	14.692.745	7.275.999	0,50	4.475.250	1.580.322	0,35

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.11’de 2002-2021 yılları arasında tekstil ürünlerinin toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri ele alınmıştır. Sektörün en fazla ihracat değeri 14.692 milyar dolar ile 2021 yılında, en düşük ihracat değeri ise 4.050 milyar dolar ile 2002’de gerçekleşmiştir. DİR kapsamında yapılan ihracat verileri incelendiğinde 2021 yılında 7.275 milyar dolar ile en yüksek, 2002 yılında ise 1.130 milyar dolar ile en düşük DİR ihracatı yapılmıştır. DİR kapsamında yapılan ihracatın genel ihracat içerisindeki payı ortalama %45’dir. Bu durum ihracatın yaklaşık yarısının rejim kapsamında yapıldığını göstermektedir. Sektör ithalat verileri incelendiğinde en yüksek ithalat değeri 5.645 milyar dolar ile 2014 yılına, en düşük ithalat değeri ise 2.461 milyar dolar ile 2002 yılına aittir. DİR kapsamında yapılan ithalat verileri incelendiğinde en fazla DİR ithalat 1.580 milyar dolar ile 2021 yılında, en düşük 993.736 milyon dolar ile 2016 yılında yapılmıştır. DİR kapsamında gerçekleşen ithalatın toplam ithalat içerisindeki oranı ortalama %32’dir. Sektör ihracat ve ithalat değerleri incelendiğinde sektörün 2002-2021 yılları arasında dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir.

2.1.8.4. Giyim Eşyaları

Giyim Eşyaları, kürk hariç, giyim eşyası, kürkten eşya imalatı, örme ve tığ işi ürünlerin imalatı alt gruplarını kapsamaktadır. Düşük teknoloji sınıfında yer almaktadır.

Türkiye’de giyim sektörü üretim kapasitesi, istihdam olanakları ve ihracat potansiyeli açısından ekonomi üzerinde önemli bir güçtür. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör 2009 yılında 51.143 olan girişim sayısı, 2015’de 58.496, 2021 yılında 62.755’e yükselmiştir. Aynı şekilde sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009-2015-2021 yıllarında sırasıyla 382.559, 553.495, 699.625’dir. Ciro verilerine göre sektör, 2009 yılında 30.332 milyar TL iken, 2015 yılında 73.986 milyar TL’ye 2021 yılında ise 258.834 milyar TL ile önemli bir artış göstermiştir Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektörün 2009 yılında 5.585 milyar TL, 2015 yılında 15.319 milyar TL, 2021’de 54.392 milyar TL’ye yükselmiştir (TÜİK, 2023).

Tablo 2.12. Giyim Eşyaları Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	8.090.203	1.842.058	0,23	266.090	36.751	0,14
2003	9.957.512	4.176.807	0,42	402.931	47.099	0,12
2004	11.186.490	4.686.141	0,42	610.372	63.379.	0,10
2005	11.825.032	5.035.194	0,43	737.837	62.211	0,08
2006	12.043.821	5.133.230	0,43	1.037.148	80.930	0,08
2007	13.877.316	5.482.777	0,40	1.492.605	79.386	0,05
2008	13.578.561	4.545.983	0,33	2.143.863	77.755	0,04
2009	11.545.910	3.896.024	0,34	2.069.841	54.317	0,03
2010	12.736.882	4.333.010	0,34	2.729.937	73.397	0,03
2011	13.933.761	4.784.212	0,34	3.124.065	73.593	0,02
2012	14.259.721	4.495.878	0,32	2.528.100	68.047	0,03
2013	15.377.072	4.436.366	0,29	2.985.761	61.043	0,02
2014	16.651.272	4.210.164	0,25	3.037.349	58.614	0,02
2015	15.104.832	3.364.767	0,22	2.816.843	45.253	0,02
2016	15.032.256	2.974.443	0,20	2.608.421	39.500	0,02
2017	15.073.160	3.081.701	0,20	2.163.450	39.879	0,02
2018	15.600.114	3.469.852	0,22	1.742.699	150.520	0,09
2019	15.805.499	3.432.462	0,22	1.416.097	137.017	0,10
2020	14.769.045	3.281.986	0,22	1.174.259	145.775	0,12
2021	18.011.620	4.144.290	0,23	1.270.710	39.403	0,03

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.12’de 2002-2021 yılına ait giyim eşyalarının toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri ele alınmıştır. Sektöre ait ihracat verileri incelendiğinde en fazla ihracat 18.011 milyar dolar ile 2021 yılında, en düşük ihracat 8.090 milyar dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. DİR kapsamında yapılan ihracat verilerine bakıldığında en düşük değer 2002 yılında 1.842 milyon dolar, en yüksek değer 5.482 milyon ile 2007 yılına aittir. DİR’in toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %30’dur. Sektörün ithalat

verilerine bakıldığında en düşük değerin 266.090 milyon dolar ile 2002 yılına, en fazla ithalat ise 3.124 milyar dolar ile 2011 yılında gerçekleşmiştir. DİR'in en düşük oranda kullanıldığı 2002 yılında, 36.751 milyon dolarlık ithalat gerçekleşirken, rejimin kapsamında gerçekleşen en fazla ithalatın 150.520 milyon dolar ile 2018 yılında yapıldığı görülmektedir. DİR kapsamında yapılan ithalatın sektörün toplam ithalat içerisindeki payı ortalama %5'dir. Toplam ihracat ve ithalat verileri karşılaştırıldığında 2002-2021 yılında sektör, dış ticaret fazlası vermektedir.

2.1.8.5. Deri Ürünleri

Deri ürünleri, tabaklama ve deri işleme, deri giyim eşyası, saraciye ürünleri, kürkten eşya ve ayakkabı alt sektörlerini kapsamaktadır. Emek-yoğun üretime dayanan sektör, düşük teknoloji sınıfı içinde yer almaktadır. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 51.143, 2015'de 58.496, 2021 yılında 62.755'dir. Aynı şekilde sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009'da 49.980, 2015'de 71.007'ye 2021 yılında ise 76.721'e yükselmiştir. Ciro verilerine göre deri ürünleri sektörü, 2009 yılında 4.499 milyar TL, 2015 yılında 11.509 milyar TL 2021 yılında ise 33.255 milyar TL'ye ulaşmıştır. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektörün katma değeri de önemli bir artış göstermiştir. 2009 yılında 805.194 milyon TL, 2015 yılında 2.117 milyar TL, 2021'de 5.820 milyar TL'ye yükselmiştir (TÜİK, 2023).

Tablo 2. 13. Deri Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	211.712	28.503	0,13	443.752	202.211	0,46
2003	286.475	90.619	0,32	536.435	197.472	0,37
2004	335.685	107.320	0,32	693.849	172.569	0,25
2005	386.997	107.646	0,28	907.955	158.402.	0,17
2006	463.145	112.858	0,24	1.150.703	180.171	0,16
2007	587.739	150.325	0,26	1.361.659	183.621	0,13
2008	624.451	141.633	0,23	1.459.952	151.210	0,10
2009	507.447	124.127	0,24	986.991	96.551	0,10
2010	682.256	160.640	0,24	1.249.216	125.872	0,10
2011	834.611	213.592	0,26	1.633.151	145.070	0,09
2012	983.021	224.765	0,23	1.572.888	147.016	0,09
2013	1.138.214	258.686	0,23	1.807.585	160.440	0,09
2014	1.226.946	284.444	0,23	1.729.920	135.695	0,08
2015	1.062.123	188.721	0,18	1.361.758	75.036	0,06
2016	1.064.767	124.434	0,12	1.149.149	54.036	0,05

Tablo 2.13. (Devamı)

2017	1.173.400	142.974	0,12	1.095.391	53.978	0,05
2018	1.324.409	216.782	0,16	1.009.681	58.694	0,06
2019	1.378.037	265.075	0,19	810.476	43.370	0,05
2020	1.128.639	197.725	0,18	682.054	29.470	0,04
2021	1.566.484	230.838	0,15	825.973	33.432	0,04

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.13’de 2002-2021 yıllarına ait deri ürünlerinin toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri sunulmaktadır. Sektöre ait en düşük ihracat değeri 211.712 milyon dolar ile 2002 yılında, en yüksek ihracat ise 1.566 milyar dolar ile 2021 yılında gerçekleşmiştir. İhracat verilerinin istikrarlı bir seyirde olmadığı görülmektedir. DİR kapsamında yapılan en yüksek ihracatın 284.444 milyon dolar ile 2014 yılında, en düşük ihracat ise 28.503 milyon dolar ile 2002 yılında yapılmıştır. DİR kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki ortalama payı %21’dir. Sektör ithalat verileri incelendiğine en yüksek ithalat 1.807 milyar dolar ile 2013 yılına, en düşük ithalat değeri 433.752 milyon dolar ile 2002 yılına aittir. DİR ithalat verilerine bakıldığında en fazla 2002 yılında 202.211 milyon dolar, 2020 yılında en düşük 29.470 milyon dolarlık ithalat yapılmıştır. DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki ortalama payı %12’dir. DİR’in en fazla kullanıldığı yıl %46 ile 2002’dir. Sektör toplam ihracat ve ithalat verileri incelendiğinde 2017 ve 2021 yılları arasında dış ticaret fazlası verdiği diğer yıllar dış ticaret açığı verdiği görülmektedir.

2.1.8.6. Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri

Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri; kereste, kontrplak, kaplama, ahşap konteyner, ahşap yer kaplamaları, ahşap kiriş ve prefabrik ahşap yapıların alt sanayi gruplarını kapsamaktadır. Sektör düşük teknoloji sınıfı içinde yer almaktadır. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 25.810 olan girişim sayısı, 2015’de 23.201’e düşmüş, 2021 yılında 24.570’a tekrar yükselmiştir. Aynı şekilde sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009 yılında 67.364 olan kişi sayısı 2015’de 86.694, 2021 yılında ise bu sayı, 95.822 kişiye yükselmiştir. Ciro verilerine göre sektör, 2009 yılında 7.109 milyar TL, 2015 yılında 18.177 milyar TL 2021 yılında ise 75.516 milyar TL’ye ulaşmıştır. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektörün

katma değeri de önemli bir artış göstermiştir. 2009 yılında 1.323 milyar TL, 2015 yılında 3.575 milyar TL, 2021’de 17.824 milyar TL olmuştur (TÜİK, 2023).

Tablo 2.14. Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	119.414	12.601	0,11	153.801	7.151	0,05
2003	146.683	28.682	0,20	241.701	6.984	0,03
2004	204.432	49.526	0,24	400.885	11.422	0,03
2005	250.842	77.360	0,31	588.467	17.330	0,03
2006	337.919	107.397	0,32	682.685	26.328	0,04
2007	456.755	144.581	0,32	877.879	23.111	0,03
2008	537.073	190.397	0,35	923.140	41.660	0,05
2009	524.488	164.936	0,31	627.173	24.043	0,04
2010	586.840	183.639	0,31	961.464	50.423	0,05
2011	669.565	242.595	0,36	1.267.067	73.620	0,06
2012	693.659	254.920	0,37	1.470.536	75.690	0,05
2013	758.203	224.892	0,30	1.450.762	44.536	0,03
2014	897.323	292.836	0,33	1.385.982	68.149	0,05
2015	740.622	231.990	0,31	1.403.553	38.469	0,03
2016	728.125	230.678	0,32	1.215.736	48.214	0,04
2017	786.944	268.460	0,34	1.075.935	54.319	0,05
2018	841.791	271.224	0,32	781.966	49.994	0,06
2019	902.975	288.604	0,32	372.285	23.534	0,06
2020	976.919	277.951	0,28	406.337	26.467	0,07
2021	1.477.242	635.850	0,43	449.009	44.257	0,10

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.14’de ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri 2002-2021 yıllarına ait toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri ele alınmıştır. Sektöre ait en fazla ihracat 1.477 milyar dolar ile 2021 yılında, en düşük ihracat 119.414 milyon dolar ile 2002 yılında yapılmıştır. İhracat genel itibariyle küçük oranlarda artış ve azalış göstermiş tam bir istikrar sağlanmamıştır. DİR kapsamında yapılan ihracat verilerine göre en düşük 12.601 milyon dolar ile 2002 yılında en yüksek DİR ihracatı ise 635.850 milyon dolar ile 2021 yılına aittir. İhracat içerisindeki istikrarsızlık DİR kapsamında yapılan ihracatta da görülmektedir. Rejim kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %30’dur. Sektöre ait ithalat verileri incelendiğinde en fazla ithalat 1.450 milyar dolar ile 2012 yılında, en düşük ithalat değeri ise 153.801 milyon dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. DİR kapsamında en fazla ithalat 2012 yılında 75.690 milyon dolar iken, en düşük DİR ithalatı 2002 yılında 7.151 milyon dolardır. DİR ithalatın sektör toplam

ithalat içerisindeki payı ortalama %3'tür. Ayrıca sektörün ihracat ve ithalat değerleri kıyaslandığında 2018 ve 2021 yılları arasında dış ticaret fazlası verdiği, diğer yıllarda dış ticaretin açık verdiği görülmektedir.

2.1.8.7. Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri

Kâğıt ve kâğıt ürünleri sanayi, ağırlıklı olarak çeşitli ağaç türleri ve az miktarda da jüt, kendir, kamış gibi yıllık bitkilerden selüloz, odun hamuru üretilmesi ile bu ara ürünlerin ve diğer önemli bir hammadde olan ve kullanılmış kâğıtların geri dönüşümüyle elde edilen atık kâğıdın çeşitli mekanik ve kimyasal işlemlerde kâğıda dönüştürülmesine kadar geçen aşamaları içeren sanayi koludur (İstanbul Sanayi Odası 2018:12). Düşük teknoloji sınıflamasında yer almasına rağmen sektörün yatırım ve işletme maliyeti yüksektir. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 2.352, 2015'de 3.217, 2021 yılında 4.615'e yükselmiştir. Aynı şekilde sektörde 2009 yılında 42.049 istihdam edilen çalışan sayısı 2015'de 68.062, 2021 yılında 90.012'ye yükselmiştir. Ciro verilerine göre sektör, 2009 yılında 10.924 milyar TL, 2015 yılında 30.234 milyar TL 2021 yılında ise 155.977 milyar TL'ye ulaşmıştır. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektörün katma değeri de önemli bir artış gösterdiği görülmektedir. 2009 yılında 2.002 milyar TL iken, 2015 yılında 5.763 milyar TL, 2021'de 36.178 milyar TL katma değere ulaşmıştır (TÜİK, 2023).

Tablo 2. 15. Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	316.916	47.182	0,15	1.022.569	60.108	0,06
2003	386.592	124.347	0,32	1.339.202	72.753	0,05
2004	478.679	153.383	0,32	1.739.803	94.847	0,05
2005	582.526	186.167	0,32	2.039.396	114.300	0,06
2006	625.040	212.050	0,34	380.799	110.393	0,29
2007	861.788	277.645	0,32	2.877.232	137.044	0,05
2008	1.078.518	379.671	0,35	3.064.435	190.307	0,06
2009	1.006.000	430.415	0,43	2.545.858	166.730	0,07
2010	1.218.382	508.308	0,42	3.348.202	210.453	0,06
2011	1.430.211	679.121	0,47	3.697.322	211.929	0,06
2012	1.670.809	778.616	0,47	3.512.342	242.237	0,07
2013	1.960.013	886.510	0,45	3.801.989	277.790	0,07
2014	2.018.659	869.387	0,43	3.919.515	223.346	0,06
2015	1.801.147	686.453	0,38	3.469.240.	200.303	0,06

Tablo 2.15. (Devamı)

2016	1.913.325	810.585	0,42	3.490.072	238.799	0,07
2017	2.215.269	915.667	0,41	3.720.440	256.718	0,07
2018	2.433.191	1.053.204	0,43	3.819.527	345.825	0,09
2019	2.546.587	1.090.641	0,43	3.444.390	386.526	0,11
2020	2.491.729	1.158.193	0,46	3.232.787	277.567	0,09
2021	2.954.259	1.216.571	0,41	3.763.937	422.034	0,11

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.15’de kâğıt ve kâğıt ürünleri sektörünün 2002-2021 yıllarına ait toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri verilmiştir. Sektörün en fazla ihracatı 2.954 milyar dolar ile 2021 yılında, en düşük ihracat ise 316.916 milyon dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. Sektör ihracatı, 2014 yılına kadar artarak ilerlemiş, ancak 2015 yılında yaklaşık 218 milyon dolarlık düşüş yaşamış daha sonra 2016 yılından itibaren yeniden artmıştır. DİR kapsamında yapılan ihracat verileri incelendiğinde en fazla ihracat 1.216 milyar dolar ile 2021 yılında gerçekleşmiştir. Sektör ihracatının ortalama %39’u DİR kapsamında yapılmaktadır. Sektör ithalat verileri incelendiğine 3.919 milyar dolar ile 2014 yılında en yüksek ithalat gerçekleşirken en düşük ithalat 2006 yılında 380 milyon dolarlık ithalat yapılmıştır. DİR kapsamında yapılan ithalat verileri incelendiğinde en fazla 422 milyon dolar ile 2021 yılında, en düşük DİR ithalatı ise 60.108 milyon dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı ortalama %8’dir. Ayrıca, sektörün dış ticaret dengesi 2006 yılında sadece dış ticaret fazlası vermiş, diğer yıllarda ise dış ticaret açığı verdiği gözlemlenmektedir.

2.1.8.8. Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması

Sektör, gazetelerin, kitapların, mecmuaların, iş formlarının, tebrik kartlarının ve diğer materyalleri basılmasını ve ciltçilik, madeni baskı kalıbı yapılması ve veri görüntüleme gibi ortak destekleyici faaliyetleri kapsamaktadır (<https://nacev2.com/tr/>). Sektörün, üretim için kullandığı iki önemli hammadde olan kâğıt ve mürekkep ile ilgili ülke dışı bağımlılığı devam etmektedir. Ara girdilerde teknoloji ve kalite konusunda sektör dışa bağımlı olup herhangi bir yenilikçilik yaratamamaktadır. Bu nedenlerle ara girdilerde dışa bağımlılık rekabeti olumsuz etkilemektedir (İstanbul Sanayi Odası 2015:110). Düşük teknoloji sınıfında yer almaktadır. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 12.057 iken 2015’de 11.413, 2021

yılında 12.263'dür. Sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009 da 51.419 kişi iken 2015'de 55.829'a yükselmiş, 2021' 52.431'e düştüğü görülmektedir. Sektör ciro verilerine göre, 2009 yılında 6.123 milyar TL, 2015 yılında 11.148 milyar TL 2021 yılında ise 30.516 milyar TL'ye yükselmiştir. Veriler incelendiğinde 2009 yılında 1.227 milyar TL olan faktör maliyetiyle katma değeri, 2015 yılında 2.312 milyar TL, 2021'de 5.809 milyar TL'ye yükselmiştir (TÜİK, 2023).

Tablo 2.16. Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	2.422	60	0,02	21.081	176	0,01
2003	3.219	362	0,11	24.930	416	0,02
2004	4.457	308	0,07	28.001	432	0,02
2005	6.584	678	0,10	30.694	799	0,03
2006	9.620	1.195	0,12	27.472	1.009	0,04
2007	10.024	1.641	0,16	39.627	1.206	0,03
2008	14.898	2.568	0,17	51.940	1.523	0,03
2009	17.063	7.519	0,44	40.310	1.435	0,04
2010	20.203	5.016	0,25	44.120	1.454	0,03
2011	22.867	867	0,04	51.324	1.437	0,03
2012	20.938	136	0,01	47.598	963	0,02
2013	17.819	33	0,00	48.599	1.594	0,03
2014	19.747	66	0,00	51.485	1.263	0,02
2015	19.460	10	0,00	43.249	676	0,02
2016	15.891	1.375	0,09	45.636	1.059	0,02
2017	19.494	735	0,04	43.938	2.371	0,05
2018	40.146	536	0,01	39.692	5.199	0,13
2019	22.341	1.692	0,08	34.939	3.439	0,10
2020	16.318	602	0,04	35.179	2.104	0,06
2021	27.180	647	0,02	38.905	2.440	0,06

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.16'da kayıtlı kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması sektörün 2002-2021 yıllarına ait toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri verilmiştir. Sektöre ait en fazla ihracat değeri 40.146 milyon dolar ile 2018 yılında, en düşük ihracat değeri ise 2.422 milyon dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. DİR kapsamında yapılan ihracat verileri incelendiğinde en düşük ihracat 10.827 bin dolar ile 2015 yılında, en fazla DİR ihracatı 1.692 milyon dolar ile 2019 yılında gerçekleşmiştir. Rejimin, toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %8'dir. İthalat verileri incelendiğinde en yüksek ithalat değeri 51.324 milyon dolar ile 2014 yılına, en düşük ithalat değeri ise 21.081 milyon dolar ile

2002 yılına aittir. DİR kapsamında yapılan ithalat 2021 yılında 2.440 milyon dolar ile en yüksek değere ulaşmıştır. DİR'in toplam ithalat içerisindeki payı da oldukça düşüktür. En yüksek pay %10 ile 2019 yılına aittir. DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki ortalaması %3'tür. Ayrıca, 2018 yılı haricinde sektörün sürekli dış ticaret açığı verdiği gözlemlenmektedir. Türkiye'nin toplam dış ticareti ile kıyaslandığında, sektörün dış ticareti neredeyse yok denecek kadar düşük bir seviyededir.

2.1.8.9. Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri

Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri; ham petrolün ve maden kömürünün kullanılabilir ürünlere dönüştürülmesini kapsamaktadır. Ana süreç, ham petrolün parçalama ve damıtma gibi teknikler vasıtasıyla bileşenlere ayrılmasını kapsayan petrolün rafine edilmesidir (İSO 2016:11). 2002 yılından itibaren Türkiye ekonomisindeki genişleme petrol ürünlerine karşı talebi artırmıştır. Türkiye ham petrolde dışa bağımlı olan bir ülkedir. Sektör gelişmesi ve genişlemesi açısından petrol ürününe ihtiyaç duymakta ancak bu durum ithalatı artırmaktadır. Sektör yüksek sermayeli girişimlerden oluşmaktadır. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre 2009 yılında 25.810 olan sektör girişim sayısı, 2015'de 23.201'e düşmüş, 2021 yılında 24.570'e yükselmiştir. İstihdam edilen çalışan sayısı ise 2009-2015-2021 yıllarında sırasıyla 6.433, 8.322, 10.386 şeklinde bu dönemler itibarıyla artarak ilerlediği görülmektedir. Sektör, 2009 yılında 19.759 milyar TL, 2015 yılında 40.222 milyar TL ciro elde etmiştir. 2021 yılına ait veri açıklanmamıştır. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektörün katma değeri de önemli bir artış göstermiştir 2009 yılında 1.412 milyar TL, 2015 yılında 4.396 milyar TL, 2021'de 23.605 milyar TL'ye yükselmiştir (TÜİK, 2023).

Tablo 2.17. Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	670.087	7.769	0,01	2.186.978	48.268	0,02
2003	953.426	20.558	0,02	2.828.067	24.138	0,01
2004	1.364.199	32.418	0,02	3.790.405	47.016	0,01
2005	2.518.714	52.924	0,02	5.498.491	189.057	0,03
2006	3.400.939	95.584	0,03	7.623.792	181.829	0,02
2007	4.920.963	55.773	0,01	9.485.046	403.170	0,04

Tablo 2.17. (Devamı)

2008	7.324.021	135.611	0,02	13.817.572	545.482	0,04
2009	3.648.041	76.601	0,02	10.441.458	349.401	0,03
2010	4.148.942	153.852	0,04	13.786.718	435.679	0,03
2011	6.117.228	227.435	0,04	18.297.595	611.667	0,03
2012	7.173.838	367.049	0,05	19.208.687	925.092	0,05
2013	6.292.956	286.800	0,05	18.928.416	465.669	0,02
2014	5.724.054	186.207	0,03	18.761.458	514.416	0,03
2015	4.171.277	39.032	0,01	11.033.187	87.258	0,01
2016	2.994.634	22.431	0,01	8.972.889	18.468	0,00
2017	4.012.728	110.174	0,03	12.439.140	26.155	0,00
2018	4.038.622	50.473	0,01	15.550.095	240.800	0,02
2019	6.562.562	99.160	0,02	10.876.224	59.488	0,01
2020	3.004.013	49.736	0,02	6.618.250	16.727	0,00
2021	5.549.246	423	0,00	11.628.968	28.630	0,00

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.17’de 2002-2021 yıllarında kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünlerine ait toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri incelenmiştir. Sektörün en düşük ihracat değeri 670 milyon dolar ile 2002 yılına en fazla ihracatı ise 7.324 milyon dolar ile 2008 yılında yapılmıştır. İhracat performansı yıllar arasında sürekli artış ve azalış sergilediği görülmektedir. Genellikle toplam ihracatta yaşanan dalgalanmalar DİR kapsamında yapılan ihracat verilerinde de görülmektedir. Sektörün ithalat verileri incelendiğinde en yüksek ithalat 19.208 milyar dolar ile 2012 de en düşük ithalat ise 2.186 milyar dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. 2021 yılında sektör ithalat değeri 11.628 milyar dolardır. Tabloda dikkat çeken nokta, DİR kapsamında yapılan hem ihracat hem ithalat verilerinin toplam ihracat ve ithalat verileri içerisindeki payının yok denilecek kadar az olmasıdır. Ortalama %2’lik DİR kapsamında dış ticaret gerçekleşmiştir. Ayrıca sektörün yıllar içerisinde sürekli dış ticaret açığı verdiği de görülmektedir.

2.1.8.10. Kimyasalların ve Kimyasal Ürünleri

Her alanda ara mal ve tüketim malı olarak kullanılan ve çok geniş ürün çeşitliliğine sahip olan kimya sanayi, sektör sınıflandırmalarında dört alt sektörü içerisinde barındırmaktadır. Sektör kapsamı şu şekildedir; kimyasal gübre ve azot bileşiklerinin imalatı, birincil formda plastik ve sentetik kauçuk imalatı, haşere ilaçları ve diğer zirai-kimyasal ürünlerin imalatı, boya, vernik ve benzeri kaplayıcı maddeler ile matbaa mürekkebi ve macun imalatı, sabun ve deterjan, temizlik ve parlatıcı maddeleri, parfüm,

kozmetik ve tuvalet malzemeleri imalatı, patlayıcı madde, tutkal, uçucu yağların imalatı, diğer kimyasal ürünlerin imalatı ve suni veya sentetik elyaf imalatıdır (TOBB,2023). Geniş bir ürün yelpazesine sahip olan kimya sektörü hemen bütün sanayi dallarına yönelik hammadde ve ara ürün üretiminde bulunması nedeniyle gerek kimya sanayinde gerekse diğer sanayilerin gelişmesine de katkı bulunmaktadır(ISO 2015:20). Kimyasallar ve kimyasal ürünlerin imalatı sermaye ve teknoloji yoğun sektörlerden biridir. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 5.682, 2015’de 5.018, 2021 yılında 7.262’ye yükselmiştir. Aynı şekilde sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009-2015-2021 yıllarında sırasıyla 62.706, 81.971, 112.514’dır. Ciro verilerine göre sektör, 2009 yılında 23.596 milyar TL olan sektör cirosu, 2015 yılında 58.659 milyar TL, 2021 yılında ise 323.796 milyar TL’ye yükselmiştir. Bu durum, sektörün ekonomiye katkısının giderek arttığını göstermektedir. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektör 2009 yılında 4.305 milyar TL, 2015 yılında 12.307 milyar TL, 2021’de 81.060 milyar TL katma değeri oluşturmuştur. Veriler sektörde daha fazla değer yaratmaya yönelik gelişmeler gösterdiği görülmektedir (TUİK, 2023).

Tablo 2.18. Kimyasalların ve Kimyasal Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	1.421.428	310.647	0,22	6.907.871	875.412	0,13
2003	1.703.733	849.904	0,50	8.895.021	1.227.018	0,14
2004	2.273.950	1.232.890	0,54	12.039.494	1.764.800	0,15
2005	2.510.451	1.348.700	0,54	14.236.429	1.848.674	0,13
2006	3.138.572	1.753.428	0,56	16.176.086	2.044.604	0,13
2007	3.669.303	1.929.359	0,53	19.800.222	2.554.838	0,13
2008	4.532.480	2.161.891	0,48	22.273.924	2.922.184	0,13
2009	3.831.254	1.810.012	0,47	16.992.635	2.214.767	0,13
2010	5.123.778	2.307.394	0,45	22.309.364	3.165.624	0,14
2011	6.153.779	2.687.229	0,44	28.204.899	3.920.188	0,14
2012	6.621.984	2.974.248	0,45	27.405.787	4.029.879	0,15
2013	6.809.625	3.065.164	0,45	29.057.772	4.254.819	0,15
2014	7.112.973	2.631.369	0,37	30.212.714	4.443.934	0,15
2015	6.531.566	2.284.317	0,35	25.886.005	3.349.560	0,13
2016	6.042.724	1.824.088	0,30	24.572.415	2.808.257	0,11
2017	6.988.432	2.282.746	0,33	28.404.427	3.297.990	0,12
2018	8.161.083	2.470.864	0,30	28.721.784	3.761.245	0,13
2019	8.768.784	2.786.857	0,32	26.803.758	3.928.415	0,15

Tablo 2.18. (Devamı)

2020	8.940.047	2.696.396	0,30	25.983.535	3.833.289	0,15
2021	12.414.067	3.721.777	0,30	37.854.220	6.108.246	0,16

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır

Tablo 2.18’de kimyasalların ve kimyasal ürünlerinin 2002- 2021 yıllarına ait toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri ele alınmıştır. Sektöre ait ihracat değerleri incelendiğinde 2002’de 1.421 milyar dolar ile en düşük ihracat değeri gerçekleşirken sektörün en yüksek ihracatı 12.414 milyar dolar ile 2021 yılında kaydedilmiştir. DİR kapsamında yapılan en yüksek sektör ihracatı 3.721 milyar dolar ile 2021 yılında, en düşük ihracat değeri 2002 yılında 310 milyon dolardır. Rejim kapsamında yapılan sektör ihracatının toplam sektör ihracatın içerisindeki payı ortalama %41’dir. Bu oran toplam ihracatın yaklaşık yarısının DİR ile yapıldığı sonucunu çıkarmaktadır. Sektör ithalat verileri incelendiğinde 37.854 milyar dolar ile en fazla ithalat 2021 yılında, en düşük ithalat değeri 2002 yılında 6.907 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam sektör ithalat içerisindeki payı ortalama %13’dür. Ayrıca sektörün her yıl dış ticaret açığı verdiği görülmektedir.

2.1.8.11. Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacılığa İlişkin Malzemeleri

Kimya sektörünün alt dallarından biri diğeri de temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatıdır. Buna göre; sektör kapsamında yer alan ürünler; provitamin ve vitaminler, hormonlar ve türevleri, glikozitler, bitkisel alkaloidler, antibiyotikler, tedavide kullanılan organlar, kan serum ve aşılar, ilaçlar gaz bezleri ve steril malzemeler olarak sayılabilir(T.C. Ticaret Bakanlığı 2023:2). İkamemesinin olmaması sektörü diğerlerinden ayırmakta, en kritik sektör olma özelliği taşımaktadır. Sektör yüksek teknoloji sınıfının içerisinde yer almaktadır. Bu sebeple ilaç maliyetleri üzerindeki en önemli faktör teknolojik yatırımlardır. Ayrıca katma değeri yüksek olan sektörler arasındadır. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 253, 2015’de 332, 2021 yılında 651dir. Çalışan sayısı ise 2009’da 29.368 iken 2015’de 32.500, 2021 yılında ise 44.072’ye yükselmiştir. Sektörün 2009 ve 2015 yılına ait ciro verileri açıklanmamıştır. 2021 yılında 52.978 milyar TL ciro elde etmiştir. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektörün katma değeri de önemli bir artış

göstermiştir. 2009 yılında 2.699 milyar TL, 2015 yılında 4.594 milyar TL, 2021’de 20.104 milyar TL’ye ulaşmıştır (TÜİK, 2023).

Tablo 2.19. Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacılığa İlişkin Malzemeleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	162.711	14.494	0,09	1.713.193	6.149	0,00
2003	219.258	37.516	0,17	2.297.177	9.941	0,00
2004	289.091	68.934	0,24	3.030.694	14.505	0,00
2005	315.729	53.295	0,17	3.174.033	18.667	0,01
2006	352.683	21.293	0,06	3.334.935	14.354	0,00
2007	391.706	18.252	0,05	3.829.047	21.858	0,01
2008	467.474	22.517	0,05	4.735.852	16.955	0,00
2009	468.698	43.762	0,09	4.419.349	25.483	0,01
2010	606.099	88.760	0,15	4.770.113	12.544	0,00
2011	615.447	107.315	0,17	5.065.193	22.319	0,00
2012	714.776	92.626	0,13	4.326.148	52.976	0,01
2013	811.158	87.763	0,11	4.469.441	43.301	0,01
2014	847.407	158.071	0,19	4.706.304	137.444	0,03
2015	931.341	262.620	0,28	4.584.911	216.139	0,05
2016	864.792	199.331	0,23	4.499.063	199.002	0,04
2017	892.843	189.725	0,21	4.747.759	207.310	0,04
2018	1.176.891	416.246	0,35	4.726.510	391.476	0,08
2019	1.311.316	512.385	0,39	5.109.883	431.917	0,08
2020	1.699.565	749.729	0,44	5.254.817	603.886	0,11
2021	1.669.952	537.145	0,32	7.067.411	362.401	0,05

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.19’da temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin 2002-2021 yıllarına ait toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat değerleri ele alınmıştır. Veriler incelendiğinde sektöre ait ihracat değerleri 2002 yılında 162.711 milyon dolar iken 2021 yılında 1.313 milyar dolardır. Sektör de DİR kapsamında yapılan en yüksek ihracat değeri 2020 yılında 749 milyon dolar iken en düşük değer 2002 yılında 14 milyon dolardır. Rejim kapsamında yapılan ihracatın toplam sektör ihracat içerisindeki en yüksek pay %44 ile 2020 yılına aittir. DİR kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %19’dur. Sektörün ithalat verileri incelendiğinde de en düşük değer 1.713 milyar dolar ile 2002 yılına, en yüksek ithalat 7 milyar dolar ile 2021 yılında gerçekleşmiştir. DİR kapsamında yapılan en fazla ithalat 603 milyon dolar ile 2020 yılına aittir. Sektör ithalatının ortalama %2 si DİR kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu, DİR kullanımının oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, sektörün ihracat ve ithalat verilerine bakıldığında dış ticaret açığı verdiği gözlemlenmektedir.

2.1.8.12. Kauçuk ve Plastik Ürünleri

Kauçuk ve plastik ürünleri, kimya sektörünün diğer bir alt dalıdır ve temel girdileri kimya sanayiden sağlamaktadır. Sektör kapsamında yer alan ürünler; iç ve dış lastik imalatı, diğer kauçuk ürünleri imalatı, plastik tabaka, levha tüp, plastik torba çanta poşet, paketlenme malzemelerinin imalatı, plastik inşaat malzemesi ve diğer plastik ürünlerinin imalatıdır. Ayrıca sektör otomotiv, inşaat, mobilya, büro eşyaları, ayakkabıcılık, makine gibi farklı sanayilerde de kullanılmaktadır. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 13.923, 2015’de 17.617, 2021 yılında 19.878’dir. Sektörde istihdam edilen çalışan sayısı 2009’da 133.134, 2015’de 217.007, 2021 yılında 260.796’ya yükselmiştir. Sektör, 2009 yılında 23.284 milyar TL, 2015 yılında 65.641 milyar TL 2021 yılında ise 278.216 milyar TL ciroya ulaşmıştır. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektörün katma değeri 2009 yılında 5.157 milyar TL, 2015 yılında 13.776 milyar TL, 2021’de 62.980 milyar TL’ye ulaşarak önemli bir artış göstermiştir (TÜİK, 2023).

Tablo 2.20. Kauçuk ve Plastik Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	1.094.849	405.155	0,37	1.079.590	173.546	0,16
2003	1.477.406	1.024.937	0,69	1.439.219	254.918	0,18
2004	1.975.265	1.300.874	0,66	1.945.997	325.064	0,17
2005	2.501.679	1.712.889	0,68	2.142.810	368.405	0,17
2006	3.031.823	2.016.628	0,67	2.576.363	413.296	0,16
2007	3.951.129	2.500.984	0,63	3.115.399	475.017	0,15
2008	4.768.597	2.927.032	0,61	3.453.794	511.309	0,15
2009	4.049.186	2.435.260	0,60	2.709.151	385.492	0,14
2010	4.908.302	3.010.210	0,61	3.493.202	438.744	0,13
2011	6.261.334	3.538.940	0,57	4.483.930	548.382	0,12
2012	6.450.419	3.877.528	0,60	4.476.645	545.886	0,12
2013	7.118.934	4.225.409	0,59	4.983.902	584.449	0,12
2014	7.564.037	4.143.119	0,55	5.084.719	489.025	0,10
2015	6.491.279	3.279.235	0,51	4.729.933	470.051	0,10
2016	6.314.050	3.015.216	0,48	4.912.137	468.589	0,10
2017	6.830.367	2.978.156	0,44	5.218.049	502.234	0,10
2018	7.534.142	3.417.026	0,45	4.774.050	503.135	0,11
2019	7.674.684	3.350.869	0,44	4.329.030	514.239	0,12
2020	7.710.372	3.242.071	0,42	4.469.266	481.892	0,11
2021	9.926.437	4.634.177	0,47	5.326.774	551.355	0,10

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.20’de kauçuk ve plastik ürünlerinin 2002-2021 yıllarına ait toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri sunulmaktadır. Sektöre ait ihracat değerleri incelendiğinde en düşük ihracat 2002 yılında 1.094 milyar dolar ile, en fazla ihracat 2021 yılında 9.926 milyar dolar ile gerçekleşmiştir. DİR kapsamında yapılan en fazla ihracat 4.634 milyar dolar ile 2021 yılında kaydedilmiştir. Rejim kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki en yüksek payı %69 ile 2003 yılına aittir. İmalat sanayi alt sektörleri içerisinde Aynı zamanda sektör toplam ihracatının ortalama %56’sı da DİR kapsamında yapılmaktadır. DİR’in en çok kullanılan sektörlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Sektöre ait ithalat değerleri incelendiğinde en fazla ithalat 5.326 milyar dolar ile 2021 yılında kaydedilmiştir. DİR kapsamında yapılan en fazla ithalat 584.449 milyar dolar 2013 yılında, en düşük ithalat ise 173.546 milyar dolar ile 2002’de gerçekleşmiştir. Sektörün ortalama %13’ü DİR kapsamında gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, 2002-2021 yılları arasında toplam ihracat ve ithalat verilerine bakıldığında, sektörün dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir.

2.1.8.13. Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri

Diğer metalik olmayan mineral ürünleri; cam ve cam ürünleri imalatı, ateşe dayanıklı ürünlerin imalatı, kilden inşaat malzemeleri imalatı, diğer porselen ve seramik ürünlerinin imalatı, çimento, kireç ve alçı imalatı, beton çimento ve alçıdan yapılmış eşyaların imalatı, taş ve mermerin kesilmesi, şekil verilmesi, bitirilmesi ürünlerin imalat alt grupları içerisinde yer almaktadır. Orta-düşük teknoloji sınıflamasında yer almaktadır. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 15.115, 2015’de 16.315, 2021 yılında 18.254’dir. Sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009-2015-2021 yıllarında sırasıyla 173.201, 256.200, 273.467’dir. Sektör, 2009 yılında 27.336 milyar TL, 2015 yılında 69.578 milyar TL 2021 yılında ise 214.060 milyar TL ciro elde etmiştir. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektörün katma değeri 2009 yılında 6.894 milyar TL, 2015 yılında 18.144 milyar TL, 2021’de 59.635 milyar TL’ye ulaşarak önemli bir artış göstermiştir (TÜİK, 2023).

Tablo 2.21. Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	1.469.180	169.544	0,12	415.407	45.169	0,11
2003	1.804.060	484.833	0,27	521.676	59.185	0,11
2004	2.319.873	654.073	0,28	727.061	77.828	0,11
2005	2.689.131	608.140	0,23	1.019.570	90.090	0,09
2006	2.802.355	701.577	0,25	1.434.323	92.692	0,06
2007	3.406.155	638.170	0,19	1.556.797	126.001	0,08
2008	4.329.750	562.599	0,13	1.566.614	112.021	0,07
2009	3.775.878	446.212	0,12	1.161.566	94.632	0,08
2010	3.993.482	471.718	0,12	1.544.249	105.175	0,07
2011	4.044.459	484.885	0,12	1.851.400	138.385	0,07
2012	4.086.459	524.176	0,13	1.713.535	133.909	0,08
2013	4.295.645	492.703	0,11	2.000.841	133.193	0,07
2014	4.332.264	565.804	0,13	2.185.207	139.564	0,06
2015	3.856.235	453.935	0,12	1.935.622	127.844	0,07
2016	3.616.571	376.990	0,10	1.805.912	147.200	0,08
2017	3.745.639	393.077	0,10	1.837.952	153.042	0,08
2018	4.101.670	497.151	0,12	1.705.097	151.526	0,09
2019	4.672.347	543.354	0,12	1.469.472	165.669	0,11
2020	5.032.688	613.369	0,12	1.646.439	159.845	0,10
2021	6.304.184	764.227	0,12	2.058.412	263.640	0,13

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.21’de diğer metalik olmayan mineral ürünlerinin 2002-2021 yıllarına ait toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri ele alınmıştır. Sektör verilerine bakıldığında en düşük ihracat değeri 2002 yılında 1.469 milyon dolar iken, en yüksek ihracat 6.084 milyar dolar ile 2021 yılında gerçekleşmiştir. DİR ihracat incelendiğinde en düşük ihracat 2002 yılında 169.544 milyon dolar, en yüksek ihracat ise 2021 yılında 764.227 milyon dolardır. DİR ihracatın toplam ihracat içerisindeki ortalama payı %15’dir. Sektör ithalatı en yüksek 2.185 milyar dolar ile 2014 yılında, en düşük ithalat 415.407 milyon dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. 2021 yılında 263.640 milyon dolar ile en fazla; 45.169 milyon dolar ile 2002 yılında en düşük DİR kapsamında ithalat yapılmıştır. DİR ithalatın toplam ithalat içerisindeki ortalama payı %8’dir. Toplam ihracat ve ithalat verileri incelendiğinde sektörün 2002-2021 yılları arasında dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir.

2.1.8.14. Ana Metal Sanayi

Ana Metal Sanayi, ana demir ve çelik ürünleri ile ferro alaşımların imalatı, çelikten tüpler, borular, içi boş profiller ve benzeri bağlantı parçalarının imalatı, çeliğin ilk işlenmesinde elde edilen diğer ürünlerin imalatı, değerli ana metaller ve diğer demir dışı metallerin imalatı, metal döküm sanayi, alt guruplarını içermektedir(TOBB 2023). Orta-düşük teknoloji sınıf içinde yer almaktadır. Ana metal sanayi, Türkiye’de otomotiv, inşaat, altyapı yatırımları vb. geniş bir sektör grubuna ara girdi sağladığı için ekonomik bir öneme sahiptir. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 4.011, 2015’de 5.045, 2021 yılında 7.007’dir. Sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009-2015-2021 yıllarında sırasıyla 102.711, 142.299, 172.142’dir. Ciro verilerine göre sektör, 2009 yılında 49.274 milyar TL olan ciro, 2015 yılında 122.979 milyar TL’ye 2021 yılında ise 696.753 milyar TL’ye yükselmiştir. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektörün katma değeri 2009 yılında 4.979 milyar TL, 2015 yılında 17.864 milyar TL, 2021’de 143.174 milyar TL’ye ulaşarak önemli bir artış göstermiştir (TUİK, 2023).

Tablo 2.22. Ana Metal Sanayi Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	3.239.309	973.502	0,30	4.707.130	1.172.133	0,25
2003	3.885.149	3.102.964	0,80	7.303.307	1.626.896	0,22
2004	6.816.462	5.792.277	0,85	11.083.212	2.753.286	0,25
2005	6.889.390	5.507.664	0,80	13.681.992	3.005.787	0,22
2006	9.337.566	7.116.750	0,76	17.082.128	3.766.309	0,22
2007	12.352.799	9.360.564	0,76	23.090.917	5.573.781	0,24
2008	22.569.484	15.915.987	0,71	26.506.141	8.202.155	0,31
2009	15.102.449	8.744.387	0,58	13.302.890	4.721.839	0,35
2010	14.424.372	10.255.312	0,71	18.662.877	6.082.273	0,33
2011	17.053.455	12.631.794	0,74	26.076.715	7.621.212	0,29
2012	29.101.739	12.331.412	0,42	26.526.903	7.852.464	0,30
2013	17.511.423	11.342.091	0,65	35.173.245	8.395.939	0,24
2014	16.631.647	10.818.898	0,65	26.436.554	8.533.447	0,32
2015	17.707.033	7.933.994	0,45	21.943.812	8.151.287	0,37
2016	17.876.315	6.550.923	0,37	22.306.639	7.116.503	0,32
2017	18.926.498	8.086.518	0,43	35.976.881	7.312.267	0,20
2018	19.233.001	10.906.619	0,57	31.776.001	10.193.865	0,32
2019	16.742.382	10.140.753	0,61	28.417.563	10.078.264	0,35

Tablo 2.22. (Devamı)

2020	16.370.648	10.159.396	0,62	40.594.694	10.871.996	0,27
2021	28.806.202	17.871.046	0,62	34.765.458	14.902.023	0,43

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.22’de ana metal sanayinin 2002- 2021 yıllarına ait toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri verilmiştir. Sektör verileri incelendiğinde en fazla ihracat değeri 29.101 milyar dolar ile 2012 yılında, en düşük ihracat ise 3.239 milyar dolar ile 2002 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Sektör, Türkiye ihracatı içerisinde önemli paya sahiptir. DİR kapsamında gerçekleşen ihracat rakamlarına bakıldığında en fazla 17.871 milyar dolar ile 2021 yılında, en düşük ise 973.502 milyon dolar ile 2002 yılında yararlanılmıştır. DİR kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %62’dir. Bu oran sektörün, yarısından fazlasının rejim kapsamında yapıldığını ortaya koymaktadır. Sektör ithalat değerleri incelendiğinde 2020 yılında 40.594 milyar dolar ile en yüksek ithalat gerçekleşmiştir. En düşük ithalat değeri ise 4.707 milyar dolar ile 2002 yılında kaydedilmiştir. DİR kapsamında yapılan ithalatı yine en yüksek değer 2021 yılına aitken en düşük değer 2002 yılında gerçekleşmiştir. DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki oranı ortalama %29’dur. Toplam ihracat ve ithalat verileri incelendiğinde ihracat değerleri çok yüksek olmasına rağmen ithalat oranını karşılayamamakta, 2002-2021 yılları arasında dış ticaret açığı verildiği görülmektedir.

2.1.8.15. Fabrikasyon Metal Ürünleri

Fabrikasyon metal ürünleri; metal yapı malzemeleri imalatı, metal tank rezervuar ve muhafaza kapları imalatı, buhar jeneratörü imalatı, silah ve mühimmat imalatı, metallerin dövülmesi yuvalanması ve baskılanması, toz metalürjisi, metallerin işlenmesi ve kaplanması, makinede işleme, el aletleri ve genel hırdavat malzemeleri imalatı, diğer fabrikasyon metal ürünlerin imalatı alt gruplarından oluşmaktadır (TOBB 2023). Sektör, orta-düşük teknoloji sınıfında yer almaktadır. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 52.706, 2015’de 59.441, 2021 yılında 65.671’e yükselmiştir. Sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009-2015-2021 yıllarında sırasıyla 243.397, 378.462, 429.398’dir. Ciro verilerine göre sektör, 2009 yılında 26.121

milyar TL iken, 2015 yılında 74.408 milyar TL 2021 yılında ise 336.493 milyar TL'ye ulaşmıştır. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde 2009 yılında 5.690 milyar TL, 2015 yılında 17.361 milyar TL, 2021'de 78.517 milyar TL'ye yükselmiştir (TÜİK, 2023).

Tablo 2.23. Fabrikasyon Metal Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	997.548	225.876	0,23	1.475.591	116.362	0,08
2003	1.625.346	716.613	0,44	1.444.058	234.269	0,16
2004	2.339.716	1.056.254	0,45	1.947.472	348.436	0,18
2005	2.845.849	1.307.909	0,46	2.404.754	364.369	0,15
2006	3.560.414	1.535.703	0,43	2.908.152	422.194	0,15
2007	4.510.484	1.691.032	0,37	3.271.464	479.665	0,15
2008	5.872.419	1.997.245	0,34	3.971.311	573.647	0,14
2009	4.734.136	1.592.892	0,34	3.085.206	444.345	0,14
2010	5.296.947	1.854.322	0,35	3.642.607	517.916	0,14
2011	6.648.172	2.219.269	0,33	4.422.755	599.463	0,14
2012	7.085.210	2.397.450	0,34	4.595.512	565.988	0,12
2013	7.696.555	2.545.286	0,33	5.491.723	582.574	0,11
2014	8.139.689	2.413.028	0,30	4.841.919	546.651	0,11
2015	7.096.424	2.082.837	0,29	4.764.556	499.942	0,10
2016	6.722.951	1.892.965	0,28	5.105.578	544.794	0,11
2017	7.353.626	1.945.683	0,26	4.809.420	581.802	0,12
2018	8.249.769	2.249.976	0,27	4.726.449	613.838	0,13
2019	8.489.959	2.359.331	0,28	4.155.260	646.529	0,16
2020	8.610.871	2.279.185	0,26	4.209.593	519.471	0,12
2021	11.704.816	3.498.434	0,30	4.281.963	599.487	0,14

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.23'de 2002-2021 yılları arasında fabrikasyon metal ürünlerinin toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri verilmiştir. Sektöre ait ihracat değerleri incelendiğinde en fazla ihracat 11.704 milyar dolar ile 2021 yılında, en düşük ihracat 997.548 milyar dolar ile 2002 yılında kaydedilmiştir. DİR kapsamında yapılan ihracat verilerine bakıldığında ise en yüksek ihracat değeri 3.498 milyar dolar ile 2021 yılına aittir. En düşük ihracat 225.876 milyon dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. DİR kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %33'dür. Sektör ithalat verileri incelendiğinde en yüksek ithalat 5.491 milyar dolar ile 2013 yılında, en düşük ithalat değeri 1.444 milyar dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. DİR ithalat verilerine bakıldığında; 646.529 milyon dolar 2019 yılında en yüksek ithalat, 2002 yılında 116.362 milyon dolar ile en düşük ithalat gerçekleşmiştir. DİR kapsamında

gerçekleştirilen ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı ortalama %13'tür. Toplam ihracat ve ithalat değerleri incelendiğinde 2002 yılı haricinde sektörün dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir.

2.1.8.16. Bilgisayarların Elektronik ve Optik

Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünleri alt sektörleri: elektronik bileşenlerin ve devre kartları, bilgisayar ve bilgisayar çevre birimleri, iletişim donanımları, tüketici elektroniği ürünleri, ölçme, test ve seyrüsefer amaçlı alet ve cihazları, kol saatlerinin masa ve duvar saatlerinin ve benzerlerinin, ışınlama elektro medikal ve elektro terapi ile ilgili cihazların imalatı, optik aletlerin ve fotografik ekipmanların imalatı, manyetik ve optik kaset, bant CD, vb. ortamların imalatında oluşmaktadır (TOBB, 2023). Yüksek katma değer ve nitelikli işgücü oranı yüksek olan bu nedenle yüksek teknoloji sınıfına yer almaktadır. Sektör üretimin yaklaşık %75'ini ihraç etmektedir. Yüksek AR-GE gerektiren ürünler içerdiğinden dolayı ülkenin gelişimi ve uluslararası rekabet açısından önemli bir faktördür. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 1.088, 2015'de 1.097, 2021 yılında 2.101'dir. Sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009'da 24.195, 2015'de 37.216, 2021'de 56.568'e ulaşmıştır. Sektör, 2015 yılında 15.811 milyar TL ciro elde etmiştir. 2009-2021 verileri açıklanmamıştır. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektör 2009 yılında 1.653 milyar TL, 2015 yılında 4.459 milyar TL, 2021'de 26.631 milyar TL katma değeri oluşturmuştur (TÜİK, 2023).

Tablo 2.24. Bilgisayarların Elektronik ve Optik Ürünleri Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	1.680.095	871.585	0,52	4.050.794	1.114.439	0,28
2003	2.085.518	1.801.024	0,86	5.120.492	1.214.577	0,24
2004	3.047.967	2.709.695	0,89	7.566.085	1.668.172	0,22
2005	3.340.339	2.998.173	0,90	8.700.575	1.318.481	0,15
2006	3.324.981	2.927.723	0,88	9.371.247	1.184.238	0,13
2007	3.244.266	2.551.825	0,79	10.844.931	929.986	0,09
2008	2.666.879	2.016.848	0,76	10.409.621	816.864	0,08
2009	2.248.387	880.845	0,39	9.062.011	481.843	0,05
2010	2.323.231	484.216	0,21	10.750.559	575.962	0,05

Tablo 2.24. (Devamı)

2011	2.513.361	499.161	0,20	12.237.454	728.995	0,06
2012	3.022.760	656.052	0,22	12.800.422	906.020	0,07
2013	2.676.938	437.477	0,16	14.793.971	899.995	0,06
2014	2.896.272	537.795	0,19	15.727.144	887.337	0,06
2015	2.590.042	406.455	0,16	15.004.901	867.661	0,06
2016	2.365.794	524.675	0,22	16.616.859	998.187	0,06
2017	2.503.103	1.219.897	0,49	18.139.686	1.865.734	0,10
2018	2.544.674	1.537.954	0,60	12.904.252	1.967.962	0,15
2019	2.469.764	1.375.904	0,56	11.915.017	1.894.051	0,16
2020	2.115.568	1.222.385	0,58	13.383.631	1.671.763	0,12
2021	2.524.59	1.390.481	0,55	14.543.914	1.400.876	0,10

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.24’de bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerinin 2002-2021 yıllarına ait toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri verilmiştir. Sektöre ait en yüksek ihracat değeri 3.340 milyar dolar ile 2005 yılında, en düşük ihracat ise 1.680 milyar dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. DİR ihracat verileri incelendiğinde en yüksek değer 2.988 milyar dolar ile 2005 yılına en düşük değer ise 406.455 milyon dolar ile 2015 yılına aittir. DİR kapsamında yapılan ihracatın sektör toplam ihracat içerisindeki payının ortalama %50 olduğu görülmektedir. Bu durum sektörde yapılan ihracatın yarısının DİR kapsamında yapıldığını göstermektedir. Sektöre ait ithalat değerlerine bakıldığında en yüksek ithalat 2018 yılında 18.139 milyar dolar, en düşük ithalat ise 4.050 milyar dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. 2018 yılında 1.967 milyar dolar ile en yüksek, 2009 yılında 481.843 milyon dolar ile en düşük DİR kapsamında ithalat yapılmıştır. DİR ithalatın toplam ithalat içerisindeki ortalama payı %11’dir. Toplam ihracat ve ithalat verileri incelendiğinde 2002-2021 yılları arasında sektörün dış ticaret açığı verdiği görülmektedir.

2.1.8.17. Elektrikli Teçhizat

Elektrikli teçhizat; elektrik motoru, jeneratör, transformatör ile elektrik dağıtım ve kontrol cihazlarının imalatı, akümülatör ve pil imalatı, kablolamada kullanılan teller ve kablolar ile gereçlerin imalatı, elektrikli aydınlatma ekipmanlarının imalatı, ev aletleri imalatı, diğer elektrikli ekipmanların imalatı alt gruplarından oluşmaktadır (TOBB 2023). Geniş bir ürün grubu içeren sektör, yatırım malı, ara girdi ve nihai tüketim malı ürünlerini üretmektedir. Orta-yüksek teknoloji sınıfı içinde yer almaktadır. TÜİK Yıllık Hizmet

Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 7.266, 2015’de 9.199, 2021 yılında 12.028’dir. Aynı şekilde sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009’da 105.851, 2015’de 163.983, 2021’de 209.543’e yükselmiştir. Sektör, 2009 yılında 451.193 milyon TL, 2015 yılında 1.571 milyar TL 2021 yılında ise 14.273 milyar TL’ye yükselmiştir. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektör 2009 yılında 5.637 milyar TL, 2015 yılında 12.830 milyar TL, 2021’de 60.123 milyar TL’ye yükselmiştir (TÜİK, 2023). Faktör maliyetiyle katma değer verileri ve ciro değerleri incelendiğinde sektörün sürekli büyüdüğü ve daha fazla katma değer yaratmaya yönelik gelişim göstermektedir.

Tablo 2.25. Elektrikli Teçhizat Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	1.843.112	686.933	0,37	1.872.383	290.713	0,16
2003	2.392.634	1.679.498	0,70	2.248.844	469.733	0,21
2004	3.085.688	2.210.454	0,72	3.475.041	1.065.894	0,31
2005	3.730.737	2.611.021	0,70	4.570.379	1.708.344	0,37
2006	5.023.050	3.380.127	0,67	5.480.239	1.872.157	0,34
2007	6.623.129	4.252.248	0,64	6.742.223	1.835.288	0,27
2008	7.867.597	5.067.071	0,64	8.034.228	1.997.659	0,25
2009	6.909.786	4.428.811	0,64	7.147.687	1.091.959	0,15
2010	7.943.584	4.993.093	0,63	8.859.198	1.301.343	0,15
2011	9.308.064	5.742.189	0,62	10.207.702	1.326.067	0,13
2012	9.624.402	5.924.645	0,62	9.082.653	1.167.394	0,13
2013	10.269.674	6.108.055	0,59	9.457.691	914.380	0,10
2014	10.533.276	6.286.286	0,60	8.917.227	934.945	0,10
2015	9.145.745	5.606.472	0,61	8.539.265	777.902	0,09
2016	8.996.732	5.493.768	0,61	8.908.119	878.316	0,10
2017	9.453.158	5.313.921	0,56	8.926.748	1.086.187	0,12
2018	10.457.350	6.240.386	0,60	8.789.643	1.414.336	0,16
2019	10.637.856	6.553.097	0,62	7.953.675	1.409.030	0,18
2020	10.601.167	6.907.316	0,65	8.756.825	1.420.013	0,16
2021	13.726.757	9.053.239	0,66	10.736.932	2.334.704	0,22

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.25’de elektrikli teçhizat sektörünün 2002-2021 yıllarına ait toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri verilmiştir. Sektöre ait ihracat değerleri incelendiğinde; 2021 yılında 13.726 milyar dolar ile en yüksek ihracat, en düşük ihracat ise 1.843 milyon dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. DİR ihracat verilerine bakıldığında en yüksek ihracat 2021 yılında gerçekleşirken en düşük ihracat 2002 yılına

aittir. DİR ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %62'dir. Bu durum sektör ihracatının yarısından fazlasının rejim kapsamında yapıldığını görülmektedir. Sektörün ithalat değerlerine bakıldığında en düşük ithalat 1.872 milyon dolar ile 2002 yılında, en yüksek ithalat ise 10.736 milyon dolar ile 2021 yılında gerçekleşmiştir. DİR ithalat değerleri incelendiğinde 2021 yılında 2.334 milyar dolar en yüksek ithalat, en düşük ithalat değer ise 290.713 milyon dolar ile 2002 yılında yapılmıştır. DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam sektör ithalat içerisindeki ortalama payı %18'dir. Sektör genel ihracat ve ithalat değerleri incelendiğinde sektörün 2003 ve 2012-2021 yılları arasında dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir.

2.1.8.18. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman

Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman; genel amaçlı makinelerin imalatı, genel amaçlı diğer makinelerin imalatı, tarım ve ormancılık makinelerinin imalatı, metal işleme makineleri ve takım tezgahların imalatı ve diğer özel- amaçlı makinelerin imalatı alt sektörlerini içermektedir. Bu sektör, imalat sanayi alt sektörlerine yatırım ve ara malı niteliğinde girdi sağlamaktadır. Orta- yüksek teknoloji sınıfında yer almaktadır. Ayrıca sektör, yenilikçi çözümler geliştirerek sanayinin teknolojik atılımına öncü olmaktadır. Bu sebeple sektör imalat sanayinin büyümesi ve gelişimi açısından önemli bir rol oynamaktadır. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 12.028, 2015'de 15.347, 2021 yılında 19.976'dır. Sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009-2015-2021 yıllarında sırasıyla 141.161, 226.156, 286.615'dir. Ciro verilerine göre 2009 yılında 19.262 milyar TL olan sektör, 2015 yılında 59.280 milyar TL 2021 yılında ise 264.852 milyar TL'ye yükselmiştir. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektör 2009 yılında 4.797 milyar TL, 2015 yılında 14.824 milyar TL, 2021'de 65.599 milyar TL katma değeri oluşturmuştur (TÜİK, 2023).

Tablo 2.26. Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	1.082.360	191.479	0,18	5.995.345	231.006	0,04
2003	1.586.291	621.993	0,39	7.709.826	367.774	0,05
2004	2.209.634	796.571	0,36	9.815.290	570.123	0,06
2005	2.932.076	941.155	0,32	11.661.339	639.039	0,05

Tablo 2.26. (Devamı)

2006	3.472.473	1.052.875	0,30	13.563.932	673.658	0,05
2007	4.797.562	1.298.724	0,27	16.245.811	848.264	0,05
2008	6.111.200	1.622.154	0,27	15.927.259	1.091.258	0,07
2009	4.604.270	1.041.747	0,23	11.621.650	885.805	0,08
2010	5.340.043	1.266.308	0,24	14.675.474	1.036.009	0,07
2011	6.811.042	1.599.162	0,23	20.266.847	1.276.052	0,06
2012	7.060.488	1.433.455	0,20	19.560.462	1.177.146	0,06
2013	7.812.683	1.525.990	0,20	22.237.027	1.236.565	0,06
2014	8.207.573	1.721.488	0,21	20.732.746	1.123.045	0,05
2015	7.238.149	1.411.647	0,20	18.641.455	968.148	0,05
2016	6.903.730	1.289.390	0,19	20.017.034	1.044.581	0,05
2017	7.838.385	1.258.171	0,16	19.179.777	1.165.350	0,06
2018	9.409.879	1.561.173	0,17	17.926.132	1.339.949	0,07
2019	10.138.219	1.764.694	0,17	14.217.976	1.515.677	0,11
2020	9.747.844	1.710.252	0,18	16.707.462	1.482.608	0,09
2021	12.510.706	2.464.487	0,20	21.501.862	1.629.327	0,08

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.26’da başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman sektörünün 2002-2021 yılları toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri ele alınmıştır. Sektöre ait ihracat değerleri incelendiğinde en yüksek ihracat 2021 yılında 12.510 milyar dolar iken 2002 yılında 1.082 milyar dolar ile en düşük ihracat kaydedilmiştir. DİR ihracat verilerine bakıldığında en düşük ihracat değeri 191.479 milyon dolar ile 2002 yılında, en yüksek ihracat 2.464 milyar dolar ile 2021 yılında gerçekleşmiştir. DİR kapsamında gerçekleşen ihracatın toplam ihracat içerisindeki ortalama payı %23’dür. Sektör ithalat verileri incelendiğinde; en fazla ithalat 2013 yılında 22.237 milyar dolar, en düşük ithalat ise 5.995 milyar dolar ile 2002 yılında yapılmıştır. Aynı zamanda DİR kapsamında yapılan ithalat değerlerinde en düşük değer 2002 yılında, en fazla ithalat ise 1.629 milyar dolar ile 2021 yılında gerçekleşmiştir. DİR kapsamında gerçekleşen ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı ortalama %6’dır. Rejimin sektör içerisinde fazla kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Sektörün toplam ihracat ve ithalat verileri incelendiğinde ise 2002-2021 yılları arasında dış ticaret açığı verildiği görülmektedir.

2.1.8.19. Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork)

Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork); motorlu kara taşıtlarının imalatı, motorlu kara taşıtları karoseri imalatı, motorlu kara taşıtları için elektrik ve elektronik donanımların imalatı içeren imalat sanayi alt gruplarını

oluşturmaktadır(TOBB 2023). Orta-yüksek teknolojili alt sektörler içinde yer almakta, yüksek katma değerli ürün imalatı yapılmaktadır. Sektör, yarattığı katma değer, ihracat potansiyeli, istihdam ve diğer temel sanayi kollarıyla iç içe olduğundan dolayı Türkiye ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre sektör girişim sayısı 2009 yılında 25.810, 2015’de 23.201, 2021 yılında 24.570’dir. Sektörde 2009-2015-2021 yıllarında sırasıyla 111.992, 168.231, 211.182 kişi istihdam edilmiştir. Sektör, 2009 yılında 37.909 milyar TL, 2015 yılında 101.654 milyar TL 2021 yılında ise 338.882 milyar TL ciroya ulaşmıştır. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektör 2009 yılında 6.406 milyar TL, 2015 yılında 16.251 milyar TL, 2021’de 84.402 milyar TL’ye yükselmiştir (TÜİK, 2023).

Tablo 2.27. Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	3.690.355	146.006	0,04	2.995.935	82.375	0,03
2003	5.556.793	4.723.289	0,85	6.534.474	1.655.503	0,25
2004	8.950.600	7.756.163	0,87	11.996.103	2.655.054	0,22
2005	10.371.959	8.974.473	0,87	12.547.466	3.004.389	0,24
2006	12.912.444	10.775.377	0,83	13.518.761	3.549.223	0,26
2007	17.412.586	13.992.258	0,80	15.374.103	4.623.471	0,30
2008	19.836.132	16.072.876	0,81	15.860.016	4.649.545	0,29
2009	13.163.782	10.816.877	0,82	11.097.414	3.037.468	0,27
2010	15.238.559	12.452.321	0,82	16.155.062	3.535.085	0,22
2011	17.543.818	14.021.317	0,80	20.300.788	4.145.012	0,20
2012	16.760.146	12.851.189	0,77	17.217.81	3.387.262	0,20
2013	18.812.280	14.453.188	0,77	19.873.646	3.800.027	0,19
2014	19.725.182	15.014.567	0,76	18.873.334	3.628.452	0,19
2015	19.026.780	14.499.774	0,76	20.536.418	3.563.936	0,17
2016	21.603.997	17.004.466	0,79	21.205.553	4.195.017	0,20
2017	25.984.118	21.129.804	0,81	21.590.06	5.266.313	0,24
2018	28.532.254	22.975.034	0,81	18.220.319	5.335.094	0,29
2019	27.382.681	22.009.825	0,80	13.550.303	5.157.508	0,38
2020	22.656.618	17.970.062	0,79	18.493.356	4.367.084	0,24
2021	25.587.427	20.000.048	0,78	19.212.068	4.563.924	0,24

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.27’de motorlu kara taşıtı, treyler treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) sektörünün 2002-2021 yılları toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat değerleri verilmiştir. Sektöre ait ihracat değerleri incelendiğinde 2002 yılında 3.690 milyar dolar ile en düşük, 25.587 milyar dolar ile 2021 yılında en yüksek sektör

ihracatı yapılmıştır. Sektör, Türkiye ihracatında oldukça önemlidir. DİR ihracat verilerine bakıldığında ise en düşük değer 146.006 milyon dolar ile 2002 yılında, en yüksek DİR ihracat değeri ise 2018 yılında 22.975 milyar dolar ile gerçekleşmiştir. DİR kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %76'dır. Bu durum sektör ihracatının büyük bir kısmının rejim kapsamında yapıldığını göstermektedir. Ayrıca imalat sanayi sektör içerisinde rejimden en fazla pay alan sektörlerden biridir. Sektör ithalat verileri incelendiğinde en yüksek ithalat 2017 yılında 21.590 milyar dolar, en düşük ithalat 2002 yılında 2.295 milyar dolar olduğu görülmektedir. DİR kapsamında gerçekleşen ithalat değerleri incelendiğinde en düşük ithalat 2002 yılında yapılırken en yüksek ithalat 2018 yılında kaydedilmiştir. DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı ortalama %23'dür. Toplam ihracat ve ithalat değerleri incelendiğinde sektörün 2002, 2007-2009, 2016-2021 yılları arasında dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir.

2.1.8.20. Diğer Ulaşım Araçları

Diğer ulaşım araçları; gemi ve tekne yapımı, demiryolu lokomotifleri ve vagonlarının imalatı, hava ve uzay araçları ve ilgili makinelerin imalatı, askeri savaş araçlarının imalatı, başka yerde sınıflandırılmamış ulaşım araçlarının imalatı şeklinde imalat sanayi alt gruplarını oluşturmaktadır (TOBB 2023). Yüksek katma değerli ürünlerin üretiminin yapıldığı sektör olup, orta-yüksek teknoloji sınıfı içindedir. TÜİK Yıllık Hizmet Sanayi istatistiklerine göre 2009 yılında 25.810 olan sektör girişim sayısı, 2015'de 23.201, 2021 yılında 24.570'dir. Sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009'da 31.933, 2015'de 30.560, 2021'de 56.526'ya yükselmiştir. Sektöre ait 2009 ve 2021 yıllarına ait ciro verileri yayınlanmamıştır. 2015'de 10.783 2 milyar TL ciro elde etmiştir. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektör 2009 yılında 1.489 milyar TL, 2015 yılında 3.629 milyar TL, 2021'de 27.567 milyar TL'ye ulaşmıştır (TÜİK, 2023).

Tablo 2.28. Diğer Ulaşım Araçları Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	634.011	146.006	0,23	967.305	82.375	0,09
2003	1.221.594	312.463	0,26	520.765	61.127	0,12
2004	1.354.391	153.751	0,11	1.843.985	51.737	0,03
2005	1.631.521	229.775	0,14	1.767.623	16.364	0,01
2006	2.119.117	330.308	0,16	2.370.866	65.615	0,03
2007	2.786.293	491.329	0,18	2.320.771	47.831	0,02
2008	3.464.658	843.202	0,24	3.266.868	57.975	0,02
2009	2.588.944	846.853	0,33	3.345.535	84.969	0,03
2010	1.718.855	575.629	0,33	5.263.459	192.261	0,04
2011	2.116.066	910.556	0,43	6.390.879	78.503	0,01
2012	1.930.576	967.358	0,50	4.817.311	70.283	0,01
2013	2.455.676	99.344	0,04	4.054.154	982.103	0,24
2014	2.567.415	1.012.285	0,39	4.506.810	81.806	0,02
2015	2.351.885	976.452	0,42	5.487.000	72.445	0,01
2016	2.283.814	1.033.673	0,45	5.958.335	56.240	0,01
2017	3.441.424.	874.096	0,25	6.871.300	241.968	0,04
2018	2.706.452	1.190.674	0,44	5.035.635.	421.495	0,08
2019	3.432.316	1.671.223	0,49	5.871.058	166.893	0,03
2020	3.038.273	1.385.676	0,46	5.517.593	113.256	0,02
2021	3.947.904	1.780.294	0,45	5.029.807	113.324	0,02

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.28’de diğer ulaşım araçlarının 2002-2021 yılları toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri düzenlenmiştir. Sektöre ait ihracat değerlerine bakıldığında 2002 yılında 634.011 milyon dolar ile en düşük, 2021 yılında ise 3.947 milyar dolar ile en yüksek sektör ihracatı kaydedilmiştir. DİR kapsamında gerçekleşen ihracat verileri incelendiğinde en düşük ihracat 99.344 milyon dolar ile 2013 yılında, en yüksek DİR ihracat değeri ise 2021 yılında 1.780 milyar dolar ile gerçekleşmiştir. DİR kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %31’dir. Sektör ithalat verileri incelendiğinde en yüksek ithalat 2017 yılında 6.871 milyar dolar, en düşük ithalat 2003 yılında 520.765 milyon dolardır. DİR kapsamında gerçekleşen en düşük ithalat, 2005 yılında en yüksek DİR ithalat 2013 yılında yapılmıştır. DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı ortalama %4’dür. Toplam ihracat ve ithalat değerleri incelendiğinde sektörün 2002-2021 yılları arasında dış ticaret açığı verdiği görülmektedir.

2.1.8.21. Mobilya ve Diğer

Düşük teknoloji sınıfı içinde yer almaktadır. “Mobilya sanayi katma değer açısından Türkiye’nin önde gelen sektörlerinden birisi olup, ihracatta yerli kaynakları en çok kullanan ve ithal ürünlere bağımlılığı en az olan sektörlerden biri olarak ekonomiye katkısını artarak devam ettirmektedir” (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2021). Ayrıca pek çok sektöre ara mal temin eden bir sanayi dalı olduğu belirtilmektedir. TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistiklerine göre 2009 yılında 39.834 olan sektör girişim sayısı, 2015’de 47.970, 2021 yılında 57.023’dir. Sektörde istihdam edilen çalışan sayısı ise 2009’da 181.510, 2015’de 284.625, 2021’de 322.272’ye yükselmiştir. Sektör, 2009 yılında 24.702 milyar TL, 2015 yılında 42.704 milyar TL 2021 yılında ise 153.672 milyar TL ciroya ulaşmıştır. Faktör maliyetiyle katma değer verileri incelendiğinde sektör 2009 yılında 17.039 milyar TL, 2015 yılında 21.763 milyar TL, 2021’de 79.491 milyar TL’ye yükselmiştir (TÜİK, 2023).

Tablo 2.29. Mobilya ve Diğer Dış Ticaret ve DİR Değerleri (Bin \$-Yüzde)

	İhracat	DİR İhracat	Oran	İthalat	DİR İthalat	Oran
2002	920.641	115.234	0,13	1.122.700	66.390	0,06
2003	1.284.616	251.045	0,20	1.429.137	97.968	0,07
2004	1.736.547	345.219	0,20	1.884.611	110.612	0,06
2005	2.219.119	376.276	0,17	2.268.941	116.056	0,05
2006	2.359.789	375.627	0,16	2.887.679	116.985	0,04
2007	3.117.089	508.602	0,16	3.538.618	136.437	0,04
2008	3.487.024	533.296	0,15	3.848.42	121.597	0,03
2009	2.838.505	458.149	0,16	3.084.561	79.276	0,03
2010	3.318.570	606.192	0,18	3.719.936	130.259	0,04
2011	4.066.309	820.277	0,20	4.602.976	147.526	0,03
2012	5.048.630	1.081.834	0,21	4.709.725	242.269	0,05
2013	6.293.146	1.567.598	0,25	4.861.695	439.899	0,09
2014	7.700.691	1.853.012	0,24	4.956.324	328.858	0,07
2015	6.719.318	1.557.821	0,23	4.252.220	95.749	0,02
2016	6.731.955	1.793.158	0,27	4.071.721	98.093	0,02
2017	7.304.831	1.395.853	0,19	4.209.839	153.240	0,04
2018	7.825.119	2.576.419	0,33	4.222.681	434.435	0,10
2019	8.973.667	3.161.094	0,35	4.466.952	1.158.286	0,26
2020	7.613.332	2.211.663	0,29	3.527.780	466.026	0,13
2021	11.788.545	2.837.515	0,24	3.732.474	260.913	0,07

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2.29’da mobilya ve diğer sektörün 2002-2021 yıllarına ait toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri düzenlenmiştir. Sektörün ihracat değerleri incelendiğinde; en fazla ihracatın 11.788 milyar dolar ile 2021 yılında, en düşük ihracat 920.641 milyon dolar ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. DİR kapsamında yapılan en yüksek ihracat 2019 yılında 3.161 milyar dolar iken 2002 yılında 115.534 milyon dolar ile rejim kapsamında yapılan en düşük ihracat değerini almıştır. DİR kapsamında yapılan ihracatın, sektör toplam ihracat içerisindeki ortalama payı %21’dir. Sektörün genel ithalat verilerine bakıldığında en yüksek ithalat değeri 2014 yılında 4.956 milyar dolardır. En düşük ithalat değeri ise 1.122 dolar ile 2002 yılına aittir. DİR kapsamında yapılan ithalat değerlerine bakıldığında en fazla ithalat 2020 yılında, en az ithalat ise 2002 yılında yapılmıştır. DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı ortalama %6’dır. Rejimin diğer sektörlerle nazaran fazla kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca toplam ihracat ve ithalat değerlerine bakıldığında; sektör 2002-2011 yılları arasında dış ticaret açığı, 2012 yılından itibaren ise dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir.

Yukarıda imalat sanayi alt sektörlerinin toplam ve DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri içerisindeki payı incelenmiştir. 2002-2021 yıllarına ait ortalamalarına göre en fazla ihracat ve ithalat yapan imalat sanayi sektörleri değerleri ile birlikte Tablo 2.30’da, sektörlerin DİR kapsamında yapmış oldukları ihracat ve ithalat payları Tablo 2.31’de verilmiştir.

Tablo 2.30. İmalat Sanayi Alt Sektörler 2002-2021 İhracat-İthalat Ortalama Değerleri (Bin \$)

	Alt Sektör	Ortalama İhracat Değeri	Alt Sektör	Ortalama İthalat Değeri
1	Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) ve yarı treyler	17.537.426	Ana Metal Sanayii	23.270.753
2	Ana Metal Sanayii	15.528.866	Kimyasalların ve Kimyasal Ürünleri	22.636.918
3	Giyim Eşyaları	13.723.004	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman	15.910.235
4	Tekstil Ürünleri	9.585.957	Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) ve yarı treyler	15.757.650

Tablo 2.30. (Devamı)

5	Gıda Ürünleri ve İçecekler	9.078.547	Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünleri	11.697.178
6	Elektrikli Teçhizat	7.908.675	Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	11.088.672
7	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman	6.290.730	Elektrikli Teçhizat	7.435.335
8	Fabrikasyon Metal Ürünleri	5.979.045	Tekstil Ürünleri	4.555.076
9	Kimyasalların ve Kimyasal Ürünleri	5.637.501	Gıda Ürünleri ve İçecekleri	4.408.638
10	Kauçuk ve Plastik Ürünleri	5.381.714	Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacılığa İlişkin Malzemeleri	4.293.092
11	Mobilya ve Diğer	5.067.372	Diğer Ulaşım Araçları	4.060.353
12	Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	4.229.524	Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı (Makine ve Teçhizat Hariç)	3.777.767
13	Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri	3.733.901	Kauçuk ve Plastik Ürünleri	3.737.198
14	Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünleri	2.609.227	Mobilya ve Diğer	3.569.950
15	Diğer Ulaşım Araçları	2.389.559	Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri	2.911.453
16	Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri	1.499.482	Giyim Eşyaları	1.817.919
17	Deri ve İlgili Ürünleri	848.328	Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri	1.507.858
18	Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacılığa İlişkin Malzemeler	740.447	Deri ve İlgili Ürünleri	1.123.427
19	Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri	631.891	Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri	836.818
20	Tütün Ürünleri	381.880	Tütün Ürünleri	422.394
21	Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması	16.535	Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması	39.436

Kaynak: TÜİK'ten alınan verilerle 2002-2021 yıllarına ait dış ticaret verilerinin ortalamaları alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.30'da 2002-2021 yıllarına ait dış ticaret değerlerinin ortalamaları alınarak, en fazla ihracat ve ithalat yapan imalat sanayi alt sektörleri sıralanmıştır. Ortalama ihracat değerleri incelendiğinde, ilk üç sırada motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) ve yarı treyler, ana metal sanayii, giyim eşyaları yer almaktadır. Ortalama ithalat değerlerine bakıldığında, ilk üç sırada ana metal sanayii, kimyasalların ve kimyasal ürünleri başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman yer almaktadır.

Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) ve yarı treyler, giyim eşyaları, tekstil ürünlerinin imalatı, gıda ürünleri ve içecekler, fabrikasyon metal

ürünleri, elektrikli teçhizat, kauçuk ve plastik ürünlerin, mobilya ve diğer sektörlerinde dış ticaret fazlası verildiği görülmektedir. En fazla dış ticaret açığı kimyasalların ve kimyasal ürünler, bilgisayarların, elektronik ve optik ürünleri, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman, ana metal sanayii sektörlerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 2.31. İmalat Sanayi Alt Sektörler İtibariyle DİR İhracat ve İthalat Ortalama Oranları (%)

	DİR İHRACAT	DİR İTHALAT
Tütün Ürünleri	0,93	0,27
Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) ve yarı treyler	0,76	0,23
Ana Metal Sanayii	0,62	0,29
Elektrikli Teçhizat	0,62	0,18
Kauçuk ve Plastik Ürünleri	0,56	0,13
Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünleri	0,50	0,11
Gıda Ürünleri ve İçecekler	0,47	0,22
Tekstil Ürünleri	0,45	0,32
Kimyasalların ve Kimyasal Ürünleri	0,41	0,13
Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri	0,39	0,8
Fabrikasyon Metal Ürünleri	0,33	0,13
Diğer Ulaşım Araçları	0,31	0,1
Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri	0,30	0,3
Giyim Eşyaları	0,30	0,5
Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman	0,23	0,6
Mobilya ve diğer	0,21	0,6
Deri ve İlgili Ürünleri	0,21	0,12
Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacılığa İlişkin Malzemeleri	0,19	0,2
Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri	0,15	0,8
Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması	0,8	0,3
Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	0,2	0,2

Kaynak: TÜİK'ten alınan DİR kapsamında gerçekleşen 2002-2021 yıllarına ait sektör ihracat ve ithalat değerlerinin ortalamaları alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.31'de 2002-2021 yıllarında imalat sanayi de sektörlerin, ortalama en fazla DİR kullanım oranları sırasıyla verilmiştir. Bahsedilen yıllar arasında en fazla DİR ihracat kullanımını %93'lük oranla tütün sektörüne aittir. Sektörün ihracatın büyük bir kısmı DİR kapsamında yapılmaktadır. Ayrıca hem ihracat değerinin düşük olduğu hem de dış ticaret açığı veren bir sektör olduğu görülmektedir. Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı

treylar (yarı römork) ve yarı treylar DİR'i en fazla kullanan ikinci imalat sanayi alt dalıdır. Sektör Türkiye'de en fazla ihracat değerine sahiptir ve sürekli olarak dış ticaret fazlası vermektedir. Sektör ihracatının %76'sı DİR kapsamında yapılmaktadır. Ana metal sanayii ve elektrikli teçhizat Türkiye'de yüksek ihracat potansiyeline sahiptir. Her iki sektörde ihracatlarının %62 sini DİR kapsamında yapmaktadır. Kauçuk ve plastik ürünlerin ihracatının %56'sı DİR kullanılarak yapılmaktadır. Sektörün dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünleri ise ihracatının %50'si DİR kapsamında yapıldığı görülmektedir. DİR kullanımının yüksek olmasına rağmen ihracatın ithalatı karşılama oranı düşüktür. Yüksek teknolojiye sahip bileşenlerin üretiminde yer alan sektör dış ticaret açığı vermektedir. Gıda ürünleri ve içecek ihracatının %47'si, tekstil ürünlerinin ihracatının %45'i DİR kapsamında yapılmaktadır. Her iki sektörde Türkiye ihracatında önemli yer tutmaktadır ve bu sektörler genellikle dış ticaret fazlası vermektedir. Sektörler arasında ihracat ve ithalat değerlerinin farklılık gösterdiği ve Türkiye'nin dış ticaretinde belirli sektörlerin daha öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bir teşvik sistemi olan DİR, özellikle Türkiye ihracatında önemli yere sahip olan imalat sanayi ve alt dalları için vazgeçilmez bir unsurdur. Türkiye'nin dış ticaret yapısal sorunları arasında hammadde, ara mal eksikliği ve teknolojik yetersizlik yer almaktadır. Bu sorunlar, DİR'in sağladığı avantajlar ve mali kolaylıklar sayesinde, üretimde kullanmak için ara girdileri ithalatını daha cazip hale getirmektedir. DİR, hammadde ve ara mal ihtiyaçlarını daha uygun maliyetle karşılamaktadır. Ayrıca, DİR üretici ihracatçıların teknolojik yetersizlikler nedeniyle üretimde kullanamadıkları bazı ara girdileri ithal edebilme imkânı da sunmaktadır. Bu durum da girdi ihtiyaçlarının tedarikinde esneklik sağlamakta, sektörlerin ihtiyaç duyduğu ara girdileri sağlayarak ihracat performansını artırmaktadır.

2.2. İHRACAT TEŞVİK TEDBİRİ OLARAK DAHİLDE İŞLEME REJİMİ

2.2.1. Genel Olarak Gümrük Rejimleri

Türk Dil Kurumu (TDK) rejim kavramını yönetme, düzenleme biçimi, düzen olarak tanımlamaktadır. Gümrük rejimi ise gümrüğe gelen herhangi bir eşya için yapılacak olan işlemlere verilen genel bir tanımlama olup, ithal ve ihraç mallarının vergi mevzuatı bakımından tâbi tutuldukları işlemler anlaşılmaktadır. Gümrük rejimleri ekonomik etkili

olmayan ve ekonomik etkili olan rejimler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Serbest dolaşıma giriş rejimi, transit rejimi ve ihracat rejimi gibi ekonomik etkili olmayan gümrük rejimleri, gümrük gözetimindeki eşyanın gözetimde kaldığı süre boyunca niteliği veya niceliği değiştirilmeden, katma değer yaratacak herhangi bir faaliyete izin verilmemesidir. Serbest dolaşıma giriş rejimi; Türkiye Gümrük Bölgesi'ne (TGB) gelen bir eşya, ticaret politikasının önlemleri uygulandıktan, ithalat için gereken işlemler tamamlandıktan ve kanuna göre ödenmesi gereken vergiler tahsil edildikten sonra serbest dolaşıma giriş yapabilmektedir. Transit Rejimi, serbest dolaşıma girmeyen ve ihracatına yönelik gümrük işlemleri tamamlanan eşyanın, ithalat vergileri ve ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmadan gümrük gözetimi ve kontrol altında Türkiye Gümrük Bölgesindeki herhangi bir noktadan diğer bir gümrük noktasına taşınmasında uygulanan rejimdir. İhracat rejimi, serbest dolaşımda olan eşyayı ihraç etmek amacıyla TGB dışına çıkışına ilişkin hükümlerin uygulandığı rejimdir (Gümrük Kanunu,1999:5-151).

Ekonomik Etkili Gümrük Rejimleri (EEGR) çerçevesinde yararlanılacak eşyalar, TGB'de gümrük idarelerinin gözetim ve kontrolü dahilinde bir katma değer oluşturma sürecine dahil edilmektedir. Rejim kapsamında eşyaların gümrük idarelerinin izni ve bilgisi dahilinde katma değer sürecine dahil olması ve şartların sağlanması aynı şekilde gümrük vergilerinden istisna ve muafiyet hakkı kazanması bu grupta yer alan rejimleri farklı kılmaktadır. EEGR, geçici ithalat rejimi, gümrük antrepo rejimi, dahilde işleme rejimi, hariçte işleme rejimi, gümrük kontrolü altında işleme rejimi olarak sınıflandırılmıştır. EEGR'nin eşya bakımından; depolama, işleme ve kullanım olmak üzere üç ana işlevi vardır. Gümrük antrepo rejimi; depolama, gümrük kontrolü altında işleme, dahilde ve hariçte işleme rejimleri; işleme, geçici ithalat ise kullanım işlevinde uygulanmaktadır. Rejimlerin ekonomik etkili olarak değerlendirilmesinin sebebi hammadde tedariki, gümrük vergilerinde tam veya kısmi muafiyet tanınması, ucuz girdinin olduğu ülkelere üretimin aktarılacak maliyetlerin azaltılması gibi üretim ve işletme faaliyetlerinde firmalara kolaylık sağlayarak rekabet gücünü artırmasına, ihracat kapasitesini genişleterek ülke ekonomisini doğrudan etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Bu rejimler, ilerleyen başlıklarda kısaca açıklanacak, ihracat ve ithalat değerleri, ekonomik etkili gümrük rejimleri içerisindeki payı veriler yardımıyla değerlendirilecektir. Veriler, TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden temin edilen gümrük rejim kodları dikkate alınarak düzenlenmiştir.

Tablo 2.32.Ekonomik Etkili Gümrük Rejimlerine Göre Türkiye’nin Dış Ticareti (Bin \$)

Yıllar	EEGR İhracat	Toplam İhracat	İhracat Oranı	EEGR İthalat	Toplam İthalat	İthalat Oranı
2002	9.426.710	36.059.089	0,26	8.094.057	51.553.797	0,16
2003	24.461.656	47.252.836	0,52	11.663.895	69.339.692	0,17
2004	34.608.022	63.167.152	0,55	16.507.785	97.539.765	0,17
2005	38.333.802	73.476.408	0,52	17.449.721	116.774.150	0,15
2006	44.120.118	85.534.675	0,52	18.982.505	139.576.174	0,14
2007	52.721.814	107.271.749	0,49	24.591.461	170.062.714	0,14
2008	63.554.113	132.027.195	0,48	30.793.902	201.693.574	0,15
2009	46.573.539	102.142.612	0,46	21.669.490	140.928.421	0,15
2010	53.845.697	113.883.219	0,47	26.436.343	185.544.331	0,14
2011	64.455.394	134.906.868	0,48	31.360.466	240.841.676	0,13
2012	65.496.604	152.461.736	0,43	32.110.372	236.545.140	0,14
2013	68.373.475	161.480.914	0,42	32.462.883	260.822.803	0,12
2014	68.850.493	166.504.861	0,41	32.033.992	251.142.429	0,13
2015	59.104.211	150.982.113	0,39	26.544.211	213.619.211	0,12
2016	58.398.959	149.246.999	0,39	25.094.439	202.189.241	0,12
2017	65.269.416	164.494.619	0,40	28.869.079	238.715.127	0,12
2018	75.076.178	177.168.756	0,42	33.403.374	231.152.482	0,14
2019	75.311.356	180.832.721	0,42	34.459.336	210.345.202	0,16
2020	70.092.570	169.637.755	0,41	32.733.017	219.516.806	0,15
2021	91.648.510	225.214.458	0,41	41.108.781	271.425.553	0,15

Kaynak: TUIK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden temin edilen gümrük rejim kodları dikkate alınarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Tablo 2.32.’de 2002-2021 yılları arasında EEGR kapsamında yapılan dış ticaret değerleri gösterilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere EEGR kapsamında gerçekleşen en fazla ihracat 2021 yılında 91.648 milyar dolar iken en az ihracat 2002 yılında 9.426 milyar dolardır. En fazla ithalat 2021 yılında 41.108 milyar dolar ile gerçekleşmiştir. EEGR kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki ortalama payı %40, ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı ortalama %14’dür. Toplam ihracatın yaklaşık yarısının bu rejimler kapsamında yapıldığı düşünüldüğünde EEGR’nin ihracat için önemli olduğu görülmektedir.

2.2.1.1. Dahilde İşleme Rejimi Tanımı ve Amacı

“Serbest dolaşımda olmayan eşyanın, işlem görmüş ürünlerin üretiminde kullanılmasından sonra Türkiye Gümrük Bölgesinden yeniden ihraç edilmesi amacıyla,

gümrük vergileri ve ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın ve vergilerin teminata bağlanması suretiyle veya, Serbest dolaşımda bulunan eşyanın işlem görmüş ürünlerin üretiminde kullanılmasından sonra Türkiye Gümrük Bölgesinden ihraç edilmesi halinde, bu eşyaların serbest dolaşıma girişi esnasında tahsil edilmiş olan ithalat vergilerinin geri verilmesine dayalı gümrük rejimidir”(Gümrük Kanunu,1999:108).

DİR, Gümrük vergileri ve ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmayan ve vergileri teminata bağlanan; serbest dolaşımda olan veya olmayan eşyanın, Türkiye Gümrük Bölgesi içerisinde herhangi bir işleme faaliyetine dahil edilmek üzere geçici olarak ithal edilmesi ve işleme faaliyetinden sonra eşyanın tekrar ihraç edilmesine dayanan ekonomik etkili gümrük rejimidir. Aynı zamanda, ihracatçının üretim için ihtiyacı olduğu mallar üzerindeki, gümrük, katma değer, özel tüketim vergilerinden muafiyet sağlayarak ithaline imkân sağladığı için bir ihracat teşvik sistemi olarak da değerlendirilmektedir.

Girdilerin ithalatı üzerinden alınan gümrük ve vergi yükünün kaldırılması, firmaların maliyetlerini düşürerek, daha rekabetçi fiyatlarla uluslararası pazarda yer almasını sağlamaktadır. Yurtiçi üretici ihracatçıları uluslararası pazarda aynı sektörde ihracat yapan firmalar ile eşit koşulları yakalaması hedeflenmektedir. Yurtdışı piyasa fiyatı ile girdi imkânı sağlayarak, üretici ihracatçının ihracatını artırmasına ve uluslararası pazarda daha güçlü konum elde etmesi, ihracat pazarını genişletmesi ve ürünlerin çeşitliliğini artırması amaçlanmaktadır. DİR, ihracatı teşvik etmek ve üretici ihracatçıların olağan gümrük tariflerine kolaylık sağlarken aynı zamanda yurtiçi üreticilerin temel ekonomik çıkarlarının olumsuz yönde etkilenmemesini de garanti altına almaktadır (Nural,1996). Böylece, ihracatçıların rekabet gücü artırılırken, yerli üreticilerinde rekabet edebilirliklerini korumaları ve geliştirmeleri, yerli üretimin sürdürülebilirliği sağlanmaktadır.

DİR, üretici ihracatçının gereksinim duyduğu hammadde, yarı mamul, mamul, ambalaj gibi ithal ara girdiler yurt içinde işlenmekte ve ardından ihraç edilmektedir. Bu durum da DİR, istihdama ve ihracat döviz gelirlerine katkı sağlamaktadır. DİR, üretici ihracatçının gereksinim ara girdilerin ithalinde mallar üzerindeki vergi yükünü kaldırıp kolaylık sağlayarak ara girdi ile üretilen malların ihracatı özendirmeştir. Yurtdışı piyasa

fiyatı ve kaliteli girdi imkânı sağlamasıyla üretici ihracatçının pazarını genişletmek, ürünlerin çeşitliliğini artırmak amaçlanmıştır.

2.2.2.2. Dahilde İşleme Rejiminin Yasal Dayanağı

1980 yılına kadar ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası uygulayan Türkiye’de, 1980’de 24 Ocak Kararları adıyla ekonomik istikrar paketinin merkezine oturtan ihracata dayalı büyüme esasını öne çıkaran, ihracatı arttırmaya yönelik uygulamalar başlatılmıştır. 11615 sayılı Gümrük Kanunu’nun 118. Maddesi ile “Geçici Kabul Rejimi” ile yürütülen İhracat Teşvikleri ‘ne ek olarak 933 Sayılı Kanun’a dayanarak “8/182 Sayılı ihracatı Teşvik Kararı” ile daha kapsamlı İhracatı Teşvik Sistemi uygulanmıştır.

1995 yılında Türkiye, uluslararası ticaretin serbestleşmesi amacıyla daha fonksiyonel ve yaptırım gücü olan GATT’ın yerine kurulan DTÖ’ye üye olmuştur. Aynı zamanda Türkiye, 1995 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında imzalanan Ortaklık Antlaşmasına dayanan ekonomik iş birliğini amaçlayan Gümrük Birliği Antlaşmasını imzalamıştır. 1/95 sayılı Ortaklık kararın 8. Maddesinde belirtilen “Türkiye, bu Karar’ın yürürlüğe giriş tarihinden itibaren beş yıl içinde, ticaretin önündeki teknik engellerin kaldırılması konusundaki Topluluk belgelerini iç hukuk sisteminin bünyesine dahil edecektir” hükmü Türkiye’nin Topluluk ile dış ticaret yapısı, mevzuatı ve uygulamalarını uyumlu hale getirmeyi zorunlu kılmıştır. Mevzuata uyum çalışmaları kapsamında, Avrupa Topluluğu gümrük koduna uyumlu hale getirilmesi adına ülke dış ticaret ve ekonomik yapısı dikkate alınarak İhracatı Teşvik Mevzuatı yerine ikame edilen Dahilde İşleme Rejimi Kararı getirilmiştir (Takım, 2010). Türkiye’nin Avrupa Birliği Mevzuatına uygun olarak hazırlanan Dahilde İşleme Rejimi Kararı, 31 Aralık 1995 tarihinde 95/7615 Sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak ilk kez yürürlüğe girmiştir (Mali, 2004:62). 01.01.1996 yılı itibariyle DİR “Dahilde İşleme Rejimi Tebliği” ile mevzuatta yerini almıştır. Ayrıca Ortaklık Konseyi Kararı’nın gümrük hükümlerini ele alan 28. Madde 1. Fıkrasında, ekonomik etkili olan gümrük rejimleri ve erteleme rejimlerine uyum sağlaması nedeniyle, dahilde işleme rejiminin uygulanabilirliğini teşkil etmektedir.

20.12.2006 tarih 26382 sayılı Resmî Gazete de yayımlanan 2006/12 sayılı Dahilde İşleme Rejimi Tebliği ve 4458 Sayılı Gümrük Kanunu’nun 108-122. Maddeleri, Gümrük

Yönetmeliğinin 347-398. Maddeleri hükümleriyle yürütülmektedir. Dahilde İşleme Rejiminin işleyişi hususunda Gümrük Kanunun 80. Maddesi ile Bakanlar Kurulu yetkili kılınmıştır. Bakanlar Kurulu kararıyla rejimin yürütülmesi Ticaret Bakanlığına bırakılmıştır. Rejimin teknik altyapısı Ticaret Bakanlığının yayımladığı tebliğlerle oluşmaktadır.

Rejim kapsamında ifade edilen bazı terimler aşağıda sırasıyla verilmektedir;

Serbest dolaşımda bulunan eşya; Tamamen Türkiye Gümrük bölgesinde elde edilen, içerisinde yerli girdi dışında herhangi bir ithal girdi bulundurmayan veya Türkiye Gümrük Bölgesi dışında serbest dolaşıma giriş rejimi kapsamında ithalatı yapılan eşyaları kapsamaktadır.

Serbest dolaşımda bulunmayan eşya; serbest dolaşımda bulunan eşya haricinde kalan eşya veya Türkiye Gümrük Bölgesini fiilen terk eden eşyalardır.

İşleme faaliyetleri; eşyanın montaj, kurulum, birleştirme, işlenme, yenilenme, düzenleme, tamir gibi işçiliklere tabi tutulmasıdır.

İşlem görmüş ürün; işleme faaliyetleri sonrasında elde edilen hem asıl ürün hem de ikincil ürün toplamıdır.

İşlem görmüş asıl ürün; ithal ürünlerin işleme faaliyetleri sonucunda elde edildiği ürünlerdir.

İkincil işlem görmüş ürün; işlem faaliyetleri sonrasında işlem görmüş asıl ürün dışında kalan ürünlerdir.

Fire; işlem faaliyetleri esnasında imha olan, ekonomik bir değeri kalmayan atıklardır.

Verimlilik Oranı; eşyanın işleme faaliyeti sonucunda elde edilen, işlem görmüş ürünlerin miktarı veya yüzde oranıdır.

Yurtdışından ithal edilen buğday ülke içerisinde işlenerek un, makarna haline getirilmesi asıl işlem görmüş ürün olarak, bu işlem esnasında oluşan kepek ise ikincil işlem ürün olarak kabul edilmektedir. DİR kapsamında yapılan işlemin verimlilik oranı ise, ithal edilen buğday miktarı ile üretilen makarna veya unun miktarına oranını vermektedir(Ceyhan S. 2006:47).

2.2.2.3. Dahilde İşleme Rejimi Tedbirleri

Hukukta tedbir terimi, belirli bir durumu veya olası zararı önlemek veya olası olayların korunması için alınan önlemleri ifade etmektedir. DİR kapsamında tedbir terimini ise ithal edilen mal için olası kamu alacaklarının garanti altına alınması veya geçici olarak tahsil edilmesini algılamak gerekmektedir (Kaya 2011:13). Dahilde işleme rejimi tedbirleri olarak iki sistemde ele alınmıştır. Bunlar, Şartlı Muafiyet Sistemi ve Geri Ödeme Sistemi'dir.

2.2.2.4. Şartlı Muafiyet Sistemi

Şartlı muafiyet sistemi; “ihracı taahhüt edilen işlem görmüş ürünün elde edilmesinde kullanılan ve serbest dolaşımda bulunmayan hammadde yardımcı madde, yarı mamul, ambalaj ve işletme malzemesinin, Türkiye Gümrük Bölgesinde yerleşik firmalarca, ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın, vergisi teminata bağlanmak suretiyle bedelli veya bedelsiz ithal edilmesi ve ihracat taahhüdünün gerçekleşmesini müteakip, alınan teminatın iade edilmesidir” (Dahilde İşleme Rejimi Tebliği,2006/12). Başka bir ifadeyle, Askıya Alma Sistemi olarak da tanımlanan şartlı muafiyet sistemi, serbest dolaşımda olmayan işlem görmüş ürünün elde edilmesinde kullanılan ithal girdilerin, ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın ithal edilmesinden doğan vergilerin teminata bağlanmasıdır. İhracatın gerçekleşmesi sonucunda da bahsedilen teminatın iade edilmektedir. “Teminat verilen ihracatın sonuçlanmama durumuna istinaden ithalat anında istenmeyen vergilerin güvence altına alınıp ülkenin olası vergi kayıplarını önlemesi şartlı muafiyet sisteminin uygulanmasının nedenleri arasındadır” (Buluş, 2022:9). DİR kapsamında nihai ürün elde edilmesi için gerekli olan ithalatlar, vergi kanun ve yönetmelikleri çerçevesinde teminat hükümlerine tabi olmaktadır. Bu teminatlar, güvence sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Farklı teminat şekilleri kullanılabilir. Bunlar arasında, bankadan alınan teminat mektupları, hazineye ait tahvil ve bonolar, nakit para gibi seçenekler bulunmaktadır. Ancak, en yaygın tercih edilen teminat şekli banka teminat mektuplarıdır (Altan,1996). İhracatçıların taahhütleri yerine getirmeme, özel şart ve koşullara uymama gibi olası durumlarda teminatlar tecil edilerek tahsil edilmektedir. Bu durumda devlet ceza uygulamalarıyla vergi kayıplarının önüne geçmektedir (Cebeci ve Yılmaz 2016:209). Şartlı muafiyet sistemi, en yaygın

kullanılan DİR tedbiridir. İhracat yapan üreticiler, ihracat taahhüdü vererek KDV, gümrük vergisi gibi vergilerden muaf tutulduklarından dolayı firmalar ihracat süreçlerini daha hızlı ve kolay şekilde yapmakta ve maaliyet avantajı sağlamaktadır.

DİR, şartlı muafiyet kapsamında uygulanan diğer bir teşvik de eşdeğer eşya kullanımı ve yurtiçi alımlardır. Eşdeğer eşya kullanımı, ihracatı gerçekleştirecek ürün için ihtiyaç duyulan ara girdinin DİR çerçevesinde yurtiçinden temin edilmesidir. Eşdeğer eşya kapsamında eşyanın ithal edilen hammadde ile aynı türden ve aynı kaliteden, benzer teknik şartlara sahip olması gerekmektedir. Serbest dolaşımda olan eşdeğer eşya yurtiçinde vergileri ödenmesi şartıyla tedarik edilmektedir. Böylece firmalar ithal ettikleri ara girdileri beklemeden ihracatını gerçekleştirme olanağına sahip olabilmektedir. İthal girdilerde yaşanan tedarik sorunları neticesinde bu uygulamaya başvurulduğu belirtilmektedir. İşlenen son ürünün ihracatının gerçekleşmesiyle üretimde yer alan ara mallarla beraber, eşdeğer ürünün de ihracatı gerçekleştiğinden, vergi iadelerinden iadeleri geri almak mümkündür(Buluş, 2022:11).

Muafiyet kapsamında izin verilen diğer uygulama yurtiçi alımlardır. Yurtiçi alımlarda tıpkı şartlı muafiyet sisteminde olduğu gibi ürünün üretilip ihraç edilebilmesi için ihtiyaç duyduğu hammadde, yarı mamul, mamul gibi ara girdilerin yurtiçinden temin edilmesi şeklinde ifade edilmektedir. 2001/1971 sayılı karar ile “Toprak Mahsulleri Ofisi’nden elde edilen buğday ve Türkiye Şeker Fabrikaları’ndan temin edilen şeker” yurtiçi alım uygulamalarında karşımıza çıkmaktadır. Yurtiçi alımlar ile eşdeğer eşya kullanımı arasındaki fark önemli hususlardan birisidir. Eşdeğer eşya kullanımında yurtiçinden alınan eşya yerine yurtdışından eşya getirilmekteyken yurtiçi alımda yurtdışından eşya getirme mecburiyeti yoktur.

2.2.2.4.1. Geri Ödeme Sistemi

Geri ödeme sistemi; “serbest dolaşıma giren hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul ile değişmemiş eşya, ambalaj ve işletme malzemesinden elde edilen işlem görmüş ürünün ihracı halinde, ithalat esnasında alınan verginin geri ödenmesidir. Bu kapsamda ithal edilen eşya için gümrük idaresince, ticaret politikası önlemleri uygulanır ve eşyanın ithali için öngörülen dış ticarete teknik düzenlemeler ve standardizasyon mevzuatı dahil diğer işlemlerin tamamlanması şartı aranmaktadır” (Dahilde İşleme

Rejimi Tebliği, 2006/12). Başka bir ifadeyle, geri ödeme sistemi serbest dolaşımda olan, işlem görmüş ürününün elde edilmesin de kullanılan ithal girdilerin, ticaret politikası önlemlerin tabi tutularak ithalatı sırasında alınan vergiler, ürünlerin ihracatı gerçekleştikten sonra ihracatçı firmaya iade edilmektedir. Geri ödeme sistemine göre alınan vergiler, vergi niteliği taşımasının yanı sıra nakdi teminat unsuru özelliği de taşımaktadır (Selen, 2005:196). Ayrıca, geri ödeme sisteminde ithalat sırasında alınan vergilerin peşin olarak ödenmesi sebebiyle ihracatçılara finansman maliyeti oluşturmaktadır. Bu sebeple geri ödeme sisteminden daha çok şartlı muafiyet sistemi tercih edilmektedir (Özdemir 2020:29).

Bu aşamada en önemli nokta tüm mallar için geri ödemenin kullanılmamasıdır. Bu mallar; “İthal miktar kısıtlamalarına tabi olan, tercihli tarife ya da özel bir şartlı muafiyet düzenlemesinden kotalar dahilinde yararlanabilen, AB üye ülkeler menşeli tarım ürünleri ithalatı hariç olmak üzere; tarım politikası ile ilgili özel düzenlemeler çerçevesinde ithalat vergilerine tabi olan, ithal eşyasının serbest dolaşıma giriş beyanının kabulü sırasında, işlem görmüş ürünlerden parasal ihracat iadesine tabi olan eşya yararlandırılmaz” (Dahilde İşleme Rejimi Tebliği, 2006/12).

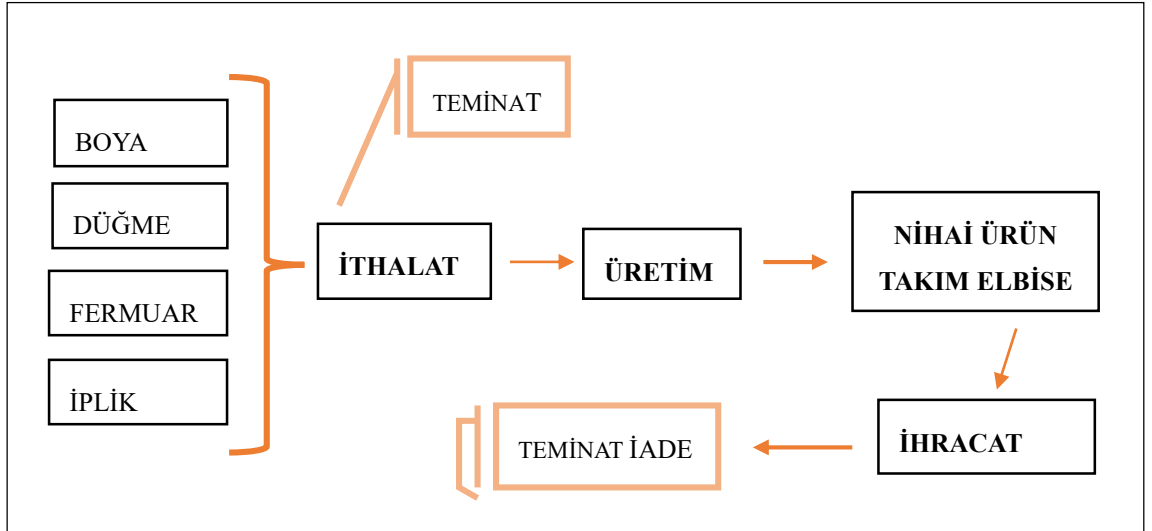
DİR kapsamında iki muafiyet sistemi karşılaştırıldığında; şartlı muafiyet sistemi uygulanacak eşyanın serbest dolaşımda olmaması, ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın ithalat vergileri teminata bağlanmakta, ihracat gerçekleştikten sonra ise vergiler iade edilmektedir. Geri ödeme sisteminde ise bu durumun tam tersi olarak ticaret politikası önlemlerine tabi serbest dolaşımda olan eşyanın gümrük vergileri ödenmiştir. Fakat ihracat işlemi gerçekleştirildikten sonra ödenen vergileri iade edilmektedir. Bu ayrımlara istinaden başka farklılıklarda mevcuttur. Tablo 2.33’de DİR tedbirlerinin karşılaştırılması yapılmıştır.

Tablo 2.33. DİR Tedbirlerinin Karşılaştırılması

Şartlı Muafiyet	Geri Ödeme
Ticaret politikası önlemlerine tabi değildir.	Ticaret politikası önlemlerine tabidir.
Vergi karşılığı teminat alınmaktadır.	Verginin tamamı ödenir.
İhracatın gerçekleşmesi ile teminat geri ödenir.	İhracatın gerçekleşmesi ile vergi geri ödenir.
Telafi edici vergi ortaya çıkabilir.	-
Finansman maliyetleri açısından avantajlıdır.	-
İhracatın gerçekleştirilmemesi durumunda ödenmeyen verginin iki katı kadar ceza ve gecikme faizi uygulanır.	İhracatın gerçekleştirilmemesi durumunda verginin tamamı ödendiğinde bir mesuliyet ortaya çıkmaz.
Yurtiçinde satış durumunda kaçakçılık suçu işlenmiş olur.	Yurtiçinde satış durumunda bir mesuliyet ortaya çıkmaz.

Kaynak: “Ünal, Memduh, “Dahilde İşleme Rejimi ve İmalat Sanayii Üzerine Etkileri”, (Uzmanlık Tezi), Yıllık Programlar ve Konjonktür Genel Müdürlüğü, Ankara,2009, S. 9.

İki sistemin işleyişi örnek verilerek Şekil 2.3 ‘de açıklanmıştır. Takım elbise ihraç etmek isteyen bir üretici ihracatçı, kullanacağı boya, düğme, fermuar, iplik ürünlerini şartlı muafiyet sistemi ile ithal etmiştir. Bahsedilen ara girdiler serbest dolaşıma girmemiş, ithalatı gerçekleştiği sırada da gerekli gümrük vergileri ödenmemiş, teminat yatırılmıştır. Ara girdiler ithal edilip üretim gerçekleştikten sonra üretici ihracatçı tarafından nihai ürün takım elbise üretilip ihraç edilmiştir. İhracat gerçekleştikten sonra, ara girdilerin ithalatı sırasında alınan teminat ihracatçıya iade edilmiştir. Firmanın ara girdileri geri ödeme sistemi kullanarak ithal etmesi söz konusu olduğunda ise; ara girdiler serbest dolaşımda olduğu için girdiler üzerinde ödenmesi gereken vergiler ithalat sırasında ödenmiştir. Firma vergilerin iadesini takım elbise ihracatı gerçekleştikten sonra alabilecektir. Son on yıldır DİR kapsamında yapılan ithalatın %97’si şartlı muafiyet sistemi, %3’ünün ise geri ödeme sistemi ile yapılmaktadır (Birkan 2019:44).



Şekil 2.3. Dahilde İşleme Rejimi Tedbirleri (Ticaret Bakanlığı 2017)

2.2.2.4. Dahilde İşleme Rejimi Müracaatı

Üretici ihracatçılar, DİR kapsamında ihracat yapabilmek bu rejimden yararlanabilmek için uygulanacak üretim konularına göre Dahilde İşleme İzni ve Dahilde İşleme Belgesi almalıdır. Dahilde İşleme İzni (Dİİ); ihracat amacıyla gümrük muafiyetli ithalata imkân sağlayan ve gümrük idaresinde verilen izne, Dahilde İşleme İzin Belgesi (DİİB) ise; ihracat amacıyla gümrük muafiyetli ithalat ve/veya yurt içi alımlara imkân sağlayan Ekonomi Bakanlığınca düzenlenen belgeye denir (Dahilde İşleme Rejimi Tebliği, 2006/12). Türkiye’de en çok kullanılan uygulamanın DİİB olduğu belirtilmektedir. Dİİ, sadece ithalat ve ihracata izin vermekte yurt içi alım ve satım yapılamamaktadır. Dİİ ile sınırlı işlem yapılabildiğinden çok kullanılmamaktadır (Buluş, 2022:15).

DİİB ve Dİİ’ne yönelik başvuru şartları bazı şartlar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu şartlar aşağıdaki gibidir; (Dahilde İşleme Rejimi Tebliği,2006:16)

- “İthal eşyasının işlem görmüş ürünün elde edilmesinde kullanıldığının tespitinin mümkün olması,
- Türkiye Gümrük Bölgesi’ndeki (serbest bölgeler hariç) üreticilerin temel ekonomik çıkarları ile Türk malı imajının olumsuz etkilenmemesi,
- İşleme faaliyetinin, katma değer yaratan ve kapasite kullanımını artıran bir faaliyet olmasının yanında, işlem görmüş ürünün rekabet gücünü ve ihrac potansiyelini artıran koşullar yaratıyor olması,

- Firmaların dahilde işleme izin belgeleri/ dahilde işleme izinleri kapsamında performansları.”

Dİİ, işleme faaliyetlerini yürüten veya yürütülmesini sağlayan kişinin talebi üzerine verilmektedir. Dİİ şartları şu şekilde sıralanmaktadır: (Gümrük Kanunu,1999:110)

- “Türkiye Gümrük Bölgesinde yerleşik kişilere,
- İşleme sırasında tamamen veya kısmen tüketilseler dahi, işlem görmüş ürünler içinde bulunmayan ancak bu ürünlerin üretilmesini sağlayan veya kolaylaştıran önceden belirlenmiş bazı eşyanın kullanılması hariç, ithal eşyasının işlem görmüş ürünler içerisinde mevcudiyetinin veya eşdeğer eşya için konulmuş koşullara uyulduğunun tespit edildiği hallerde,
- Türkiye Gümrük Bölgesindeki üreticilerin temel ekonomik çıkarlarının olumsuz etkilenmemesi şartıyla, dahilde işleme rejiminin işlem görmüş ürünlerin ihracı veya yeniden ihracı için en iyi imkanların yaratılmasına yardımcı olduğu hallerde verilmektedir”.

DİİB ve Dİİ süreleri sektöre göre değişmektedir. En fazla on iki ay olarak belirlense de ek müracaatlar sonucunda bu süreler uzatılmaktadır. Örneğin üretim süreci on iki ayı aşan gemi inşası üretimi veya savunma sanayiinde üretimi yapılan ürünlerin ihracatlarına ilişkin alınan bu gibi belgelerde proje süresinin sonuna kadar izin süresi uzatılmaktadır. Ayrıca deprem, sel, yangın gibi afetler, ithalatçı ülkede konulan yasaklar, firma faaliyetlerine kamu tarafından müdahale edilmesi, firmanın iflası veya sahibinin ölümü gibi mücbir olayların meydana gelmesi durumunda DİİB ve Dİİ ilave süre verilebilmektedir.

Kapsam ve işlem açısından aynı amacı taşısa da DİİB ve Dİİ arasında farklılıklar bulunmaktadır. Dİİ, yurtiçine geçici giriş yapan ürünler üzerinde; montaj, boyama, ambalajlama gibi eşyaların eksiklerini tamamlamak veya satış kalitesini iyileştirecek işlemler yapılması ve daha sonra geri ihraç edilmesi için alınırken, DİİB firmaların yeni ürün elde etmek amacıyla ara girdi ithali için kullanılmaktadır. DİİB almak için Ekonomi Bakanlığına elektronik ortam da başvurulması gerekir, ancak Dİİ için Gümrük İdarelerine, ekonomik etkili gümrük rejimleri formu ile başvurulmaktadır.

“Dahilde İşleme İzni Verilecek Haller” şunlardır; (Dahilde İşleme Rejimi Tebliği, 2006:12)

- Lifler, iplikler, hammaddeler, kumalar vb. Temel tekstiller Tekstil ve deri kimyasalları dışındaki hammadde ve yardımcı maddeleri ithal ettikten sonra ihracat ürünlerinin değerlendirilmesi,
- Kıymetli Metal ve Değerli Taşların Türk Parası Cinsinden Değerinin Korunmasına İlişkin 32. Karar kapsamında ithalat sonrası, işlendikten sonra ihracat amacıyla işçiliğinin yapılması,
- Malların korunması, görünümünün veya satış kalitelerinin iyileştirilmesi, yeniden dağıtım veya yeniden satışa hazırlanma ile ilgili faaliyetler; eşyanın montajı, montajı diğer eşya ile montajı, montajı veya üzerinde işçilik dahil ihraç eşyasının tamamlanması,
- Tadilat ve tefriş dahil malların onarımı veya boyanması
- Revizyon ve ayarlamalar dahil olmak üzere kargo onarımlar
- Malların baskı, tasnif, etiketleme, paketleme, temizleme, elleme, fiziksel boyutunun değiştirilmesi, fırınlanması veya dış kabuğundan ayrılması,
- Fidan ithal edildikten sonra ihracatının yapılması amacıyla çiçek ekilmesi,
- Tel ithal edildikten sonra ihracat edilen çivi ve tellerin imalatı,
- Haddelenmiş levhayı ithal ettikten sonra ihraç edilmesi planlanan kesilmiş metal levhanın değerlendirilmesi,
- Ücretsiz ithal edilen malların işlenmesi.

Tablo 2.34. Dahilde İşleme İzni Verilmeyecek Eşya Listesi

Fasıl GTİP	Eşya Adı	GTİP Açıklaması
01-04	Tüm Eşyalar	Canlı hayvanlar, etler ve yenilen sakatat, balıklar, hayvansal menşeli ürünler
05	Tüm Eşyalar (bağırsak hariç)	Hayvansal menşeli ürünler
0601	Tüm Eşyalar	Çiçek soğanları, yumrular, yumru kökleri, küçük soğanlar, sürgün başları ve rizomlar, hindiba bitkisi ve kökleri
07-15	Tüm Eşyalar	Yenilen sebzeler, meyveler, çaylar kahveler hububatlar, değirmencik ürünleri, örülmeye elverişli bitkisel maddeler, hayvansal ve bitkisel katı yağlar
16	Tüm Eşyalar salyangoz hariç	Et balık kabuklu hayvanlar
17-24	Tüm Eşyalar	Şeker kakao hububat pastacılık ürünleri, gıda müstahzarları, meşrubat alkollü içkiler tütün ve tütün mamulleri

43	Tüm Eşyalar (aksesuar olarak kullanılmak amacıyla ithal edilecekler ile koyun ve kuzu kürkü hariç)	Postlar kürkler ve taklit kürkler, bunların mamulleri
848180190011	Musluklar	Musluklar
8528.12 20- 8525.12 89	Televizyonlar	Monitörler ve projektörler (televizyon alıcı cihazı ile mücehhez olmayanlar); televizyon alıcı cihazları (radyo yayınlarını alıcı cihazı veya ses veya görüntü kayıt veya tekrar verme cihazıyla birlikte olsun olmasın)

Kaynak: “İhracat:2006/12 sayılı Dahilde İşleme Rejimi Tebliği”

Dİİ verilmeyecek eşya Tablo 2.34’de verilmiştir. Tabloda yer alan eşyalara Dİİ verilmemektedir. İşlenmemiş tarım ürünlerinin tümüne izin verilmezken, sanayi ürünlerine olan sınırlandırma kısıtlıdır.

2.2.2.5. Dahilde İşleme Rejiminin Avantajları

DİR hem makro hem de mikro düzeyde olumlu etkileri olan bir teşvik sistemidir. Üretim, istihdam ve döviz gelirlerinin artması, ihracat hacminin ve sanayi kapasite kullanım oranlarının yükselmesi, ekonomik büyümeye katkı sağlaması DİR’in makro düzeyde etkileridir. Mikro düzeyde DİR etkileri ise, 2005/8391 sayılı Rejim Kararı’nda belirtilen amaçlara uygun olarak, üretim maliyetlerinin düşmesi, satış hacminin artması, işletmenin sürdürülebilir büyümesinin desteklenmesi ve pazar risklerinin azaltılması olarak değerlendirilmektedir. DİR’in mikro etkilerine ek olarak, işletmelerin sermaye genişletme, fiyat rekabet üstünlüğü sağlama ve âtil kapasite kullanımı azaltma gibi etkilere sahiptir (Selen,2005). Üretimde kullanılmak için ara girdi ithalatına imkân sağlayan DİR; vergi muafiyeti, işlem maliyeti, ihracatı artırarak yurtiçi üretimi özendirme, uluslararası pazarda rekabet edebilme ve uluslararası pazarda yer edinme gibi çeşitli avantajlar sunmaktadır. Bu avantajlar aşağıdaki açıklanmıştır;

- ❖ DİR kapsamında, yurtdışından getirilen üretici ihracatçının ihtiyaç duyduğu ara girdileri kullanarak üretilen malların ihraç edilmesi durumunda, malların ithali sırasında alınan vergilerin ödeme yükümlülüğü ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda üretici ihracatçıların ihraç edecekleri malların üretiminde kullanılacak girdilerin maliyetleri azalmaktadır. DİR böylece girdi maliyetlerinin düşmesi, üretici ihracatçının maliyet avantajı sağlamasına fırsat sunmaktadır. Ayrıca uluslararası pazarda firmaya fiyat rekabeti üstünlüğü kazandırmaktadır.

- ❖ DİR kapsamında üretici ihracatçılara, yapılan ithalat karşılığında ödenmesi gereken gümrük vergilerini işletme sermayesi olarak kullanma imkânı sağlamaktadır (Eyilcim,2012:101). Bu durum, işletmenin nakit akışını iyileştirirken aynı zamanda da işletme sermayesini artırarak faaliyetlerini sürdürmeleri ve büyümelerine, kaynakları farklı birimlere aktararak uzmanlaşmalarını sağlamaktadır.
- ❖ DİR kapsamında yapılan ithalat işlemlerinde, üretici ihracatçı KDV, Gümrük Vergisi, ÖTV gibi vergilerden muaf tutulmaktadır. Şartlı muafiyet sistemi ile ithal edilen ara girdiler üzerindeki vergilerin teminata bağlanarak ihracat gerçekleştikten sonra alınması, geri ödeme sisteminin kullanılması ile ödenen vergilerin ihracat gerçekleştikten sonra iade alınmasına olanak sağlanması, ithal girdi ihtiyacı olan üretici ihracatçılar açısından önemli avantajlardan biridir.
- ❖ Üretici ihracatçı firmalar ihraç ürünler de ithal girdi yerine yurt içinde aynı özelliği taşıyan ve aynı GTIP koduna sahip olan eşdeğer eşyaları ihtiyaç duyduklarını da kullanabilir, KDV, ÖTV gibi vergiden muaf tutulması avantajından yararlanabilmektedir.
- ❖ DİR, kaliteli ve uygun maliyetli hammadde kullanma fırsatı sunarak ihracatta katma değer yaratma avantajı sağlamaktadır (Eryüzlü, 2013:62). Ayrıca ileri teknolojilerin üretimde kullanılmasını teşvik ederek üretim süreçlerinde verimliliğin artmasına neden olmakta bu durumda ihracatçı firmaların ihracat hacmini artırmaktadır. Böylece hem firmalara hem de ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.
- ❖ DİR, üretimde girdi kolaylıkları sağladığı için yurt içi üreticileri üretimde kaliteyi artırma, uluslararası pazara açılma, uluslararası piyasa şartlarına uyum sağlama konusunda teşvik etmektedir.
- ❖ Yurtiçinde üretimi olmayan hammaddeye sahip olunmaması veya yeterli miktarda bulunmaması, malın zamanında teslim edilme durumları söz konusu olduğu durumlarda, DİR kullanarak ihtiyaç duyulan ara girdileri uluslararası pazarlardan temin etmek mümkün hale gelmektedir (Mali, Metin 2004:130-31). Bu şekilde üretim sürekliliği sağlanmakta ve üretici ihracatçılar faaliyetlerin devam etmeleri desteklenmektedir.

- ❖ DİR, yeni iş gücü ve fırsatlar yaratmaktadır. Üretici ihracatçılar, ürünlere olan talebi karşılamak için üretimlerini artırmakta ve yeni istihdam imkanları oluşturmaktadır.
- ❖ DİR kullanımını ayrıca ihracatçı firmaların küresel tedarik zincirlerine entegre olabilmelerine olanak sağlamaktadır. Uluslararası pazardan temin edilen ara girdiler işlenerek tekrar ihraç edilmesi, firmaların uluslararası tedarik zincirlerinde yer almasını ve global iş birliklerinin geliştirmesini kolaylaştırmaktadır.
- ❖ DİR, vergi muafiyeti ile sağladığı maliyet avantajının, pazarlama, dağıtım, satış gibi farklı kaynaklara aktarım fırsatı sunmaktadır. Ayrıca üretim kapasitelerini artırabilme olanağı sağlamaktadır.

2.2.2.6. Dahilde İşleme Rejimi Eleştiriler

DİR'in sağladığı avantajlara rağmen, yurtiçi üreticiyi olumsuz etkilemesi, rejimin kullandığı usulsüzlüklerle haksız rekabete yol açması, ithalat bağımlılığını artırarak ithalata dayalı bir büyümeye neden olması, vergi muafiyetleriyle kamu gelirlerinde kayıplara, istihdamda azalma vb. negatif etkileri de bulunmaktadır. Rejime yönelik eleştiriler aşağıdaki gibi özetlenmektedir;

- DİR kapsamında yapılan işlemler, vergi yükümlülüklerine muafiyet sağlandığından kamu gelirlerinin bir kısmından vazgeçilmektedir. Her ne kadar ithal girdi sağlayarak ihracatı artırmak olumlu etki yaratsa da alınması gereken vergilerin alınmaması hem devletin gelir kaybına uğramasına hem de kamu harcamalarını finanse etmek için yurt içinde vergilerin yükseltilmesine neden olmaktadır.
- İthal ara girdilerin ucuzlaması ve kolay elde edilebilmesi; daha az yerli girdi, daha fazla ithal ara malı kullanılmasına neden olmaktadır. Bu durum, ithal bağımlılığı artırmakta ve ara mala karşı ülke içerisinde talebin daralmasına ve yerli ara malı üreticileri zarar görmektedir. Ayrıca yurt içinde ara veya nihai mal üreticilerinin rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir (Sayilgan ve Şenol 2010:40).
- DİR'in firmalara sağladığı avantajlar, firmaları ithalata daha çok özendirerek üretimin ve ihracatın ithalata olan bağımlılığı artırmaktadır. Ancak her ne kadar

ihracat artırılmaya çalışılsa da durum dış ticaret açığının artmasına da neden olmaktadır.

- Ara malı ithalatı yapılan ülkelerde yaşanan bir arz şokunda veya aşırı fiyat hareketlerinde DİR'den faydalanan imalatçı-ihracatçıların bu durumdan olumsuz etkilenmeleri de söz konusu olacaktır (Ünal,2009:32). Özellikle kimyasallar gibi bazı maddelerin üretiminde küresel düzeyde bir tekelleşme sürecinin oluşması yerli firmaları rekabet gücünü azaltarak piyasadan çekilmeye zorlamaktadır. Bu durum, yerli malın üretimini sekteye uğratmaktadır (Saygılı vd., 2010:102).
- DİR kapsamında yapılan dış ticaret verilerinin ulaşılabilir bir istatistiki veri tabanının olmaması; sonuçların değerlendirilmesinde ve düzenleme yapılmasındaki temel eksikliklerdir.
- Eleştirilerden bir diğeri ise DİR'in kaçakçılık suçlarına uygun ortam yaratmasıdır. Rejim kapsamında şartlı muafiyet ve geri ödeme sistemi avantajlarından yararlanabilmek için, işlenen eşyanın tekrar ihraç edilmesi gerekmektedir. Fakat eşya yurt içinde satılarak, yurtdışına tekrar ihraç edilmiş gibi gösterilmekte, yabancı menşeli eşyalar vergileri ödenmeden yurtiçinde dolaşmaktadır.
- DİR tedbirlerinden biri olan şartlı muafiyet sistemi, ithalatın belirli koşullara bağlı olarak vergi muafiyet altında gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Ancak bu sistem, ticaret politikası önlemlerine ve standardizasyon mevzuatına tabi olmadığından, ticaret politikası önlemlerinin etkinliğini azaltmaktadır(Selen 2005:204).

2.2.2.7. Döviz Kullanım Oranı

DİR kapsamında gerçekleşen dış ticaretin yurt içerisinde üreticileri olumsuz yönde etkilememek, cari açığın artmasını ve hammaddeye olan bağımlılığı engellemek amacıyla birtakım önlemler alınmıştır. Döviz kullanım oranı bu önlemlerden biridir. Bu oran, imalatı yapılan son dış satım malının içeriğinde kullanılacak olan ara mal, hammadde dışalımının yapılabilmesi için ayrılan maksimum yabancı para miktarını ifade etmektedir. DİR, ithal edilen ara malı veya hammadde ile üretim yapılarak, daha sonra üretilen malın ihraç edilmesini sağlayan bir süreçtir. Bu süreçte, ithal edilen ara malı veya hammadde dışalımını için ödenen döviz miktarı, ihraç edilen malın döviz girişine bağlı olarak belirlenen bir oranda sınırlanmaktadır. Döviz kullanım oranı, bu sınırlamanın bir göstergesidir (Cebeci ve Yılmaz 2016). CIF ithal tutarının FOB ihraç tutarına olan yüzde

oranı döviz kullanım oranını vermektedir. Örneğin döviz kullanım oranının %65 olarak belirlenen sektörün, 65.000 dolar değerinde ithalat karşılığında 100.000 dolar değerinde ihracat yapması gerekmektedir. Döviz kullanım oranının amacı, DİR kapsamında yapılan ihraç sonrası ülkeye ne kadar döviz girişi olduğunun öğrenilmesini sağlamaktadır. Bir başka deyişle şöyle denilebilir; rejim kapsamında yurtdışından ithal edilecek olan ara malı için ödenen döviz ödendiğinin bulunmasını sağlamaktadır (Tekin 2017:559). Dahilde İşleme Rejimi Tebliği 2006/12 de belirtilen döviz kullanım oranı; ‘‘Bakanlıkça %80’’i geçmemek üzere belirlenmiş olup ayrıca ikincil işlem görmüş tarım ürünleri için bu oran taahhüdü azami olarak %100 şeklinde belirlenmiştir. Bu karar, 2020/10 sayılı Dahilde İşleme Rejimi Tebliği ile detaylandırılmıştır. Farklı alanlarda döviz kullanım oranı uygulanmakta, farklı sektörler içinde döviz kullanım oranı Ticaret Bakanlığı tarafından belirlenmiştir. Tablo 2.35 ‘de Bakanlıkça belirlenen sektörlerin döviz kullanım oranları verilmiştir.

Tablo 2. 35. DİR Kapsamında Döviz Kullanım Oranları

Sektör Adı	Azami Döviz Kullanım Oranı
Tekstil Ürünler	%65
Giyim Eşyaları	%70
Deri ve İlgili Ürünleri	%60
Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri (Mobilya Hariç) saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek yapılan eşyalar	%70
Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri	%70
Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması	%80
Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	%70
Kimyasalların ve Kimyasal Ürünleri	%80
Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacığa İlişkin Malzemeleri	%65
Kauçuk ve Plastik Ürünleri	%80
Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri	%65
Çimento cam, toprak ve seramik ürünleri	%60
Ana Metal Sanayii	%80
Fabrikasyon Metal Ürünleri	%75
Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünleri	%80
Elektrikli Teçhizat	%80
Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman	%80
Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork)	%65
Diğer Ulaşım Araçları	%65
Mobilya	%60
Diğer Sanayi Ürünleri	%70
Tarım Ürünleri*	
Kümes hayvanları yetiştiriciliği ve etlerin imalatı	%65

Su ürünleri imalatı	%60
Süthane işletmeciliği ve peynir imalatı	%75

Tablo 2.35. (Devamı)

Pastane ürünleri, kek, bisküvi, ekmek ve peksimet ile şekerli mamuller imalatı	%65
Dondurma imalatı	%60
İçecek imalatı	%60
Homojenize gıda müstahzarları ve diyetetik gıda imalatı	%60
Ev hayvanları için hazır gıda imalatı	%40
Tütün ürünleri imalatı	%60
Diğer tarım ürünleri imalatı	%80

Kaynak: <https://immib.org.tr/tr/duyuru-haberler-dahilde-isleme-rejimi-tebliginde-doviz-kullanim-orani-degisikligi-hk> 15.05.2023

2.2.2.8. Dahilde İşleme Rejiminin GSYH İçerisindeki Payı

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), bir ülkenin belirli bir dönemde ürettiği toplam mal ve hizmet değerini ifade etmektedir. GSYH, tüketim harcamaları (C), yatırım harcamaları (I), kamu harcamaları (G) ile toplam ihracat (EX) ile toplam ithalat (IM) çıkartılmasıyla elde edilen net ihracat yöntemiyle hesaplanmaktadır. Yani, $GSYH = C + I + G + (EX - IM)$ şeklinde formüle edilmektedir. Tüketim, yatırım, devlet harcamaları ve net ihracat ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerdir. İhracat ve ithalat değerlerinin büyüklüğü GSYH'nin büyüklüğü ile benzer eğilim içerisinde olduğu görülmektedir. Dış ticaretin fazla vermesi durumunda GSYH değerinin büyük olmasına, dış ticaret açığı gerçekleştiği durumlarda ise GSYH değerinin düşük olmasına neden olmaktadır (Nakiboğlu ve Aydın 2018:392). Kısaca İhracat, ülkenin dış ticaret fazlası veya dış ticaret açığı durumunu etkilediğinden ihracatın ithalata oranla daha fazla olması, dış ticaret dengesine önemli katkı sağlayarak, bir ülkenin ekonomik büyümesini desteklemektedir.

Türkiye, 24 Ocak 1980 Kararları ile ithal ikameci politika yerine ihracata dayalı büyüme politikasına geçiş yaparak, ekonomik büyümenin temel itici gücünü ihracat olarak benimsemiştir. Bu durum, ihracatın ülke ekonomisi içerisindeki yeri ve katkısının ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum, ekonomik politikaları ihracata yönelik yapılmasına yol açmıştır. İhracat teşvik sistemleri bu politikalardan biridir. DİR, Türkiye’de yaygın olarak kullanılan ihracat teşvik mekanizmasıdır. DİR, ihracatı teşvik ederek, ihracat potansiyelini artırmakta, üretim ve istihdamda büyümeyi tetiklemektedir. İstihdam artışı, gelir düzeyini ve ülke refahını etkilemekte büyümeye katkı sunmaktadır. İhracat yoluyla elde edilen döviz gelirleri, yatırımları ve ekonomik aktiviteleri

artırmaktadır. Yerli üreticilerin ihtiyacı olan ara girdileri vergi muafiyetiyle uluslararası pazarlara erişimini sağlamasına olanak sağlamakta, yeni pazarlara giriş fırsatı, üretim hacminde artış ve satışlarını artırmaktadır. Buda işletmelerin ve ülke ekonomisinin büyümesini desteklemektedir. DİR, ülkede bulunmayan veya yeterli düzeyde olmayan teknoloji ihtiyacı duyan sektörlerin ihtiyacını vergi muafiyeti ile karşılayarak kaliteli ürünler üretmesini sağlamakta bu durum üretim verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi etkilemektedir.

DİR sağladığı kolaylıklar sayesinde ihracat hacmini artırarak, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Bir teşvik sistemi olarak DİR'in GSYH içerisindeki payı tablo 2.36'da verilmiştir. Yukarıda belirtilen formülde net ihracat yerine, DİR net ihracat değerleri alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 2.36. DİR'in GSYH İçerisindeki Payı

Yıllar	GSYH (Bin \$)	DİR İhracat-DİR İthalat (Net DİR İhracat) (Bin \$)	GSYH/ Net DİR İhracat Payı %
2002	230.494.219	1.283.906	0,6
2003	304.901.341	12.569.009	4,12
2004	390.386.833	17.759.912	4,55
2005	481.496.930	20.518.108	4,26
2006	526.429.394	24.758.026	4,7
2007	648.753.606	27.783.318	4,28
2008	742.094.394	32.004.255	4,31
2009	616.703.324	24.965.706	4,05
2010	731.608.367	27.217.418	3,72
2011	773.979.672	32.819.180	4,24
2012	786.282.516	32.913.952	4,19
2013	823.044.427	35.326.781	4,29
2014	799.369.750	36.344.102	4,55
2015	719.620.440	32.019.832	4,45
2016	870.303.882	33.170.200	3,8
2017	860.078.404	36.253.582	4,21
2018	781.193.231	41.582.201	5,32
2019	760.327.350	40.642.785	5,36
2020	720.597.817	37.388.24	5,19
2021	818.020.329	50.650.771	6,19

Kaynak: <https://databank.worldbank.org>, TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden temin edilen verilerden tarafımızca hazırlanmıştır.

Tablo 2.36’da 2002-2021 yılları arasında DİR’in GSYH içerisindeki payı verilmiştir. DİR’in GSYH içerisindeki payı, Nakiboğlu (2018) çalışmasına dayanarak 2021 yılına kadar yeniden hesaplanarak güncellenmiştir. Veriler incelendiğinde, ikinci sütunda GSYH verileri incelendiğinde 2009 yılına kadar artış söz konusuyken 2009 yılında küresel ekonomik krizde etkisiyle düşüş yaşanmış daha sonra tekrar artmıştır. ABD Dolarının Türk Lirası karşısında aşırı değerlenmesinden kaynaklı 2014-2015 yıllarında GSYH düşüş görülmektedir. 2018 yılında kurun artışı ile enflasyon oranları artmış bu durumda üretimde azalmalar meydana gelmiştir bu durumda GSYH negatif bir büyüme gerçekleşmiştir. 2019-2020 yıllarında ise küresel salgının olumsuz yansımaları sonucunda düşüşler meydana gelmiştir. 2021 yılında yüksek bir büyüme sağlamasını ise ihracatta gerçekleşen artıştan kaynaklandığı belirtilmektedir. Dördüncü sütunda verilen DİR’in GSYH içerisinde 2002’de %0.6’lık pay alırken 2003’te %4.12 olmuş 2017 yılına kadar bu oran ortalama %4’lük pay ile devam etmiştir. 2018-2021 yılları arasında içerisindeki payın arttığı görülmektedir. En fazla payı %6,19 ile 2021 yılında gerçekleşmiştir. Ekonomik büyüklüğün hesaplandığı yöntem içerisinde, bir teşvik yönteminin rakamsal olarak küçük görünmesi, asla küçümsenmemelidir. Tam tersine, DİR’in bu rakamlarla ekonomik büyüklük hesaplamalarında yer alması, tartışmasız bir şekilde rejimin ülke ekonomisi üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir (Nakiboğlu 2018:394).

2.2.2.9. Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye Dış Ticaretindeki Yeri

DİR, Türkiye Gümrük Bölgesi içerisinde serbest dolaşımda olmayan eşyanın, geçici olarak ithal edilerek işleme faaliyetine tabi tutulması ve faaliyet sonucunda elde edilen işlem görmüş eşyanın yeniden ihraç edilmesi temeline dayanmaktadır. DİR, ihracat faaliyeti gösteren üretici firmalara, ihracata konu olan malı üretebilmek için, ara girdi, hammadde, yarı mamul, ambalaj malzemeleri gibi ihtiyaç duyulan girdiler üzerinde vergi muafiyeti sağlayan ekonomik etkili gümrük rejimidir. Ayrıca DİR, dünya piyasa fiyatlarından ithalat yapabilme, yurtiçinde temin edilmesi güç, yeterli kalitede bulunmayan girdileri gümrük muafiyetiyle ithal edebilme, vergi muafiyetlerinden kaynaklanan girdi maliyetlerini azaltarak ihracatı artırma, ihraç ürünlerin uluslararası pazarda rekabet gücü kazanması, ihraç ürünlerde çeşitliliği ve pazarların genişlemesi açısından ihracatçıya yönelik fırsatlar sağladığından dolayı bir teşvik sistemi olarak

değerlendirilmektedir. Rejim ihracata yönelik desteklerin başında gelmektedir. DİR, girdi ithalatına dayalı bir teşvik sistemi olmasından dolayı ihracat ve ithalat ile yakından ilgilidir (Eyilcim 2012:104). Rejimin sağladığı avantajlar daha önceki başlıklarda ele alındığı için bu başlıkta DİR'in ekonomik etkili gümrük rejimleri içerisindeki payı Türkiye'nin dış ticaretindeki yeri verilerle incelenmiştir.

Tablo 2.37. EEGR Kapsamında Dahilde İşleme Rejimi Dış Ticaret Verileri (Bin \$-Yüzde)

Yıllar	DİR İhracat	EEGR İhracatı	DİR/EEGR İhracat Oranı	DİR İthalat	EEGR İthalatı	DİR / EEGR İthalat Oranı
2002	9.295.925	9.426.710	0,99	8.012.018	8.094.057	0,99
2003	24.112.936	24.461.656	0,99	11.543.926	11.663.895	0,99
2004	34.115.634	34.608.022	0,99	16.355.721	16.507.785	0,99
2005	37.775.045	38.333.802	0,99	17.256.937	17.449.721	0,99
2006	43.556.757	44.120.118	0,99	18.798.731	18.982.505	0,99
2007	52.087.905	52.721.814	0,99	24.304.586	24.591.461	0,99
2008	62.795.713	63.554.113	0,99	30.791.458	30.793.902	1,00
2009	45.469.529	46.573.539	0,99	20.503.823	21.669.490	0,99
2010	52.362.840	53.845.697	0,99	25.145.422	26.436.343	0,99
2011	62.788.251	64.455.394	0,99	29.969.070	31.360.466	0,99
2012	63.680.586	65.496.604	1,00	30.766.634	32.110.372	0,99
2013	66.717.400	68.373.475	1,00	31.390.618	32.462.883	0,99
2014	67.026.094	68.850.493	0,99	30.681.992	32.033.992	0,98
2015	57.478.237	59.104.211	0,99	25.458.404	26.544.211	0,99
2016	57.207.819	58.398.959	1,00	24.037.618	25.094.439	0,98
2017	64.168.884	65.269.416	1,00	27.915.302	28.869.079	0,99
2018	74.204.346	75.076.178	1,00	32.622.145	33.403.374	0,99
2019	74.402.069	75.311.356	1,00	33.759.284	34.459.336	0,99
2020	69.412.600	70.092.570	1,00	32.024.351	32.733.017	0,99
2021	90.783.133	91.648.510	1,00	40.132.362	41.108.781	0,99

Kaynak: TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden temin edilen gümrük rejim kodları dikkate alınarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Tablo 2.37’de DİR’in ekonomik etkili gümrük rejimleri içerisindeki payı verilmiştir. Verilere bakıldığında rejim kapsamında en fazla ihracat değeri 2021 yılında verilmiştir. Verilere bakıldığında rejim kapsamında en fazla ithalat değeri 2021 yılında 40.108 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. 2002-2021 yıllarında DİR’in ekonomik etkili gümrük rejimleri içerisindeki payı incelendiğinde neredeyse tamamına yakının rejim kapsamında yapıldığı görülmektedir. DİR, ekonomik etkili gümrük rejimleri içerisinde en fazla kullanılan rejim olduğu iddia etmek mümkündür. Üretim ve ihracatın artırılması

konusunda etkin bir rol oynamakta, en etkili teşvik sistemlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.



Tablo 2.38. DİR Kapsamında Yapılan İhracat ve İthalatın Toplam İhracat ve İthalat İçerisindeki Payı (Bin \$-Yüzde)

Yıllar	Toplam İhracat	Toplam DİR İhracatı	DİR İhracat/ Toplam İhracat %	Toplam İthalat	Toplam DİR İthalatı	DİR İthalat/ Toplam İthalat %	Dış Ticaret Dengesi	DİR Dış Ticaret Dengesi	DİR İthalat /DİR İhracat Değerleri (D.K.O.)
2002	36.059.089	9.295.925	25,77	51.553.797	8.012.018	15,54	-15.494.708	1.283.906	86
2003	47.252.836	24.112.936	51,02	69.339.692	11.543.926	17	-22.086.855	12.569.009	47
2004	63.167.152	34.115.634	54,01	97.539.765	16.355.721	16,77	-34.372.613	17.759.912	47
2005	73.476.408	37.775.045	51	116.774.150	17.256.937	14,78	-43.297.742	20.518.108	46
2006	85.534.675	43.556.757	50,92	139.576.174	18.798.731	13,47	-54.041.498	24.758.026	43
2007	107.271.749	52.087.905	48,55	170.062.714	24.304.586	14,29	-62.790.964	27.783.318	47
2008	132.027.195	62.795.713	47,56	201.693.574	30.791.458	15,27	-69.666.378	32.004.255	49
2009	102.142.612	45.469.529	44,51	140.928.421	20.503.823	14,55	-38.785.808	24.965.706	45
2010	113.883.219	52.362.840	45,97	185.544.331	25.145.422	13,55	-71.661.112	27.217.418	48
2011	134.906.868	62.788.251	46,54	240.841.676	29.969.070	12,44	-105.934.807	32.819.180	48
2012	152.461.736	63.680.586	41,76	236.545.140	30.766.634	13	-84.083.404	32.913.952	48
2013	161.480.914	66.717.400	41,31	260.822.803	31.390.618	12,03	-99.341.888	35.326.781	47
2014	166.504.861	67.026.094	40,25	251.142.429	30.681.992	12	-84.637.567	36.344.102	46
2015	150.982.113	57.478.237	38,06	213.619.211	25.458.404	11,91	-62.637.097	32.019.832	44
2016	149.246.999	57.207.819	38,33	202.189.241	24.037.618	11,88	-52.942.242	33.170.200	42
2017	164.494.619	64.168.884	39,01	238.715.127	27.915.302	11,69	-74.220.508	36.253.582	44
2018	177.168.756	74.204.346	41,88	231.152.482	32.622.145	14,11	-53.983.726	41.582.201	44
2019	180.832.721	74.402.069	41,14	210.345.202	33.759.284	16,04	-29.512.480	40.642.785	45
2020	169.637.755	69.412.600	40,92	219.516.806	32.024.351	14,58	-49.879.051	37.388.249	46
2021	225.214.458	90.783.133	40,31	271.425.553	40.132.362	14,78	-46.211.094	50.650.771	44

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden temin edilen verilerden tarafımızca hazırlanmıştır

Tablo 2.38’de 2002-2021 yılları arasında Türkiye’nin toplam ve DİR kapsamında yapılan dış ticaret verileri ele alınmaktadır. 1996 yılında Gümrük birliği ile dış ticarete önemli bir yer edinen DİR, 2002 yılından itibaren otomasyon sistemine aktarıldığı için veriler 2002 yılından itibaren alınmıştır. Dış ticaret göstergeleri büyük ölçüde küresel ekonomideki gelişime paralel olarak değişmektedir. İlk bölümlerde Türkiye’nin dış ticaretinin genel yapısı hakkında bilgi verildiğinden dolayı bu tabloda sadece DİR kapsamında yapılan dış ticaret hakkında değerlendirme yapılacaktır. Türkiye’de DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracat verilerine incelendiğinde en fazla ihracat değeri 90.738 milyar dolar ile 2021 yılında yapılmıştır. 2004 yılında toplam ihracatın %54’ü DİR kapsamında gerçekleşmiş en yüksek orandır. 2002 yılından sonra DİR’in en az yararlandığı yıl %38,06 ile 2015’dir. DİR ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %43’dür. Bu oran toplam ihracatın yaklaşık yarısının DİR kapsamında yapıldığını göstermektedir. DİR ithalat verileri incelendiğinde en yüksek ithalat 2021 yılında 40.132 milyar dolar gerçekleşmiştir. Toplam ithalat içerisinde en yüksek DİR’in kullanıldığı yıl ve oran 2004 yılında %16,77’dir. DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisinde ortalama payı ise %14’dür. DİR dış ticaret dengesine ait verileri incelendiğinde, Genel itibariyle artan ve azalan bir trend seyretnmekte 2002-2021 yılları arasında dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. 2021 yılında 50.560 milyar dolar ile en yüksek net DİR ihracat gerçekleşmiştir. Döviz kullanım oranlarına bakıldığında, 2002-2021 yılları arasında en yüksek oran %86 ile 2002 yılında gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda bu oranın yarısı düşmüş, %49-42 arasında devam etmiştir. 2016 yılında %42 gibi oldukça düşük oranda gerçekleşmiştir. Genellikle artan ve azalan bir trend seyrettiği görülmektedir. İncelenen yıllar arasında ortalama döviz kullanım oranı %47’dir. Yani, ortalama 47 dolarlık ithalat ile 100 dolarlık ihracat yapılmış, bu rakamlarla da ihracatta 53 dolarlık net katkı sağlanmıştır.

2.2.2.10. Dahilde İşleme Rejiminin Sektörel Yaygınlığı

DİR, Türkiye’de birçok sektörde uygulanan hem ekonomik etkili gümrük rejimi hem de bir teşvik sistemidir. Önceki başlıkta ele alındığı gibi, Türkiye’de DİR kapsamında yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %43, DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisinde ortalama payı ise %14 olduğu belirtilmiştir. Bu durum, Türkiye’de DİR kullanımının yaygın olduğunu ve ihracat

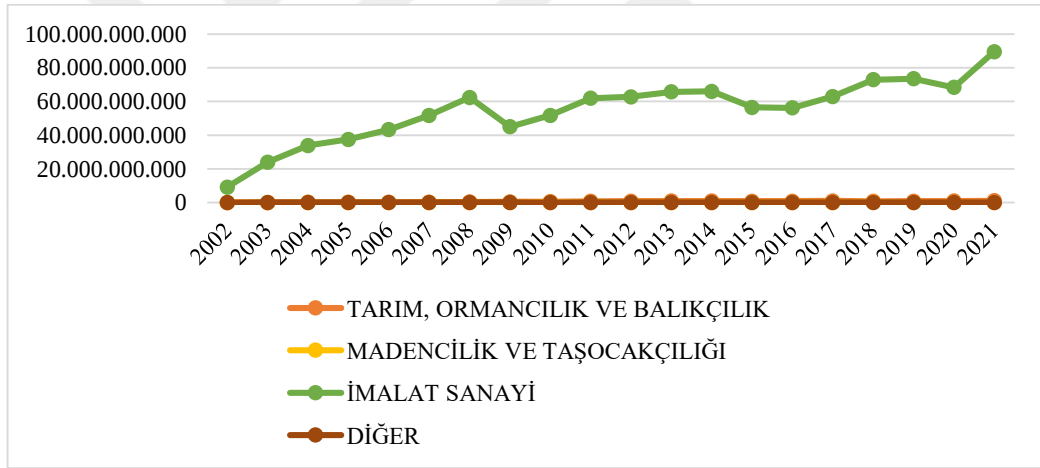
faaliyetlerini destekleyen önemli bir mekanizma olduğunu göstermektedir. DİR'in geniş ölçüde kullanılmasının, vergi muafiyeti ile ucuz ve kaliteli ara girdi sağlanması, firmaların uluslararası rekabet gücü elde edebilmeleri, sürdürülebilir ekonomi ve üretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine katkı sağlaması gibi avantajlardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin yapısal sorunları arasında yer alan hammadde ve ara mal ithali özellikle bu sorunu yaşayan sektörler için DİR'i, daha cazip bir seçenek haline getirmektedir. TÜİK'ten temin edilen verilerle ISIC Rev4 sınıflamasına göre DİR ihracat ve ithalat değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. 39. DİR Kapsamında Yapılan Sektör İhracat ve İthalat Değerleri (Bin \$)

DİR SEKTÖR İHRACAT					DİR SEKTÖR İTHALAT			
	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	Madencilik ve Taş Ocaklığı	İmalat Sanayi	Diğer	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	Madencilik ve Taş Ocaklığı	İmalat Sanayi	Diğer
2002	69.754	966	9.204.789	20.414	242.993	242.995	6.829.465	485.990
2003	109.861	1.262	23.960.994	40.818	395.217	395.219	9.359.485	790.439
2004	146.342	2.251	33.918.165	48.702	431.447	431.449	13.651.448	862.899
2005	200.011	14.884	37.501.959	58.189	293.887	293.889	14.766.029	587.779
2006	187.174	10.217	43.317.35	42.014	363.980	363.982	16.490.695	727.964
2007	223.976	43.613	51.787.853	32.461	854.101	854.103	20.277.544	1.708.206
2008	342.456	20.004	62.389.002	44.249	1.295.414	1.295.416	24.323.544	2.590.832
2009	437.370	20.352	44.981.694	30.111	1.424.902	1.424.904	16.236.844	2.849.809
2010	553.380	49.112	51.738.045	22.301	1.313.531	1.313.533	20.240.189	2.627.067
2011	733.513	49.630	61.929.292	75.815	1.688.855	1.688.857	24.717.424	3.377.715
2012	795.549	36.487	62.787.848	60.700	2.110.116	2.110.118	24.751.119	4.220.237
2013	882.652	51.170	65.730.557	53.019	2.572.903	2.572.905	25.592.458	5.145.810
2014	934.951	68.156	65.956.201	66.785	2.422.87	2.422.878	25.666.500	4.845.757
2015	859.418	40.131	56.512.372	66.315	2.007.862	2.007.864	22.394.241	4.015.728
2016	865.372	35.844	56.250.918	55.684	1.870.613	1.870.615	21.618.974	3.741.231
2017	1.049.294	112.895	62.933.399	73.295	2.314.216	2.314.218	24.885.841	4.628.436
2018	771.029	120.664	72.948.445	86.106	2.402.426	2.402.428	29.578.838	4.804.857
2019	830.591	0	73.507.156	64.321	3.352.907	3.352.909	29.920.299	6.705.819
2020	954.381	0	68.395.900	62.318	2.557.048	2.557.050	28.712.679	5.114.101
2021	1.091.172	2.206	89.590.892	98.86	2.556.189	2.556.191	36.953.901	5.112.383

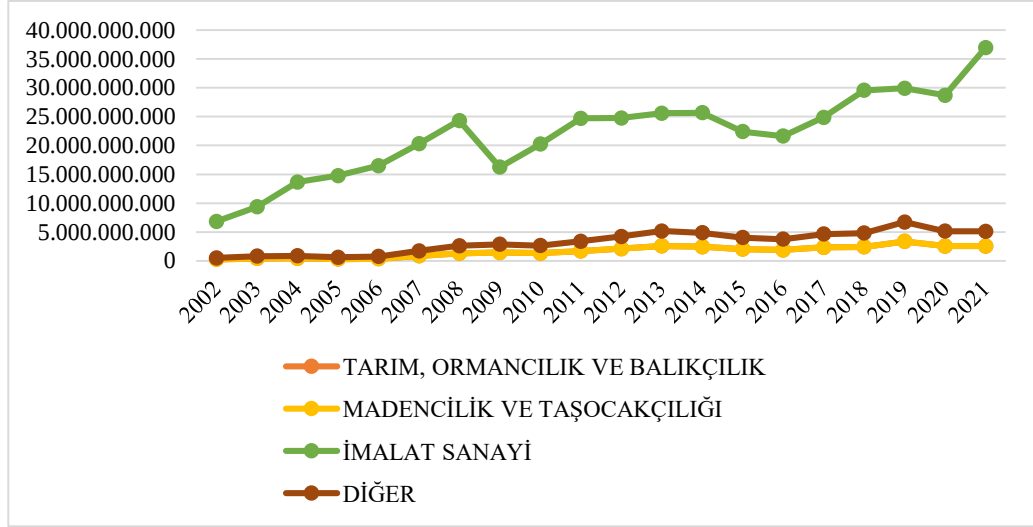
Kaynakça: TÜİK Dış Ticaret Verileri ve TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden temin edilen verilerden tarafımızca hazırlanmıştır

Tablo 2.39’da 2002-2021 yıllarında DİR kapsamında yapılan sektör ihracat ve ithalat değerleri verilmiştir. DİR kapsamında yapılan sektör ihracat değerleri incelendiğinde; Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık sektörü ortalama 601.912 milyon dolar, Madencilik ve Taş Ocakçılığı ortalama 33.992. milyar dolar, İmalat Sanayi 54.767 milyar dolar ve Diğer sektörlerin DİR ihracat kullanımı ortalama 55.124 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. DİR kapsamında yapılan sektör ithalat değerlerine bakıldığında ise; Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık sektörü ortalama 1.623 milyar dolar, Madencilik ve Taş Ocakçılığı ortalama 1.623 milyar dolar, İmalat Sanayi 21.848 milyar dolar, Diğer sektörlerin DİR ithalat kullanımı ortalama 3.247 milyar dolardır. Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık, Madencilik ve Taş Ocakçılığı, Diğer sektörlerinin DİR ithalat kullanımının daha fazla olduğu, rejimin sürekli açık verdiği görülmektedir. DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri incelendiğinde rejimin özellikle geniş bir üretim çeşitliliğine sahip olan imalat sanayinde sıklıkla kullanıldığı ortaya konulmaktadır.



Şekil 2.4. Sektörel Bazda DİR Kapsamında Yapılan İhracat (\$) **Kaynak:** TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden temin edilen verilerden derlenmiştir

Şekil 2.4’de Türkiye’nin sektörel bazda DİR kapsamında yapmış olduğu ihracat rakamları çizgi grafik yardımıyla sunulmuştur. 2002-2021 yılları arasında DİR kapsamında en fazla ihracatın imalat sanayide gerçekleştiği görülmektedir. Diğer sektörlerin rejim kapsamında yapılan ihracat düzeylerinin benzer bir eğilim gösterdiği görülmektedir. İmalat sanayiye kıyasla rejimin diğer sektörlerde daha az kullanıldığı dikkat çekmektedir.



Şekil 2.5. Sektörel Bazda DİR Kapsamında Yapılan İthalat (\$) **Kaynak:** TÜİK Bilgi Dağıtım Daire Başkanlığının bilgi talebi cevabına istinaden temin edilen verilerden derlenmiştir

Şekil 2.5’de Türkiye’nin sektörel bazda DİR kapsamında gerçekleştirdiği olduğu ithalat değerleri çizgi grafik yardımıyla sunulmuştur. 2002-2021 yılları arasında DİR kapsamında gerçekleştirilen en fazla ithalatın imalat sanayide olduğu gözlemlenmektedir. Rejimin, imalat sanayiye kıyasla diğer sektörlerde daha az kullanıldığı dikkat çekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DAHİLDE İŞLEME REJİMİNİN İMALAT SANAYİ DİŞ TİCARETİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

3.1 ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

1980 yılında liberal ekonomiye geçişle birlikte kabul edilen ihracata dayalı büyüme modeli ile ihracatın artırılması en önemli hedeflerden biri haline gelmiştir. Bununla birlikte ihracat teşvik politikaları üzerinde durulmuş, teşvikler uygulamaya başlanmıştır. Türkiye'nin hem DTÖ'ye üye olması hem de GB'ne girmesi, ihracat teşviklerinde belirli normların benimsenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda nakit teşvik politikaları terk edilmiş yerini dış ticarete engellerin kaldırılmasını amaçlayan, uluslararası rekabeti hedefleyen teşvik politikaları benimsenmiştir. 1996 yılının başından itibaren DİR, Türkiye dış ticaret teşvik sistemine dahil olmuştur. İhracatçının ihracata konu olan ürün için ihtiyaç duyduğu ara girdilerin ithalinde vergileri sıfıra indiren, ihracatta kolaylıklar sunarak ticareti kolaylaştıran bir teşvik sistemidir. DİR ihracatçılara sağladığı avantajlar sebebiyle en önemli ihracat teşvik mekanizmasıdır. DİR'in Türkiye dış ticareti içerisindeki payına bakıldığında bu durumu ispatlar niteliktedir. DİR'in 2002-2021 toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %43'dür. DİR'in Türkiye uygulamalarında en yoğun olarak kullanıldığı sektör imalat sanayi sektörüdür. İmalat sanayi ihracat içerisindeki DİR'in payı %98, ithalat içerisindeki payı ise %85'dir. İmalat sanayi sektörü Türkiye toplam ihracatının yaklaşık %90'ı toplam ithalatın ise yaklaşık %85'ini oluşturmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde rejimin sektör üzerindeki etkinliğinin daha net anlaşılabilmesi için imalat sanayi 21 alt sektör ayrı şekilde değerlendirilmiştir. İmalat sanayi alt sektörlerin hem ihracat ve ithalat verileri hem de DİR kapsamında yapılan dış ticaret verileri ele alınmıştır. DİR kullanımları ve DİR'in imalat sanayi alt sektörler üzerindeki yerini saptamak amaçlanmıştır. Ayrıca literatüre bakıldığında farklı sektörlerin DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracat ve ithalat verilerinin incelendiği çalışmaların olduğu fakat imalat sanayinin alt sektörlerini ele alan bir çalışmanın olmayışı da çalışmanın hazırlanmasında önemli bir etken olmuştur.

Çalışma da 21 imalat alt sanayi sektörünün DİR kapsamında yapmış oldukları ihracat ve ithalatın toplam sektör ihracat ve ithalat, GSYH, RDK, Net DİR ihracat

arasındaki ilişki Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi (Augmented Mean Group Estimator-AMG) testi kullanılarak Stata 15.0 programıyla analiz edilmiştir. Veriler, TÜİK Bilgi Dağıtım Sisteminden talep üzerine alınmıştır.

3.2. LİTERATÜR

DİR, Türkiye dış ticareti için önemli bir teşvik unsuru olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple rejimin dış ticaret üzerindeki etkisini konu alan birçok araştırma yapılmıştır. Literatür incelenmiş, DİR kapsamında gerçekleşen dış ticaret verilerinin analiz edildiği çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Selen (2004), “Dış Ticaret Yardım Unsuru Olarak Dahilde İşleme Rejimi: Türkiye Açısından Değerlendirilmesi” çalışmasında DİR’in uygulama biçimi ve sonuçlarını ele almıştır. En yüksek ihracat etkisine sahip olan teşvik sisteminin DİR olduğu tespit edilmiş, DİR’in işletme sermayesinin güçlendirici, âtıl kapasite kullanımını azaltıcı ve fiyat rekabetinde avantaj elde edici etkileri nedeniyle ihracat üzerinden önemli bir teşvik unsuru olarak değerlendirmiştir. DİR’in ticaret politikası önlemlerinde azaltıcı bir niteliğe sahip olmasını eleştirmiş, ithal edilen ara girdilerin kullanıldığına dair belgelendirilmesi önerisinde bulunmuştur. Desteklerin yerli üretici koruyacak şekilde yapılmasını, uygulamanın farklı kurumlar tarafından yapılması yerine tek kurumda yapılması gerekliliğini savunmuştur.

Şenol (2008), “Dahilde İşleme Rejiminin İhracat Üzerine Etkileri ile Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme” çalışmasında, tekstil ve hazır giyim sektöründe DİR’in işlevselliğini belirleyebilmek amacıyla anket çalışması yapmıştır. Anket sonucunda sektörde faaliyet gösteren firmaların DİR’den yüksek oranda yararlandıkları tespit edilmiştir. Şartlı muafiyet sisteminin daha çok tercih edildiği ancak geri ödeme sisteminden daha az firmanın yararlandığı sonucu saptanmıştır. Gümrük vergisi ve KDV muafiyeti sağlaması firmaların, DİR’i tercih etmelerindeki en büyük etken olduğu belirtilmiştir. Ayrıca rejimden yararlanan firmaların çok sayıda personel çalıştıran firmalar olduğu DİR ile istihdam arasında güçlü bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Takım ve Ersungur (2010), “Dahilde İşleme Rejimi: İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi” çalışmasında, DİR’in Türkiye dış ticareti üzerinde etkileri ortaya koyulmuştur.

İhracatı teşvik etmek amacıyla geliştirilen DİR'in kötüye kullanıma açık bir yapıya sahip olduğu belirtilmiş bu sebeple gerçekçi olmayan bir ihracat yöntemi olarak algılanmasını engellemek için düzenlemelere gereksinim duyulduğu değerlendirilmiştir. DİR'in daha etkin bir şekilde çalışması için denetim mekanizmalarının artırılması, ithalatta kalite kontrolü, yüksek katma değerli ürün üreten sektörlerle öncelik verilmesi, Dİİ belgelerinde kapatma sürelerinin düzenlenmesi gibi önerilerde bulunmuştur.

Sayılğan ve Şenol (2010) "Dahilde İşleme Rejimi ve Türk İşletmelerinin İhracatı Üzerine Etkileri" çalışmasında DİR'in amacı, avantajları ve eleştirileri yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. İhracatın yaklaşık yarısının DİR kapsamında yapılmasından dolayı en önemli teşvik sistemi olduğu, ayrıca DİR, işletmeler için ucuz girdi imkânı sunarak, uluslararası pazarda rekabet gücünü artıracığına dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Dİİ'nin uygulama alanının genişletilmesi, sadece şartlı muafiyet sisteminin kullanılması, DİİB, yerli üreticiye zarar vermeme şartının somut bir kritere göre düzenlenmesi, DİR'den beklenen faydaları artıracığı görüşü belirtilmiştir.

Eyilcim (2012), "Dâhilde İşleme Rejiminin Mersin'deki Boyutları" çalışmasında 2002-2010 yıllarına ait üçer aylık veriler ile, DİR ve Mersin'in toplam ihracatı arasında ilişki olup olmadığı zaman serisi analizi kullanılarak tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, DİR'in dış ticarete etkin olduğu, DİR kapsamında yapılan ihracat ile toplam ihracat arasında ilişkinin pozitif yönlü olduğu belirtilmektedir. Mersin de rejim kapsamında yapılan ihracattaki artışın, Mersin toplam ihracatını artırdığı sonucuna varılmıştır.

Kocatürk (2016), "İhracata Yönelik Teşvik Politikalarının Bölgesel Gelişmeye Etkileri: Ekonomik Etkili Gümrük Rejimleri ve Dâhilde İşleme Rejimi: Panel Data Analizi" çalışmasında 2002-2014 yıllarına ait verileri kullanarak, İzmir'in ihracatına yönelik doğrudan yabancı yatırım miktarları ile karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerin DİR kapsamında yaptığı dış ticaretin, bölgesel gelişmeye etkisini Türk Gümrük Tarife Cetvelini oluşturan 21 bölüm başlığı altında analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımlar ve rejim kapsamında yapılan ihracatın bölge ihracatını olumlu etkilediği, artırıcı nitelikte olduğu görülmektedir.

Esen, Şimdi ve Kocabaş (2016), "Dâhilde İşleme Rejiminin Firmaların Finansal Performansına Etkisi: Dokuma Giyim ve Deri Sektörü Örneği" çalışmasında 2009-2014

yıllarına ait verileri kullanarak Dokuma, Giyim ve Deri Sektörü işletimlerinin DİR kapsamında yapmış oldukları dış ticaretin finansal performansları açısından etkileri panel veri analizi kullanılarak incelenmiştir. DİR kapsamında yapılan ihracat üzerinde ekonomik rantabilite etkiliyken, ithalat üzerinde etkisinin bulunamadığı belirtilmiştir. Net Kar/ Toplam Aktifler üzerinde rejim kapsamında yapılan ihracat ve ithalat uygulamaları etkili olduğu gözlemlenmiş, satış karlılığı üzerinde bir etki bulunamamıştır.

Osmanoğlu (2016), “Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye’de Dış Ticaret, İstihdam ve Rekabet Gücüne Etkileri” çalışmasında 2002-2014 yıllarına ait verilerini kullanarak DİR’in Türkiye dış ticaretinin, istihdam ve rekabet gücü üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, rejim kapsamında dış ticaretin istihdam ve rekabet gücünün ortalamanın üzerinde artışa neden olmadığı sonucuna varılmıştır.

Parlakay ve Duru (2017), “Türkiye’de İşlenmiş Tarım Ürünleri Dış Ticaretinde Dâhilde İşleme Rejiminin Etkilerinin Trend Analizi Yöntemiyle İncelenmesi” çalışmasında 1996-2014 yıllarına ait verileri kullanarak DİR kapsamında Türkiye’de işlenmiş tarım ürünlerin dış ticareti trend analiz yöntemi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre DİR kapsamında kullanılan işlenmiş tarım ürünlerinin dış ticaret üzerinde olumlu etkisine, rejim sayesinde ham maddenin kolay ve ucuz temin edilmesi ihraç pazarının genişlemesi neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tekin (2017), “Dahilde İşleme Rejiminin İhracat ve İthalat Üzerine Etkileri (1996-2016)” çalışmasında toplam ihracat ve ithalat içerisinde DİR verileri, döviz kullanım oranı, DİR net ihracat verileri incelenmiş DİR’in Türkiye dış ticareti üzerindeki etkisi irdelenmiştir. DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki payının %10 olması ve döviz kullanım oranının %40 olması toplam ihracat üzerinde ithal girdi bağımlılığının DİR’den kaynaklanmadığı sonucuna varılmıştır. DİR’in belirli bir düzeyde toplam ithalatı finanse ettiği belirtilmiştir. DİR’in cari açığı artırıcı etkisinin olmamasına rağmen, bazı sektörlerde ithal bağımlılığı engellemek amacıyla revize edilmesi gerekliliğini, DİR kapsamında meydana gelen kaçakçılığın denetim altına alınması önerilerinde bulunmuştur.

Alpay (2018), “Dâhilde İşleme Rejiminin Cari İşlemler Hesabına Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Uygulama” çalışmasında 2003:1-2017:4 (çeyrek yıllık) yıllarına ait verileri kullanarak DİR’in dış ticarete etkilerini zaman serisi analizi kullanarak

incelemiştir. Rejimin dış ticaret dengesi üzerinde olumlu etkisinin olduğu, ihracatı teşvik uygulaması olarak başarılı olduğu analiz edilmiştir.

Yıldız ve Mete (2018), “Türkiye Dış Ticaretinde İkilem: Dahilde İşleme ve İthalata Dayalı Büyüme” çalışmasında 2002q1-2016q2 verileri ile DİR kapsamında sektörel ithalat ve reel GSYH arasındaki ilişki zaman serisi analizlerini kullanılarak test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, DİR kapsamında gerçekleştirilen maden ve sanayi sektör ithalatı ekonomik büyümenin nedenlerinden biridir. Ancak ekonomik büyümenin DİR kapsamında yapılan tarım ithalatı ile arasında bir nedensellik tespit edilememiştir. Çalışmada rejimin ithalata dayalı büyümeye neden olduğu belirtilmektedir.

Dırık (2019), “Dâhilde İşleme Rejimi Kapsamında Türkiye’nin Un İhracatı Üzerine Ekonometrik Bir Analiz” çalışmasında 2007-2018 yıllarına ait verileri kullanarak Türkiye’nin DİR kapsamında un ihracatı, ithal edilen buğday, buğday ihrac fiyatı ve reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analize göre rejim kapsamında ithal edilen buğday ve ihrac edilen unun arasında anlamlı bir ilişki olduğu, un ihracatının buğday ithalatına bağımlı olması, bu durumda un sektöründe dünya lideri konumunda olan Türkiye’nin liderliğinin ithalata dayalı olduğu gözlenmiştir. Reel efektif döviz kurundaki artışın un ihracatını azalttığını ayrıca un ihrac fiyatı yükselmesinin un ihracatını azalttığı belirtilmiştir.

Şahin (2019), “Türkiye’de Dâhilde İşleme Rejimi, Etkileri: Ambalaj Sektörü Örneği” çalışmasında 2003-2018 yıllarına ait DİR kapsamında Türkiye’nin dış ticareti ve ambalaj sektörü verilerini analiz etmiştir. Rejim kapsamında yapılan ihracat ve ithalatın toplam ihracat ve ithalat üzerinde uzun ve kısa dönemlerde pozitif etkisinin olduğu görülmektedir. Rejim ihracatı artırmakla birlikte ithalatı ithalattan daha yüksek düzeyde artışa yol açtığı tespit edilmiştir. Rejim kapsamında yapılan ambalaj sektörü ihracat ve ithalat verilerini, Türkiye’nin ambalaj sektöründe ihracat ve ithalat verileri arasında pozitif ve anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Rejim kapsamında yapılan ambalaj sektörü ihracatının, toplam sektör ihracatına etkisi Türkiye’nin genel ihracat etkisinden daha fazla olduğu, ambalaj sektörünün DİR kapsamında yapılan ithalatın, sektörün toplam ithalatına etkisi, ülkenin genel ithalat etkisinden daha az olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak ambalaj sektöründe ihracatı artırma amacı beklenenden fazla olduğu; ithalatın ise ihracatta daha yüksek düzeyde bir artışa neden olduğunu belirtilmektedir.

Birkan (2019), “Türkiye’de İhracatı Destekleme Mekanizmaları Kapsamında Dâhilde İşleme Rejimi: Kimya Sektörü Üzerine Bir Uygulama” çalışmasında 2006-2018 yıllarına ait verileri kullanarak, DİR kapsamında yapılan kimya sektörü dış ticaretinin, genel dış ticaret üzerindeki etkileri incelenmiştir. Kimya sektöründe ihracat ile DİR’ e tabi tutulan ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kimya sektör ihracatının DİR kapsamında ithalat ile arasında etkileşimin olduğu ancak ithalattan ihracata doğru etkileşim olmadığı gözlemlenmiş, sektördeki ihracat değişimlerinin ithalatta değişime neden olduğu belirtilmiştir.

Altınöz ve Altuntaş (2020), “Türkiye’de Dâhilde İşleme Rejimi Kapsamında Gerçekleştirilen İthalatın Yurtiçi Ara Malı Üretimine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı” çalışmasında 2005-2019 dönemi aylık ait verileri kullanarak, DİR kapsamında gerçekleştirilen girdi ithalatının, yurt içi mal üretimine olan etkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, rejimin uzun dönemde yurtiçi girdi üretimine anlamlı bir etkisinin olmadığı, kısa dönemde etkisinin çok küçük olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada, rejimin ihracat için hızlı girdi sağladığını ve ihracatı kolaylaştırdığı da belirtilmektedir.

Aslan (2021), “Ekonomik Etkili Gümrük Rejimlerinin Dış Ticaret Etkisi: Beyaz Eşya ve Otomotiv Sektöründe Dâhilde İşleme Rejimi ile İhracat Örnekleri ” çalışmasında 2007-2019 yıllarına ait verileri, zaman serisi analizi kullanarak incelemiştir. Çalışma da Türkiye’de otomotiv ve beyaz eşya sektörlerinin DİR ile ihracat ilişkisi irdelenmiş, sonuca göre; her iki sektör için de DİR, ihracatı artırıcı etkisinin olduğu saptanmıştır.

Şeker (2021), “Dâhilde İşleme Rejiminin Uluslararası Ticaret ve Sanayi Üretimi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Araştırma” çalışmasında 2012-2019 yılları arasında aylık verileri kullanarak Türkiye’nin dış ticaret içerisinde DİR hacmi, sanayi üretim endeksi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı arasındaki ilişki zaman serisi analizi kullanılarak açıklanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, DİR’in ihracat ve sanayi üretimin üzerinde anlamlı etkileri olduğu belirlenmiştir. DİR, sanayi üretim endeksi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı değişkenlerinin arasında uzun dönemli bir ilişki, sanayi üretim endeksi ile DİR arasında iki yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Buluş (2022), “Dâhilde İşleme Rejiminin Dış Ticarete Etkisi: Türkiye Örneği” çalışmasında 2002:01-2021:01 yıllarına ait aylık verileri kullanarak; dış ticaret dengesi, DİR ve TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru arasındaki ilişki Hatemi-J eşbütünleşme testi

ile incelenmiştir. Analize göre, DİR ve döviz kurunun dış ticaret dengesini uzun dönemde etkisinin negatif olduğu, DİR’den dış ticaret dengesine doğru kısa dönemde tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu, döviz kuru ve dış ticaret dengesi arasında kısa dönemde nedensellik ilişkisinin olmadığı analiz edilmiştir.

3.3. MODEL VE VERİ SETİ

Çalışmada 2002-2021 yılları baz alınarak imalat sanayi; gıda ve içecek, tütün, tekstil ürünleri, giyim eşyaları, deri ve ilgili ürünler, ağaç-ağaç ürünleri ve mantar ürünleri, kağıt ve kağıt ürünleri, kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünler, kimyasalların ve kimyasal ürünler, temel eczacılık ürünleri ve eczacılığa ilişkin malzemeler, kauçuk ve plastik ürünler, diğer metalik olmayan mineral ürünler, ana metal sanayii, fabrikasyon metal ürünleri, bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin, elektrikli teçhizat, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman, motorlu kara taşıtı, treyler ve yarı treyler, diğer ulaşım araçları, mobilya ve diğer imalatlar şeklinde 21 alt sektör ele alınmıştır. Bahsedilen sektörlerin DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verilerinin, sektörlerin toplam ihracat ve ithalat, toplam DİR net ihracat, GSYH, reel döviz kuru, sektör üretim endeksi arasındaki ilişki incelenmektedir. Modelde kullanılan değişkenler farklı kaynaklardan elde edilmiştir. Tablo 3.1’de modelde kullanılan değişkenlerin tanımı ve kaynakları verilmiştir. İmalat alt sektörlere ait DİR verileri, TÜİK Bilgi Dağıtım Veri Sisteminden talep üzerine alınmıştır. Net DİR ihracat, tarafımızca hesaplanmıştır. Reel döviz kuru, sektör üretim endeksi T.C Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) ‘inden temin edilirken, GSYH verileri World Bank, sektör ihracat ve ithalat verileri ise TÜİK, Dış Ticaret İstatistiklerinden alınmıştır.

Tablo 3.1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler, Tanımları ve Kaynakları

Analiz Dönemi: 2002-2021		
Değişkenler	Değişkenlerin Tanımı	Veri Kaynağı
logdır_ıhr	İmalat sanayi alt sektörleri DİR kapsamında yapılan ihracat (Bin \$)	TÜİK, Bilgi Dağıtım Veri Sistemi
logdır_ıth	İmalat sanayi alt sektörleri DİR kapsamında yapılan ithalat (Bin \$)	

Tablo 3.1. (Devamı)

logsektor_1hr	İmalat sanayi alt sektör ihracatı (Bin \$)	TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri
logsektor_1th	İmalat sanayi alt sektör ithalatı (Bin \$)	
lognetdır	Net toplam DİR kapsamında yapılan ihracat (Bin \$)	TÜİK Bilgi Dağıtım Veri Sisteminden yazar tarafından hesaplanmıştır.
loggsyh	GSYH (Bin \$)	World Bank (World Development Indicators)
logısue	İmalat sanayi alt sektör üretim endeksi (%)	T.C Merkez Bankası EVDS
logrdk	Reel döviz kuru (\$)	

Çalışmada iki farklı ekonometrik model kurulmuştur. İlk modelde DİR kapsamında yapılan sektör ihracatı bağımlı değişken olarak alınmış, DİR kapsamında yapılan sektör ithalatı, sektör ihracat ve ithalat, reel döviz kuru ve net DİR ihracat verileri bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. İkinci modelin bağımlı değişkeni DİR kapsamında yapılan sektör ithalatı iken, bağımsız değişkenler; DİR kapsamında yapılan ihracat, sektör ithalatı, GSYH, net DİR ve imalat sanayi sektör üretim endeksidir. Kullanılan modeldeki ihracat ve ithalat ile ilgili tüm değerler milyon dolar bazında alınmıştır. Verilerin logaritmaları alındıktan sonra analize dahil edilmiştir. Analiz yapılırken Stata 15.0 paket programı kullanılmıştır. İki model aşağıdaki gibidir;

$$\textbf{Model 1: } \logdır_1hr = \alpha + \beta_1 \logdır_1thit + \beta_2 \logsektor_1hrit + \beta_3 \loggsyh + \beta_4 \logrdkit + \beta_5 \lognetdır + \varepsilon it$$

$$\textbf{Model 2: } \logdır_1th = \alpha + \beta_1 \logsektor_1thit + \beta_2 \logdır_1hrit + \beta_3 \loggsyh + \beta_4 \logısueit + \beta_5 \lognetdır + \varepsilon it$$

Modellerde kullanılan; α sabit terim, β bağımsız değişkenlere ait kat sayıları belirtirken, ε hata terimini, i değişkenlerin birim boyutu, t zaman boyutunu temsil etmek için kullanılmıştır.

3.4. EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişki, Bond ve Eberhardt (2009), Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi (Augmented Mean Group Estimator AMG) testi kullanılarak analiz edilmiştir. Analize ilk önce değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığın varlığını test edilerek başlanmaktadır. Hem zaman boyutunun 30'dan küçük olduğu hem de $N > T$ olduğu durumlarda, birim kök testi sapmalı sonuçlar verdiği için birim kök testleri yapılmamaktadır. Bu durum Wooldridge (2010) ve Baltagi (2005) tarafından ortaya koyulmuştur (Baltagi 2005; Wooldridge 2010). Çakmak, A.İ. & Tosun, B (2007) ve Özdemir, D. (2018) veri seti kısa zamana sahip olan çalışmalarında birim kök testi yapılmadan doğrudan analiz uygulanmıştır (Çakmak ve Tosun 2017; Özdemir 2018). Bu çalışmada da zaman boyutunun 30'dan kısa olması ve birim boyutunun zaman boyutundan büyük olması sebebiyle ($N > T$), birim kök testleri yapılmamıştır. Daha sonra, homojenlik testi yapılmış, değişkenler arasındaki ilişki tahmin edilmiştir.

3.4.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Yatay kesit bağımlılığını analiz edebilmek için farklı testler kullanılmaktadır. Bunlar; Breusch-Pagan (1980) LM testi veya Pesaran (2004-2008) tarafından geliştirilen CD testleridir. Bu testler panelin birim (N) ve zaman (T) boyutu açısından farklılık göstermektedir. Breusch-Pagan (1980) LM testi zaman boyutunun birim boyutuna göre büyüktür ($T > N$). Pesaran tarafından geliştirilen CD testlerinin kullanımı ise daha esnekler. Hem birim hem boyut zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda ($N > T$) hem de zaman boyutunun birim boyutundan büyük olduğu ($T > N$) durumlarda kullanılabilmektedir. Çalışmada ele alınan veri seti birim boyutu 21 zaman boyutu ise 20'dir. Bu durumda birim boyutu zaman boyutundan büyük olmasından dolayı Pesaran'ın CD testi tercih edilmiştir.

Tablo 3.2. Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

CD TESTİ					
<i>Model 1: logdır_1hr</i>			<i>Model 2: logdır_1th</i>		
	CD test	P- Value		CD test	P-Value
logdır_1hr	22.48	0.000	logdır_1th	19.29	0.000

Tablo 3.2. (Devamı)

logdır_1th	19.29	0.000	logsektor_1th	51.14	0.000
logsektor_1hr	36.50	0.000	logdır_1hr	22.48	0.000
loggsyh	64.81	0.000	loggsyh	64.81	0.000
logrdk	64.81	0.000	logısue	51.18	0.000
lognetdır	64.81	0.000	lognetdır	64.81	0.000

H0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H1: Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Tablo 3.2’de her iki modelinde yatay kesit bağımlılığı Pesaran (2008) CD testi ile analiz edilmiştir. Test sonucundan elde edilecek olasılık değeri 0.05’ten küçük olduğunda, H0 hipotezi reddedilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı kabul edilmektedir. (Pesaran 2004:20). Elde edilen bulgulara göre iki model de tek tek incelenmiş “yatay kesit bağımlılığı yoktur.” H0 hipotezi, olasılık değerleri 0.05’ten küçük olduğu için reddedilmiştir. Her iki modelde de yatay kesit bağımlılığın varlığı görülmektedir.

3.4.2. Homojenlik Testi

Yatay kesit bağımlılık analizinden daha sonra değişkenlerin homojen olup olmama durumu test edilmelidir. Çalışmada, Pesaran ve Ymagata (2008)’nın Delta Testi ($\tilde{\Delta}$) yardımıyla modellerin homojenliği incelenmiştir. Büyük panellerde homojenliği test etmek için Pesaran ve Ymagata (2008) tarafından önerilen ($\tilde{\Delta}$ testi olarak adlandırılan) Swamy testinin standartlaştırılmış bir versiyonu kullanılmıştır. $\tilde{\Delta}$ Testi, hata terimlerinin normal dağıtıldığı, N ve T için herhangi bir kısıtlamanın olmadığı $(N,T) \rightarrow \infty$ durumlarda kullanılmaktadır. (Küsmez 2022:96).

Tablo 3.3. Delta Testi Sonuçları

	<i>Model 1: logdır_1hr</i>		<i>Model 2: logdır_1th</i>	
Test	Delta	P-value	Delta	P-value
Δ	12.319	0.000	12.406	0.000
$\tilde{\Delta}$ adj	15.279	0.000	15.388	0.000

H0: Eğim katsayısı homojendir.

H1: Eğim katsayısı homojen değildir.

Tablo 3.3.'de iki modelin Delta Homojenlik testi sınaması sonuçları verilmektedir. Teste göre p-value değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu ve olasılık değerlerinin %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre her iki model de H0 hipotezi reddedilmiştir. İki modelin heterojen olduğu kabul edilmektedir.

3.4.3. Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi- AMG

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmek için Eberhardt ve Bond (2009), Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen “Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi- AMG: Augmented Mean Group Estimator yöntemi kullanılmıştır. Pesaran (2006) Ortak Korelasyonlu Etkiler Ortalama Grup Tahmincileri (CCE/CCEMG) analiz yöntemine seçenек olarak geliştirilmiştir. AMG yönteminin CCEMG yönteminden farklı olarak yatay kesit bağımlılığını “ortak dinamik süreç” yöntemiyle içsel bir şekilde analize dahil etmektedir. Bu yöntem, serilerdeki ortak faktörleri de göz önünde bulundurmakta ve değişkenler ile hata terimleri arasında ki korelasyonun varlığını gösteren içsellik problemlerin olması durumunda da kullanılmaktadır (Eberhardt ve Bond 2009). AMG testi hem yatay kesit bağımlılığına hem de heterojen eğim katsayılarına sahip değişkenlerde kullanılabilen bir regresyon analiz türüdür. (Eberhardt ve Bond 2009:2-3).

AMG tahmincisinin avantajları şu şekildedir; Modelde kullanılan değişkenlerin durağanlık derecelerinin aynı olması şartı aranmamaktadır. Değişkenlerin eş bütünleşik olma zorunluğu yoktur. Tahminci hem yatay kesitler arasındaki bağımlılık dikkate alınmamakta hem de değişkenlerin birim kök ve eş bütünleşik olup olmasına bakılmaksızın etkin sonuçlar vermektedir. Her bir kesit için farklı kesitler farklı katsayılar tahmin edilebilmektedir. (Eberhardt ve Bond 2009:5),(Eberhardt ve Teal 2011). AMG, birimler arası korelasyonu ve heterojenliği dikkate alan, ayrıca gözlemlenebilen ve gözlemlenemeyen farklılıklarla beraberinde zaman serisi özelliklerini de ele almaktadır.

3.5. ANALİZ SONUÇLARI

Tablo 3.4. AMG Test Sonuçları

<i>Model 1: logdır_ıhr</i>			<i>Model 2: logdır_ıth</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_ıth	.3879424	0.001	logsektor_ıth	.3494378	0.024
logsektor_ıhr	.4740155	0.004	logdır_ıhr	.3187243	0.008
loggsyh	-.3722296	0.164	loggsyh	-.3717048	0.057
lognetdır	.0377236	0.869	logısue	-.1033972	0.453
logrdk	-.410249	0.379	lognetdır	-.0064902	0.930
Wald	85.91	0.0000	Wald	56.56	0.0000
İstatistiği			İstatistiği		

Tablo 3.4’de “Genişletilmiş Ortalama Grup (Augmented Mean Group Estimator-AMG)” tahmincisi kullanılarak iki modelin sonuçları gösterilmektedir. Sonuçlara göre; bir bütün olarak anlamlı olduğunu gösteren Wald İstatistiği, 0.05’ten küçük olduğu için her iki modelin anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Model 1’de Sektör ihracat ve DİR ithalatın %1 anlamlılık seviyesinde olup pozitif etkiye sahiptir. Sektör ihracatında meydana gelen %1’lik artış DİR ihracatı %0.47 artırmaktadır. Diğer taraftan DİR ithalatında %1’lik artış DİR ihracatı %0.38 oranında artırmaktadır. Model 1 ile ele alınan DİR kapsamında yapılan ihracat ile sektör ihracatı ve DİR kapsamında yapılan ithalat arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Model 2’de sektör ithalatının %5, DİR ihracatı %1 anlamlılık seviyesinde olup pozitif etkiye sahiptir. GSYH %5 anlam düzeyine sahip, etkisi negatiftir. GSYH %5 arttığında DİR ithalat %0.37 azalmaktadır. Bu durum dış ticaret ve ülke ekonomisi açısından olumlu sonuç doğurmaktadır. Sektör ithalatında yaşanan %5’lik bir artış, DİR ithalatı %0.34 artırırken DİR ihracat %1’lik artış %0.31 artırmaktadır. Aynı şekilde Model 2 ile alınan DİR kapsamında ithalat ile sektör ithalatı ve DİR kapsamında yapılan ihracat arasında bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 3.5’de AMG testi analiz sonuçları, sektör bazlı ele alınmıştır. Kurulan iki model her sektör üzerinden ayrı olarak değerlendirilmiş olup, analiz sonuçları aşağıdaki gibidir;

Tablo 3.5. AMG Testi İmalat Sanayi Alt Sektörü Bazında Sonuçlar

1-Gıda ve İçecek					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	0.503	0.000	logsektor_1th	0.772	0.053
logsektor_1hr	-0.005	0.947	logdır_1hr	0.868	0.014
loggsyh	0.671	0.000	loggsyh	-0.074	0.796
lognetdır	0.331	0.004	logisue	0.209	0.366
logrjdk	1.022	0.003	lognetdır	-0.252	0.084
2-Tütün Ürünleri					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	0.612	0.003	logsektor_1th	0.165	0.163
logsektor_1hr	0.299	0.243	logdır_1hr	1.092	0.000
loggsyh	0.323	0.018	loggsyh	-0.220	0.103
lognetdır	0.227	0.004	logisue	-0.387	0.002
logrjdk	-0.200	0.428	lognetdır	-0.300	0.000
3-Tekstil Ürünleri					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	0.538	0.001	logsektor_1th	0.411	0.005
logsektor_1hr	0.111	0.591	logdır_1hr	0.581	0.016
loggsyh	0.517	0.031	loggsyh	-1.007	0.000
lognetdır	0.302	0.003	logisue	0.345	0.058
logrjdk	0.157	0.639	lognetdır	-0.164	0.043
4-Giyim Eşyaları					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	0.055	0.356	logsektor_1th	-0.318	0.234
logsektor_1hr	-0.149	0.035	logdır_1hr	0.353	0.677
loggsyh	-1.712	0.000	loggsyh	-0.561	0.732
lognetdır	1.180	0.000	logisue	-0.726	0.238
logrjdk	0.210	0.570	lognetdır	0.135	0.749

Tablo 3.5. (Devamı)

5-Deri ve İlgili Ürünleri					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	0.432	0.594	logsektor_1th	0.958	0.000
logsektor_1hr	1.210	0.586	logdır_1hr	0.332	0.038
loggsyh	-0.768	0.940	loggsyh	-2.368	0.000
lognetdır	0.276	0.326	logisue	0.616	0.000
logrdk	0.308	0.724	lognetdır	-0.325	0.000
6-Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	0.032	0.700	logsektor_1th	0.625	0.000
logsektor_1hr	1.256	0.000	logdır_1hr	0.825	0.001
loggsyh	0.237	0.251	loggsyh	-0.378	0.279
lognetdır	0.334	0.022	logisue	0.150	0.364
logrdk	-0.737	0.103	lognetdır	-0.439	0.003
7-Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	-0.143	0.545	logsektor_1th	0.098	0.198
logsektor_1hr	1.377	0.000	logdır_1hr	0.322	0.038
loggsyh	0.112	0.698	loggsyh	-0.222	0.336
lognetdır	0.076	0.594	logisue	-0.216	0.048
logrdk	-0.886	0.069	lognetdır	-0.041	0.597
8-Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	1.873	0.045	logsektor_1th	0.110	0.779
logsektor_1hr	-0.612	0.614	logdır_1hr	0.124	0.040

Tablo 3.5. (Devamı)

Loggsyh	-3.437	0.114	loggsyh	0.749	0.207
lognetdır	-3.106	0.068	logisue	-0.446	0.291
logrdk	-5.103	0.336	lognetdır	0.279	0.145
9-Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	0.457	0.284	logsektor_1th	2.159	0.000
logsektor_1hr	-0.693	0.576	logdır_1hr	-0.025	0.829
loggsyh	1.529	0.322	loggsyh	-1.411	0.003
lognetdır	-2.788	0.051	logisue	-1.735	0.291
logrdk	6.178	0.150	lognetdır	-0.228	0.431
10-Kimyasalların ve Kimyasal Ürünleri					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	0.367	0.212	logsektor_1th	0.587	0.000
logsektor_1hr	0.560	0.156	logdır_1hr	0.659	0.000
loggsyh	-0.386	0.094	loggsyh	0.032	0.499
lognetdır	0.366	0.005	logisue	0.218	0.002
logrdk	-0.312	0.262	lognetdır	-0.219	0.000
11-Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacılığa İlişkin Malzemeleri					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	0.557	0.026	logsektor_1th	-1.897	0.085
logsektor_1hr	2.632	0.053	logdır_1hr	0.194	0.405
loggsyh	-2.140	0.141	loggsyh	1.002	0.272
lognetdır	0.417	0.513	logisue	-0.044	0.907
logrdk	-3.412	0.073	lognetdır	0.259	0.363
12- Kauçuk ve Plastik Ürünleri					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		

Tablo 3.5. (Devamı)

<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	-0.233	0.088	logsektor_1th	0.659	0.000
logsektor_1hr	1.155	0.000	logdır_1hr	-0.038	0.813
loggsyh	-0.699	0.000	loggsyh	-0.712	0.000
lognetdır	0.485	0.000	logisue	-0.114	0.205
logrdk	-0.114	0.598	lognetdır	0.140	0.035
13- Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri					
Model 1: logdır_1hr			Model 2: logdır_1th		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	0.355	0.342	logsektor_1th	0.394	0.000
logsektor_1hr	-0.153	0.694	logdır_1hr	0.179	0.198
loggsyh	-1.691	0.000	loggsyh	-0.067	0.771
lognetdır	0.825	0.000	logisue	0.050	0.675
logrdk	-0.586	0.338	lognetdır	-0.020	0.821
14-Ana Metal Sanayii					
Model 1: logdır_1hr			Model 2: logdır_1th		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	1.048	0.000	logsektor_1th	0.292	0.011
logsektor_1hr	0.103	0.415	logdır_1hr	0.642	0.000
loggsyh	-1.101	0.000	loggsyh	0.587	0.000
lognetdır	0.466	0.000	logisue	-0.148	0.523
logrdk	1.353	0.000	lognetdır	-0.227	0.010
15-Fabrikasyon Metal Ürünleri					
Model 1: logdır_1hr			Model 2: logdır_1th		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	-0.181	0.325	logsektor_1th	0.481	0.000
logsektor_1hr	0.804	0.000	logdır_1hr	-0.046	0.797
loggsyh	-0.590	0.000	loggsyh	-0.456	0.000
lognetdır	0.582	0.000	logisue	-0.027	0.641
logrdk	-0.112	0.685	lognetdır	0.378	0.000

Tablo 3.5. (Devamı)

16-Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünleri					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	0.962	0.032	logsektor_1th	0.840	0.000
logsektor_1hr	0.612	0.577	logdır_1hr	0.394	0.000
loggsyh	-1.357	0.253	loggsyh	-0.085	0.761
lognetdır	0.195	0.797	logisue	0.490	0.000
logrdk	-3.576	0.155	lognetdır	-0.432	0.000
17-Elektrikli Teçhizat					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	0.006	0.836	logsektor_1th	0.017	0.977
logsektor_1hr	0.715	0.000	logdır_1hr	-0.756	0.426
loggsyh	-0.074	0.383	loggsyh	-0.602	0.035
lognetdır	0.289	0.000	logisue	-0.881	0.001
logrdk	-0.193	0.327	lognetdır	0.840	0.011
18-Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	-0.193	0.580	logsektor_1th	0.192	0.156
logsektor_1hr	0.804	0.008	logdır_1hr	0.439	0.111
loggsyh	-0.929	0.001	loggsyh	-0.039	0.796
lognetdır	0.585	0.000	logisue	-0.100	0.047
logrdk	-0.601	0.096	lognetdır	0.005	0.970
19-Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork)					
Model 1: <i>logdır_1hr</i>			Model 2: <i>logdır_1th</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_1th	1.039	0.000	logsektor_1th	0.149	0.015
logsektor_1hr	-0.265	0.006	logdır_1hr	0.973	0.000
loggsyh	0.681	0.000	loggsyh	-0.530	0.000

Tablo 3.5. (Devamı)

Lognetdir	0.160	0.026	logisue	-0.002	0.977
logrdk	0.193	0.406	lognetdir	-0.241	0.000
20-Diğer Ulaşım Araçları					
Model 1: <i>logdır_ıhr</i>			Model 2: <i>logdır_ıth</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_ıth	0.062	0.622	logsektor_ıth	0.541	0.221
logsektor_ıhr	0.294	0.439	logdır_ıhr	0.257	0.576
loggsyh	1.076	0.020	loggsyh	-0.837	0.143
lognetdir	-0.684	0.100	logisue	0.410	0.327
logrdk	0.762	0.447	lognetdir	-0.377	0.181
21-Mobilya İmalatı ve Diğer					
Model 1: <i>logdır_ıhr</i>			Model 2: <i>logdır_ıth</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>P-value</i>
logdır_ıth	0.202	0.002	logsektor_ıth	-0.826	0.158
logsektor_ıhr	0.603	0.072	logdır_ıhr	2.103	0.002
loggsyh	1.022	0.015	loggsyh	-2.930	0.007
lognetdir	0.243	0.251	logisue	-0.709	0.178
logrdk	0.389	0.612	lognetdir	-0.391	0.202

1-Gıda ve İçecek Model 1 de DİR ithalat, GSYH hem istatistiksel olarak anlamlı olup hem de pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir. DİR ithalat %1 arttığında DİR ihracatı %0,50 artmaktadır. GSYH ise %1 arttığında DİR ihracat %0,67 artmaktadır. RDK %1’lik artış DİR ihracatı %1,02 artırmaktadır. Net DİR İhracat %1’lik artış DİR ithalatı %0.33 arttırmaktadır. Model 2 sonuçlarına göre sektör ithalatı, %5 anlamlılık düzeyinde olup pozitif etkilidir. Sektör ithalatında %5’lik artış DİR ithalatı %0.77 düzeyinde artırmaktadır. DİR ihracat %5 anlamlılık seviyesinde olup pozitif etkiye sahiptir. DİR ihracatta meydana gelen %5’lik artış DİR ithalatı % 0.88 artırmaktadır. Net DİR %10 anlamlılık düzeyine sahip olup negatif etkilidir. Net DİR ihracat %10 arttığında DİR ithalat %0.25 azalmaktadır. İstatistiksel olarak negatif olmasına rağmen dış ticaret açısından olumludur.

2-Tütün ürünleri sektörünün Model 1 sonuçlarına göre DİR ithalat %1 anlamlılık düzeyinde olup pozitif etkilidir. DİR ithalatı meydana gelen %1 artış DİR ihracatı %0.61 artırmaktadır. Net DİR ihracat %1 anlamlı olmakla birlikte etkisi pozitifdir. Net DİR ihracatta %1'lik artış DİR ihracatı %0.22 artırmaktadır. GSYH %5 anlamlılık düzeyinde olup pozitif etkiye sahiptir. GSYH meydana gelen %5'lik artış DİR ihracatı %0.32 artırmaktadır. Sektörün Model 2 değerlendirmesi ise şu şekildedir; DİR ihracat, Net DİR ihracat, ISUE, %1 düzeyinde anlamlı sonuç vermiştir. DİR ihracat %1 seviyesinde artışta DİR ithalatı %1,09 artmaktadır. Net DİR %1'lik artış DİR ithalatı %0.30 azaltmaktadır. ISUE %1'lik artış DİR ithalatı %0.38 azaltmaktadır.

3-Tekstil Ürünleri Model 1 de DİR ithalat anlamlılık düzeyi %1 etkisi pozitifdir. DİR ithalat %1 arttığında DİR ihracat %0.53 artmaktadır. Net DİR ihracat %1 anlam düzeyinde olup etkisi pozitifdir. Net DİR %1 arttığında DİR ihracat %0.30 artmaktadır. GSYH anlamlılık düzeyi %5 ve etkisi pozitifdir. GSYH %5 arttığında DİR ihracat %0.51 artmaktadır. Model 2'ye göre değerlendirdiğimizde sektör ithalatı %1 değerinde anlamlı olup etkisi pozitifdir. %1'lik sektör ithalatındaki artış DİR ithalatı %0.41 değerinde artırmaktadır. GSYH %1 düzeyinde anlamlı olup etkisi negatiftir. GSYH %1 arttığında DİR ithalat %1.00 düzeyinde azalmaktadır. Bu durum istatistiksel anlamda olumsuz gibi görünse de Türkiye ekonomisi açısından ithalatın azalması olumludur. Aynı şekilde Net DİR ihracat %5 anlamlılık düzeyinde olup etkisi negatiftir. Net DİR ihracat %5 arttığında DİR ithalat %0.16 azalmaktadır. ISUE %5 anlamlılık düzeyinde olup etkisi pozitifdir. ISUE %5 arttığında DİR ithalat %0.35 düzeyinde artmaktadır. DİR ihracat %5 anlamlılık düzeyinde olup etkisi pozitifdir. DİR ihracat %5 arttığında DİR ithalat %0.58 artmaktadır.

4-Giyim Eşyaları sektörü Model 1 değerlendirildiğinde GSYH %1 düzeyinde anlamlı olup negatif etkilidir. GSYH %1 arttığında DİR ihracat %1.71 azalmaktadır. Net DİR %1 anlam düzeyinde olup pozitif etkilidir. Net DİR %1 arttığında DİR ihracat %1.18 artmaktadır. Sektör ihracatı %5 anlamlı olup negatif etkilidir. Sektör ihracatı %5 arttığında DİR ihracat %0.14 azalmaktadır. Sektör, Model 2'de değerlendirildiğinde tüm değişkenlerin anlamlı olmadığı görülmektedir.

5- Deri ve ilgili Ürünleri sektöründe Model 1 üzerinden değerlendirildiğinde tüm değişkenlerin anlamlı olmadığı görülmektedir. Model 2'de ise sektör ithalatının %1 anlamlılık düzeyinde etkisinin pozitif olduğu görülmektedir. Sektör ithalatı %1 arttığında

DİR ithalatı %0.95 artmaktadır. GSYH %1 anlam düzeyinde negatif etkilidir. GSYH %1 arttığında DİR ithalatın %2.36 azaldığı görülmektedir. ISUE %1 anlam düzeyinde olup etkisi pozitiftir. ISUE %1 arttığında DİR ithalat %0.61 artmaktadır. Net DİR ihracat %1 anlamlılık düzeyinde olup etkisi negatiftir. Net DİR ihracat %1 arttığında DİR ithalat %0.32 azalmaktadır. DİR ihracat %5 anlamlı olup etkisi pozitiftir. DİR ihracat %5 arttığında DİR ihracat %0.33 artmaktadır.

6-Ağaç, Ağaç ürünleri ve mantar ürünleri sektörünün Model 1'e göre analiz sonuçları; sektör ihracatı %1 anlam düzeyinde olup etkisi pozitiftir. Sektör ihracatı %1 arttığında DİR ihracat %1.25 artmaktadır. Net DİR ihracat %5 anlam düzeyinde olup etkisi pozitiftir. %5 artan net DİR ihracat, DİR ithalatı %0.33 artırmaktadır. Sektörün Model 2'ye göre sektör ithalatın anlamlılık düzeyi %1, etkisi pozitiftir. Sektör ithalatı %1 arttığında DİR ithalat %0.62 artmaktadır. DİR ihracat %1 anlamlılık düzeyinde pozitif etkilidir. DİR ihracat %1 arttığında DİR ithalatı %0.82 artmaktadır. Net DİR ihracat %1 anlamlılık düzeyinde negatif etkilidir. Net DİR ihracat %1 arttığında DİR ithalat %0.43 azalmaktadır.

7-Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri sektör analiz sonuçları Model 1'e göre, sektör ihracatı %1 anlam düzeyinde pozitif etkilidir. Sektör ihracatı %1 arttığında DİR ihracat %1.37 artmaktadır. RDK %10 anlam düzeyinde olup negatif etkilidir. RDK %10 arttığında DİR ihracat %0.88 azalmaktadır. Model 2 de ise DİR ihracatın %5 anlamlılık düzeyinde pozitif etkiye sahiptir. DİR ihracat %5 arttığında DİR ithalatı %0.32 artırmaktadır. ISUE %5 anlamlılık düzeyinde negatif etkilidir. ISUE %5 arttığında DİR ithalat %0.21 azalmaktadır.

8-Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması sektörün Model 1 analiz sonucuna göre, DİR ithalat %5 anlamlılık düzeyinde pozitif etkilidir. DİR ithalat %5 arttığında DİR ihracat %1.87 artmaktadır. Net DİR ihracat %10 anlamlılık düzeyinde olup negatif etkilidir. Net DİR ihracat %10 arttıkça DİR ihracat %3 azalmaktadır. Model 2'de DİR ihracat %5 anlamlılık düzeyinde pozitif etkilidir. DİR ihracat %5 arttığında DİR ithalat %0.12 artmaktadır.

9-Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri analiz sonuçlarına göre Model 1'de değişkenlerin anlamlılık düzeyi %10'dur ve negatif etkilidir. Yalnızca Net DİR ihracatın anlamlılık düzeyi %5 olmakla birlikte etkisi negatiftir. Net DİR ihracat %5

arttığında DİR ihracat %2.78 azalmaktadır. Model 2’de sektör ithalatının anlamlılık düzeyi %1 olup etkisi pozitiftir. Sektör ithalatı %1 arttığında DİR ithalat %2.15 artmaktadır. GSYH %1 anlam düzeyinde olup negatif etkilidir. GSYH %1 arttığında DİR ithalat %1.41 azalmaktadır. Diğer değişkenler %10 anlamlılık düzeyinde olup etkileri negatiftir.

10-Kimyasalların ve Kimyasal Ürünleri sektörünün analiz sonuçlarına göre Model 1’de Net DİR ihracat %1 anlamlılık düzeyinde olup etkisi pozitiftir. Net DİR ihracat %1 arttığında DİR ihracat %0.36 artmaktadır. GSYH %10 anlamlılık düzeyinde negatif etkilidir. %10’luk artış DİR ihracatı %0.38 azalmaktadır. Model 2’de Sektör ithalatı, DİR ihracat, ISUE anlamlılık düzeyi %1 olup etkileri pozitiftir. Sektör ihracat %1 arttığında DİR ithalat %0.58 artmaktadır. DİR ihracat %1 arttığında DİR ithalatın %0.65 arttığı, ISUE %1 arttığında ise %0.21 DİR ithalatın arttığı görülmektedir. Net DİR İhracat %1 anlamlılık düzeyinde fakat negatif etkilidir. Net DİR ihracat %1 arttığında DİR ithalat ise %0.21 azalmaktadır. İstatistiksel olarak negatif olmasına rağmen dış ticaret açısından olumlu bir durumdur.

11-Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacığa İlişkin Malzemeler Model 1 analiz sonuçlarına göre, DİR ithalat %5 anlamlılık düzeyinde olup pozitif etkilidir. DİR ithalat %5 arttığında DİR ihracat %0.55 artmaktadır. Sektör ihracat %5 anlamlılık düzeyinde pozitif etkilidir. Sektör %5 arttığında DİR ihracat %2.63 artmaktadır. RDK %10 anlamlılığa sahip olup negatif etkilidir. RDK %10 arttığında DİR ihracat %3.41 azalmaktadır. Model 2 üzerinden sektör değerlendirildiğinde sektör ithalatının %10 anlam düzeyinde olup etkisi negatiftir. Sektör ithalatı %10 arttığında DİR ithalat %1.89 azalmaktadır.

12-Kauçuk ve Plastik Ürünleri sektörün analiz sonuçlarına göre Model 1’de, sektör ihracat %1 anlamlılık düzeyinde olup pozitif etkilidir. Sektör ihracat %1 arttığında DİR ihracat %1.15 artmaktadır. DİR ithalat %10 anlamlılık düzeyinde olup negatif etkilidir. DİR ithalat %10 arttığında DİR ihracatı %0.23 azalmaktadır. GSYH %1 anlamlılık düzeyinde etkisi negatiftir. GSYH %1 arttığında DİR ihracat %0.69 azalmaktadır. Net DİR %1 anlamlılık düzeyinde pozitif etkiye sahiptir. Net DİR %1 arttığında DİR ithalat %0.48 artmaktadır. Model 2’de, sektör ithalatı %1 anlamlılık düzeyinde, etkisi pozitiftir. Sektör ihracatı %1 arttığında %0.65 artmaktadır. GSYH %1 anlamlılık düzeyinde negatif

etkiye sahiptir. GSYH %1 arttığında DİR ithalat %0.71 azalmaktadır. Net DİR ihracat %5 anlamlılık düzeyinde pozitif etkiye sahiptir. Net DİR ihracat %5 arttığında DİR ithalat %0.14 artmaktadır.

13- Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünleri sektörün Model 1 sonuçlarına göre, GSYH %1 anlamlılık düzeyinde olup negatif etkilidir. GSYH %1 arttığında DİR ihracat %1.69 azalmaktadır. Net DİR %1 anlamlılık düzeyinde pozitif etkilidir. Net DİR %1 arttığında DİR ihracat %0.82 artmaktadır. Model 2 analiz sonuçlarına göre ise sektör ithalatın %1 anlam düzeyinde pozitif etkili olduğu görülmektedir. Sektör ithalatı %1 arttığında DİR ithalat %0.39 arttığı görülmektedir.

14-Ana Metal Sanayii sektörün analiz sonuçlarına göre Model 1, DİR ithalat %1 anlamlılık düzeyinde olup etkisi pozitiftir. DİR ithalat %1 arttığında DİR ihracat %1.04 artmaktadır. GSYH %1 anlamlı olup negatif etkilidir. GSYH %1 arttığında DİR ihracat %1.10 azalmaktadır. Net DİR ihracat %1 anlamlı olup pozitif etkilidir. Net DİR ihracat %1 arttığında DİR ihracat %0.46 artmaktadır. RDK %1 anlam düzeyinde olup pozitif etkilidir. RDK %1 arttığında DİR ihracat %1.35 artmaktadır. Model 2'ye göre ise, sektör ithalatı anlamlılık düzeyi %5 olup etkisi pozitiftir. Sektör İthalatı %5 arttığında DİR ithalat %0.29 artmaktadır. DİR ihracat %1 değerinde anlamlı olup pozitif etkiye sahiptir. DİR ihracat %1 arttığında DİR ithalat %0.64 artmaktadır. GSYH %1 anlamlı olup pozitif etkiye sahiptir. GSYH %1 arttığında DİR ithalat %0.58 artmaktadır. Net DİR %5 düzeyinde anlamlı olup negatif etkiye sahiptir. Net DİR %1 arttığında DİR ithalat %0.22 azalmaktadır.

15-Fabrikasyon Metal Ürünleri sektörün analiz sonuçlarına göre Model 1'de sektör ihracat %1 anlamlılık düzeyinde olup, pozitif etkilidir. Sektör ihracat %1 arttığında DİR ihracat %0.80 artmaktadır. GSYH %1 anlamlılık düzeyinde olup etkisi negatiftir. GSYH %1 arttığında DİR ihracat %0.58 azalmaktadır. Net DİR ihracat %1 anlamlılık düzeyinde olup pozitif etkilidir. Net DİR ihracat %1 arttığında DİR ihracat %0.58 artmaktadır. Model 2'ye göre sektör ithalat %1 anlamlılık düzeyinde olup pozitif etkilidir. Sektör ithalat %1 arttığında DİR ithalat %0.48 artmaktadır. GSYH %1 anlamlılık düzeyinde negatif etkilidir. GSYH %1 arttığında DİR ithalat %0.45 azalmaktadır. Net DİR ihracat %1 anlamlılık düzeyinde pozitif etkilidir. Net DİR ihracat %1 arttığında DİR ithalat %0.37 artmaktadır.

16-Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünleri sektör analiz sonuçlarına göre %5 düzeyinde anlamlı olup pozitif etkilidir. DİR ithalat %5 arttığında DİR ihracat %0.96 artmaktadır. Model 2’de sektör ithalatı %1 anlamlılık düzeyinde olup pozitif anlamlıdır. Sektör ithalatı %1 arttığında DİR ithalat %0.84 artmaktadır. DİR ihracat %1 anlamlılık düzeyinde olup pozitif etkilidir. DİR ihracat %1 arttığında DİR ithalat %0.39 artmaktadır. ISUE %1 anlamlılık düzeyinde olup pozitif etkilidir. ISUE %1 artığında DİR ithalat %0.49 artmaktadır. Net DİR ihracat %1 anlamlılık düzeyinde olup negatif etkilidir. Net DİR ihracat %1 arttığında DİR ithalat %0.43 azalmaktadır.

17-Elektrikli Teçhizat sektör analiz sonuçlarına göre Model 1 ‘de sektör ihracat %1 anlamlılık düzeyinde olup etkisi pozitifdir. Sektör ihracat %1 arttığında DİR ihracat %0.71 artmaktadır. Net DİR ihracat %1 anlam düzeyinde etkisi pozitifdir. Net DİR ihracat %1 arttığında DİR ihracat %0.28 artmaktadır. Model 2’ye göre ISUE %1 anlamlılık düzeyinde olup etkisi negatiftir. ISUE %1 arttığında DİR ithalat %0.88 azalmaktadır. GSYH %5 anlamlılık düzeyinde etkisi negatiftir. GSYH %5 arttığında DİR ithalat %0.60 azalmaktadır. Net DİR ihracat %5 anlam düzeyinde olup pozitif etkilidir. Net DİR ihracat %5 arttığında DİR ithalat %0.84 artmaktadır.

18-Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman sektörünün analize göre Model 1 ‘de sektör ihracatı %1 anlam düzeyinde olup pozitif etkilidir. Sektör ihracat %1 arttığında DİR ihracat %0.80 artmaktadır. GSYH %1 anlamlılık düzeyinde olup etkisi negatiftir. GSYH %1 arttığında DİR ihracat %0.92 azalmaktadır. Net DİR ihracat %1 anlamlılık düzeyinde olup pozitif etkilidir. Net DİR ihracat %1 arttığında DİR ihracat %0.58 artmaktadır. RDK %10 anlam düzeyinde olup negatif etkiye sahiptir RDK %10 arttığında DİR ihracat %0.60 azalmaktadır. Model 2’de ISUE %5 anlamlılık düzeyinde olup negatif etkiye sahiptir. %5 arttığında DİR ithalat %0.10 azalmaktadır.

19-Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) sektör analiz sonuçlarına göre, Model 1’e göre DİR ithalat %1 anlam düzeyinde pozitif etkilidir. DİR ithalat %1 arttığında DİR ihracat %1.03 artmaktadır. Sektör ihracat %1 anlam düzeyinde negatif etkilidir. Sektör ihracat %1 arttığında DİR ihracat %0.26 azalmaktadır. GSYH %1 anlam düzeyinde etkisi pozitifdir. GSYH %1 arttığında DİR ihracat %0.68 artmaktadır. Net DİR ihracat %5 anlam düzeyinde olup etkisi pozitifdir. Net DİR ihracat %5 arttığında DİR ihracat %0.16 artmaktadır. Model 2’de sektör ithalatı %5 anlamlılık

düzeyinde olup pozitif etkilidir. Sektör ithalat %5 arttığında DİR ithalatı %0.14 artırmaktadır. DİR ihracat %1 anlamlılık düzeyine sahip olup pozitif etkilidir. DİR ihracat %1 arttığında DİR ithalat %0.97 artmaktadır. GSYH %1 anlamlılık düzeyinde olup negatif etkiye sahiptir. GSYH %1 arttığında DİR ithalat %0.53 azalmaktadır. Net DİR ihracat %1 anlamlılık düzeyinde olup negatif etkilidir. Net DİR ihracat %1 arttığında DİR ithalat %0.24 azalmaktadır.

20- Diğer Ulaşım Araçları sektörünün analiz sonuçlarına göre Model 1 de GSYH %5 anlam düzeyinde pozitifdir. GSYH %5 arttığında DİR ihracat %1.07 artmaktadır. Model 2’de tüm değişkenler anlamsızdır.

21- Mobilya İmalatı ve Diğer Model 1’de DİR ithalat %1 anlam düzeyinde olup pozitif etkilidir. DİR ithalat %1 arttığında DİR ihracat %0.20 artmaktadır. Sektör ihracat %10 anlam düzeyinde olup pozitif etkilidir. Sektör ihracatı %10 arttığında DİR ihracat %0,60 artmaktadır. GSYH %5 anlam düzeyinde pozitif etkilidir. GSYH %5 arttığında DİR ihracat %1.02 artmaktadır. Model 2’ye göre DİR ihracat %1 anlamlılık düzeyinde pozitif etkilidir. DİR ihracat %1 arttığında DİR ithalatın %2.10 arttığı görülmektedir. GSYH %1 anlam düzeyinde olup negatif etkilidir. GSYH %1 arttığında DİR ithalat %2.93 azalmaktadır.

SONUÇ

Türkiye’de 1960-1980 yılları arasında ithal ikameci politikalar uygulanmış, döviz çıkışını önlemek ve ekonominin dışa bağımlılığını azaltmak, yerli üretimi dış piyasalardan gelen malların rekabetinden korumak amaçlanmıştır. Fakat, ithal ikameci politikalar ile planlanan hedeflere ulaşılamamış, bunun sonucunda 1980 yılında 24 Ocak Kararları ile ihracat odaklı dış ticaret politikaları geliştirilmiştir. İhracata dayalı dış ticaret politikası; Türkiye’nin uluslararası dış ticarete daha güçlü bir konuma gelmesine, ithalat için gereken döviz kaynaklarına ulaşmasına, ekonomik büyümeyi dış kaynaklarla finanse ederek büyümenin sürekliliğini sağlamasına, ödemeler bilançosunun açıklarını azaltmasına, üretim ve istihdamı artırması ilkelerine dayanan bir politikadır. Bu kararlar birlikte devletin ekonomideki rolü sınırlandırılmış, ihracat odaklı sanayileşme, ihracatı artırma, sektörel çeşitliliğinin sağlanması açısından çeşitli politikalar uygulanmıştır. Bu kapsamda, ihracatı artırmaya yönelik uygulamalardan biri ihracat teşvikleridir. İhracat çeşitli teşvik araçları ile desteklenmiştir. İhracat teşviklerinde uluslararası rekabet korunması amacıyla nakdi ödemeler şeklindeki doğrudan devlet yardımlarına sınırlandırmalar getirilmiştir. İhracatı doğrudan etkileyen, uluslararası rekabeti bozan teşvik araçları kaldırılması taahhüt edilmiştir. İhracatçıların yükünü azaltacak uluslararası pazarda rekabet gücü kazanmalarını sağlayacak yeni yöntemler kullanılmaya başlanmıştır.

Bu yöntemler içerisinde en çok tercih edilen teşvik sistemi ve ulusal, uluslararası ayrımcılıktan uzak uygulama prosedürüne sahip olan DİR’dir. DİR, Türkiye-AB arasında imzalanan 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, DTÖ’ye üye olması ve 01.01.1996 tarihi ile Gümrük Birliğine girmesi sonucunda, Türkiye’nin AB mevzuatı ile daha uyumlu hale getirilmesi amacıyla İhracat Teşvik Mevzuatı yerine ikame edilen ihracat teşvik sistemidir. DİR, ihraç ürünlerinin üretimi için dışarıdan ithal edilen ara mal, ithal girdilerin KDV, gümrük vergisi gibi vergilerden muaf olarak malların ithalatına imkân tanımaktadır. Böylece firmaların girdi maliyetlerini düşürerek uluslararası pazarda daha ucuz hammadde ve ara mal temin etmelerine olanak sağlamaktadır. Firmalar ihtiyaç duydukları mal ve kaliteyi daha uygun şartlarda temin ederek rekabet gücünü artırmaktadır. Üretim, istihdam ve döviz gelirlerinin artması, üretim maliyetlerinin düşmesi, ihracat hacminin ve sanayi kapasite kullanım oranlarının yükselmesi, işletmenin

sürdürülebilir büyümesinin desteklenmesi ve pazar risklerinin azaltılması, ekonomik büyümeye katkı sağlaması, fiyat rekabet üstünlüğü sağlama ve âtil kapasite kullanımı azaltma, DİR'in olumlu etkileridir. Bunun yanı sıra rejimin kullanımdaki usulsüzlüklerle haksız rekabete yol açması, vergi muafiyetleriyle kamu gelirlerinde kayıplara, ithalat bağımlılığını artırarak ithalata dayalı bir büyümeye neden olması, yurtiçi üreticiyi olumsuz etkilemesi gibi negatif etkileri de bulunmaktadır.

2002-2021 yıllarında DİR kapsamında gerçekleşen ihracat ve ithalat verileri dikkate alındığında hem en çok kullanılan ekonomik etkili gümrük rejimi hem de en önemli teşvik sistemi olduğu açıktır. Değerlendirilen dönem içerisinde toplam ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %43 olması da bu durumu ispatlar niteliktedir. Bu durum DİR'in ülke açısından önemini de ortaya koymaktadır. Aynı dönemler içerisinde DİR kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisinde ortama payı ise %14 olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda, DİR dış ticaret dengesine ait veriler incelendiğinde, rejim belirtilen yıllar içerisinde dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Rejimin ihracata net katkısı yapılan döviz kullanım oranlarının değerlendirilmesi ile tespit edilmektedir. Rejim kapsamın yapılan dış ticaret döviz kullanım oranları değerlendirilen yıllarda ortalama %47 olduğu görülmüştür. Bu durumda DİR kapsamında gerçekleşen 47 dolarlık ithalat ile 100 dolar ihracat yapıldığı incelenmiştir. Nitekim teşvik sistemi olan DİR ihracat geliri olarak ülke ekonomisine pozitif katkı yaptığı sonucuna varılmaktadır. 2021 yılında DİR kapsamında yapılan dış ticaretin net katkısı 50.650 milyar dolar ve döviz kullanım oranı %44'dür. 2021 yılında dış ticaret açığı 46.211 milyar dolar seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Rejim kapsamında ihracatın 50.560 milyar dolar düzeyinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda DİR'in dış ticaret açığını kapatmadaki pozitif etkisi ortaya çıkmaktadır. Ek olarak rejimin ithalatın aksine ihracat açısından önemini ve ticarete olan etkisini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca DİR'in 2021 yılında GSYH içerisinde payı %6,19 olarak kaydedilmiştir. Bu oran, görece küçük olmasında rağmen teşvik politikasının ekonomik büyüklüğün hesaplandığı bir yöntem içerisinde yer alması oldukça önemlidir.

İhracat içerisinde yaygın olarak kullanılan bu teşvik sisteminin hangi ana sektör gruplarında yoğunlaştığı ekonomik politikaların ve sektörel kalkınma stratejileri etkin bir şekilde planlanması açısından önemli bir konudur. Bu açıdan DİR kapsamında yapılan sektör ihracat verilerine bakıldığında 2002-2021 dönemi içerisinde Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık sektörü ortalama 601.912 milyon dolar, Madencilik ve Taş Ocakçılığı ortalama

33.992. milyar dolar, İmalat Sanayi 54.767 milyar dolar ve Diğer sektörlerin DİR ihracat kullanımını ortalama 55.124 milyon dolar olduğu tespit edilmiştir. Sektörel bazda DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracat ve ithalat verileri incelendiğinde imalat sanayinin teşvik sisteminden daha çok yararlandığı gözlemlenmektedir. Değerlendirilen yıllar içinde DİR kapsamında gerçekleştirilen toplam ihracatın, DİR kapsamında gerçekleştirilen imalat sanayi ihracatının içindeki ortalama payı %98, ithalat içindeki payı ortalama ise %85'dir. DİR kapsamında yapılan toplam ihracat ve ithalatın çok büyük bir kısmı imalat sanayi sektörü tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu durum, imalat sanayi sektörünün DİR'den sağladığı avantajları vurgulamaktadır. İmalat sanayi ihracatının Türkiye'nin toplam ihracat içerisindeki payı ortalama %91, ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı ise ortalama %77'dir. Bu oranlar, sektörün ihracat potansiyelinin ve uluslararası ticaretteki öneminin bir göstergesi olup, ihracatın büyük bir kısmının bu sektörün yönlendirdiği de dikkate değer bir noktadır.

İmalat sanayi sektörü kendi içerisinde farklı alt sektörü içerisinde barındıran çok geniş kapsamlı sektördür. 2002-2021 dönemlerinde yapılan incelemelerde ihracatta ilk üç sırada motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) ve yarı treyler, ana metal sanayii, giyim eşyalarının imalatı alt sektörlerinin Türkiye ihracatında önemli yer tuttuğu görülmektedir. Belirtilen dönemler içinde ortalama ithalat değerlerine bakıldığında ise, ana metal sanayii, kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman sektörü yer almaktadır. Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) ve yarı treyler, giyim eşyalarının imalatı, tekstil ürünlerinin imalatı, gıda ürünleri ve içeceklerin, fabrikasyon metal ürünleri, elektrikli teçhizat, kauçuk ve plastik ürünleri, mobilya ve diğer sektör dış ticaret fazlası verildiği tespit edilmiştir. En fazla dış ticaret açığı kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı, bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı, ana metal sanayii imalat sektörlerinde gerçekleşmiştir (Tablo 2.30).

Analiz edilen 2002-2021 yılları arasında imalat sanayi alt sektörlerinin DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracat değerlerinin sektörlerin toplam ihracat içindeki paylarına ilişkin ortalama oranlar değerlendirilmiştir. Sırasıyla incelendiğinde; Tütün ürünleri ihracatının %93'ü, motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) ve yarı treyler ihracatının %76'sı, ana metal sanayii ve elektrikli teçhizat

ihracatlarının %62'si DİR kapsamında yapılmaktadır. Kauçuk ve plastik ürünleri ihracatının %56'sı, bilgisayarların, elektronik ve optik ürünleri ihracatının %50'si, gıda ürünleri ve içecek ihracatının %47'si, tekstil ürünleri ihracatının %45'i, kimyasalların ve kimyasal ürünleri ihracatının %41'i, kâğıt ve kâğıt ürünleri ihracatının %39'u, diğer ulaşım araçları ve fabrikasyon metal ürünleri ihracatının %33'ü, giyim eşyaları ve ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri ihracatının %30'unu DİR kapsamında yapıldığı tespit edilmiştir (Tablo 2.31). Tüm bu veriler değerlendirildiğinde, Türkiye'de yüksek ihracat potansiyeline sahip, ihracatta önemli yeri olan bu sektörler için DİR vazgeçilmez bir teşvik mekanizmasıdır. DİR'in Türkiye'nin ihracatında son derece etkili olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Çalışma da 2002-2021 yılları arasında imalat sanayi alt sektörlerine ait DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracat ve ithalat ile sektörlerle ait toplam ihracat ve ithalatı baz alan iki farklı model kurulmuştur. İlk modelde, DİR kapsamında gerçekleştirilen sektör ihracatı bağımlı değişken olarak alınmıştır. DİR kapsamında yapılan sektör ithalatı, sektör ihracat ve ithalat, reel döviz kuru ve net DİR ihracat verileri bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. İkinci modelin bağımlı değişkeni DİR kapsamında yapılan sektör ithalatıdır. Bağımsız değişkenler; DİR kapsamında yapılan ihracat, sektör ithalatı, GSYH, net DİR ve imalat sanayi sektör üretim endeksidir.

Analiz sonuçlarına göre, imalat sanayi bazı alt sektörlerinde meydana gelen ihracat artışı aynı sektörün DİR kullanımını pozitif yönde etkilemektedir. Bu sektörler sırasıyla, ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri, kâğıt ve kâğıt ürünleri, kauçuk ve plastik ürünleri, fabrikasyon metal ürünleri, elektrikli teçhizat, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman, motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalat sanayi alt sektörlerinde yaşanan ihracat artışı, sektör olarak DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracatın artmasına katkı sağlamaktadır. Aynı şekilde sektör ithalatında meydana gelen artış DİR kapsamında yapılan ithalatı artırdığı görülmektedir. Bu sektörler; tekstil ürünleri, deri ve ilgili ürünleri, ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri, kimyasalların ve kimyasal ürünleri, kauçuk ve plastik ürünleri, diğer metalik olmayan mineral ürünleri, fabrikasyon metal ürünleri bilgisayarların, elektronik ve optik ürünleridir.

Reel döviz kurunun yükselmesi yerel para biriminin yabancı para birimi karşısında değer kazanması anlamına gelir. Reel döviz kurunda yaşanan artış, ithal edilen mal ve hizmetlerin fiyatlarını yerel para cinsinden artırmaktadır. Bu durum, üretimi dışa bağlı olan yerli üreticileri olumsuz etkilemektedir. Üretici ihracatçı firmalar, daha ucuza veya daha kaliteli ara girdi temin etmek amacıyla yurtiçinde bulunmayan hammaddeleri ithal etmektedir. Ancak reel döviz kurundaki yükseliş, hammadde ithalatının maliyetini artırarak ihracatçılar için bir külfet oluşturmaktadır. Bu nedenle ihracatçıyı teşvik etmek, maliyetlerini azaltmak amacıyla getirilen DİR, sağladığı vergi muafiyetleriyle ihracatçıya üretimde kullandığı ara girdiler üzerinde maliyet avantajı sunarak avantaj sağlamaktadır. Model 1’de bağımsız değişken olarak kabul edilen reel döviz kurunda meydana gelen artış, gıda ve içecek ve ana metal sanayii imalat sanayi alt sektörlerinde DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracatı artırmaktadır. GSYH, ekonomik büyümenin bir ölçüsü olarak kabul edilmekte, ülkenin ekonomik büyüme performansını değerlendirmek ve karşılaştırmak için kullanılmaktadır. GSYH’nin büyümesi ekonomideki genel üretim ve faaliyet düzeyinin arttığını göstermektedir. İhracat ülke ekonomisine ve kalkınmasında olumlu etkide bulunmaktadır. Döviz kazançları artırır, dış ticaret dengesini olumlu etkiler, ülkenin ihtiyaç duyduğu ithalat ihtiyaçlarının karşılamasına ve yerli sanayinin gelişmesine, üretim ve istihdamın artmasına vb. destek olmaktadır. Bir ihracat teşvik sistemi olan DİR, sağladığı avantajlarla, sektörlerin ihracat performansını artırmasında önemli bir rol üstlenmektedir. GSYH’ye olan katkısını artırması önemli bir konudur. Bu bağlamda, DİR’in sektörlerin rekabet gücünü destekleyerek ekonomik büyümeyi sağlamada etkili bir araç olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. İthalat açısından değerlendirildiğinde, ithalat artışı ülkenin dış ticaret açığını genişleterek dış ödemelerin artmasına neden olmaktadır. Ülkenin dış kaynak ihtiyacı artmakta, yerli ekonomi zayıflamaktadır. Bu durumda ithalatın GSYH üzerinde olumsuz etkisi ortaya çıkmaktadır. Kısaca GSYH, ihracat ve ithalat birbirini etkileyen iki faktördür. Bu durumda bağımsız değişken olarak kabul edilen GSYH artışı imalat sanayi alt sektörlerinin DİR kapsamında gerçekleşen ihracatı artırmaktadır. Tam tersi düşünüldüğünde GSYH meydana gelen artış DİR ithalatı düşürmektedir. GSYH’nin artması ile DİR ihracatını arttırdığı gözlemlenen alt sektörler; gıda ve içecek, giyim eşyaları, kauçuk ve plastik ürünleri, diğer metalik olmayan mineral ürünleri, ana metal sanayii, fabrikasyon metal ürünleri, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman,

motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) sektörleridir. GSYH içerisinde meydana gelen artış ile sektör bazda DİR ithalatı azalan sektörler ise, tekstil ürünleri, deri ve ilgili ürünleri, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri, kimyasalların ve kimyasal ürünleri, kauçuk ve plastik ürünleri, ana metal sanayii, fabrikasyon metal ürünleri, motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork), mobilya ve diğer imalat alt sanayi sektörleridir. Bir ülke açısından, dış ticaret fazlası ekonomik istikrarın sağlanması, döviz rezervlerinin artması, gelir seviyesinin yükselmesi ve refah düzeyinin artması, teknoloji ve inovasyon yatırımlarının teşvik edilmesi gibi birçok faydası bulunmaktadır. Bu sebeple ihracatın ithalatı karşılama oranının yüksek olması avantajlı bir durumdur. Toplam DİR kapsamında yapılan ihracat ve ithalat verileri incelendiğinde 2002-2021 dönemlerinde net DİR ihracatın fazla verdiği tespit edilmiştir. Bu veriler bir ihracat teşvik sistemi olarak DİR'in olumlu etkilerinin olduğunu desteklemektedir. İmalat sanayi alt sektörlerin DİR kapsamında gerçekleşen ihracat ve ithalat ile net DİR ihracat arasındaki ilişkisi modelde bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Sektörler incelendiğinde DİR ihracatı fazla olan sektörlerin net DİR ihracatı pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Bu sektörler, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman, elektrikli teçhizat, fabrikasyon metal ürünleri, ana metal sanayii, diğer metalik olmayan mineral ürünleri, kauçuk ve plastik ürünleri, kimyasalların ve kimyasal ürünleri, giyim eşyaları, tekstil ürünleri, tütün ürünleri, gıda ve içecek ürünleridir. Net DİR ihracatta meydana gelen değişiklik, sektörlerin DİR kapsamında yapmış oldukları ihracat artışına bağlı olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. İncelenen 2. Modelde Net DİR ihracatta DİR ithalat kullanımının yüksek olduğu sektörlerde Net DİR, negatif etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Kısaca imalat sanayi alt sektörlerin DİR ithalat değerleri yükseldiğinde net DİR ihracat değerleri azalmaktadır. Bu sektörler; tütün ürünleri, deri ve ilgili ürünleri, ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri, kimyasalların ve kimyasal ürünleri, ana metal sanayii, fabrikasyon metal ürünleri bilgisayarların, elektronik ve optik ürünleri, motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalat alt sektörleridir. İmalat sanayi üretim endeksinde meydana gelen artışın tütün ürünleri ve elektrikli teçhizat sektöründe DİR kapsamında yapılan ithalatı azaltırken deri ve ilgili ürünleri kimyasalların ve kimyasal ürünleri bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerinin DİR kapsamında gerçekleşen ithalatı artırdığı incelenmiştir.

Sonuç olarak DİR sunduğu avantaj neticesinde, ülke ihracatına önemli katkılar sağladığı ve birçok sektörde de yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak, DİR, tüm sektör ve ürünlerin yerine arz yetersizliği çekilen mallar üzerinde kullanılması daha doğru olacaktır. Bu yaklaşım ile kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılması ve sektörler arası dengeli bir yapı oluşturulması açısından önemlidir. Ayrıca hem katma değer yaratan sektör ihracatlarının desteklenmesi hem de yurtiçi üreticinin korunması için önemli bir çözüm olacaktır. Mevcut sistemde DİR'den ihracatçı olmayıp ihraca kaydıyla yurtdışı satış yapan firmalarda yararlanmaktadır. Belge verilme ölçütleri yeniden değerlendirilmeli imalatçı ihracatçıların lehine olacak şekilde düzenlemeler getirilmelidir. Dahilde işleme belgesi verilirken yüksek katma değer oluşturan sektörler öncelik tanınmalıdır. Düzenlemeler getirilirken objektif firma gerçekleştirmeleri göz önünde bulundurulmalı, üretici ihracatçıların verimli bir şekilde teşvik uygulamalarından faydalanmaları sağlanmalıdır. DİR'den beklenen faydanın sağlanabilmesi için en önemli kriterlerden biri yurtiçi üreticilerin olumsuz etkilenmemesi bir diğeri ise yurtiçi girdi kullanan üreticiler açısından haksız rekabet oluşturmamasıdır. Bu amaçla DİR kapsamında tecil terkin sistemi geliştirilmiştir. Bu sistemin yanı sıra üretimde kullanılan hammaddeye uygulanan KDV oranlarının düşürülmesi yerli girdi kullanımını teşvik edecek ve yerli üreticinin korunması bakımından daha etkili bir çözüm olacaktır. Türkiye'de yaşanan mevzuatta sıklıkla yapılan düzenlemeler, uygulamada ortaya çıkan farklılıklar ve firma farklılıkları rejimi kullanan ihracatçılar açısından karışıklığa neden olmaktadır. Bu sebeple ilgili kurumların daha uyumlu bir çalışma sağlaması rejim mevzuatına ilişkin düzenlemelerin daha tutarlı bir şekilde uygulanması karışıklığın ortadan kaldırılması ve düzenli bir şekilde işletilmesini sağlayarak sisteminin etkinliğini artırılabilir. Ek olarak, DİR kapsamında bazı teknik düzenlemeler firmaları zorlamakta, nitelikli personel yetersizliği hata oranlarını artırmaktadır. Örnek olarak, ihracat gerçekleştikçe telafi edici vergi hesaplamaları ilgili ihracatın girdileri olan ithalatlar üzerinden manuel bir şekilde hesaplanmaktadır. Bu işlemin manuel olarak yapılması hataları da beraberinde getirmektedir. Eğer firmalar telafi edici vergiyi fazla ödemişse, geri alma süresi uzun sürmektedir. Fakat vergiler eksik ödenmişse, firmalar gecikme faizi ve zammı ile birlikte vergileri tekrar ödemektedir. Her iki durumda ihracatçılar için ayrı bir külfet oluşturmaktadır. Bu vergileri hesaplamalarının sistem üzerinden yapılmasına ilişkin çalışmalar yapılmalı, ihracatçıların vergileri ödeme esnasında karşılaştığı bu

zorluklar giderilmelidir. DİR kapsamında ithal edilen ara girdilerin izin süreleri denetim araçları ile kontrol altına alınarak uygulamanın kötüye kullanımı engellenmelidir. Böylece ithal edilen ara girdilerin iç piyasada değiştirilerek yerine ikinci kalitede eşyanın ihraç edilmesinin önüne geçilerek hem yerli üretici hem de devletin vergi kaybına uğramasının önüne geçilecektir. Özetle hem ihracat teşvik sistemi olarak hem de ekonomik etkili gümrük rejimi olarak DİR'in Türkiye'nin ihracatı ve imalat sanayi alt sektörlerinin ihracatında önemli bir yer edindiği açıkça görülmektedir. Rejimin teorik avantajlarının yanı sıra olumlu etkileri sayısal verilerle de tespit edilmiştir. Rejimden beklenen faydaların ve teşvik sisteminin etkinliğinin daha da artırılabilmesi için bazı düzenlemelere gereksinim duyulduğu açıktır.



KAYNAKÇA

- Aksoy, B., ve Coşkun, M. (2004). “Türkiye nin Yakın Dönem Dış Ticaretindeki Değişmeler”. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 397-415
- Alpay, Y. (2008). *Türkiye Ekonomi Tarihi*. 1. Baskı. İstanbul: Akademia Yayınları.
- Aynacı, T. (2015). *Gümrük Birliğinin Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaretine Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesine İlişkin Uygulama ve Denetim Yönetmeliği (2016), *T.C Resmî Gazete*, 5746, 10.08.2016
- Baltagi, Badi H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. 3rd ed. Chichester ; Hoboken, NJ: J. Wiley & Sons.
- Bedelsiz İhracat Tebliği (2008). *T.C Resmî Gazete*, 26934, 12.07.2008
- Birkan, R. (2019). *Türkiye’de İhracatı Destekleme Mekanizmaları Kapsamında Dahilde İşleme Rejimi: Kimya Sektörü Üzerine Bir Uygulama*, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buluş, E. (2022). *Dahilde İşleme Rejiminin Dış Ticarete Etkisi: Türkiye Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Cebeci, A. K., ve Yılmaz, M. (2016). “Dahilde İşleme Rejimi ve Türk Dış Ticareti Üzerine Etkilerinin Analizi (1996-2011)”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23(2), 0-0.
- Ceyhan S. (2006). “Dahilde İşleme Rejiminin İşleyişi”. *Gümrük Dergisi*, (54), 48.
- Çakmak, A. İ., ve Tosun, B. (2017). “Ekonomik Büyüme-Gelir Dağılımı İlişkisi: Kuznets Hipotezinin Seçilmiş Ülkeler Üzerine Araştırılması”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (33), 33-44.
- DAİB. (2023). “DAİB - Doğu Anadolu İhracatçıları Birliği”. Geliş tarihi 09 Temmuz 2023 (<https://www.daib.org.tr/Page/ihracat-destekleri-hakkinda-karar-resmi-gazetede-yayimlandi-7535>).

Dahilde İşleme Rejimi (2006), *T.C Resmî Gazete*, 26382, 20.12.2006

Eberhardt, M., ve Bond, S. (2009). “Cross-Section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator”. Geliş tarihi 25 Mayıs 2023 (<https://mpra.ub.uni-muenchen.de/17870/>).

Eberhardt, M., ve Teal, F. (2011). “Econometrics For Grumblers: A New Look At The Literature On Cross-Country Growth Empirics”. *Journal of Economic Surveys* 25(1), 109-55.

Eryüzlü, H. (2013). “Dahilde İşleme Rejimi ve Cari Açık Üzerindeki Etkileri”. *İnönü University International Journal of Social Sciences* 2(1), 59-69.

Eyilcim, E. (2012). *Dahilde İşleme Rejimi'nin Mersin'deki Boyutları*, (Yüksek Lisans Tezi), Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.

E-ihracat Desteklerine İlişkin Genelge (2022). *T.C Resmî Gazete*, 5986, 25.08.2022

<https://nacev2.com/tr/>. t.y. “18 - Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması Kapsamı”. <https://Nacev2.Com/Tr/Activity/Kayitli-Medyanin-Basilmasi-ve-Cogaltilmasi>. Geliş tarihi 22 Mayıs 2023 (<https://nacev2.com/tr/activity/kayitli-medyanin-basilmasi-ve-cogaltilmasi>).

Gümrük Kanunu (1999). *T.C Resmî Gazete*, 4458,

Gümrük Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Uygulanması Hakkında Karar, (2009), *T.C Resmî Gazete*, 07.10.2009.

Hariçte İşleme Rejimi Tebliği (2007), *T.C Resmî Gazete*, 30995

ISO. (2015). “İstanbul Sanayi Odası Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin İmalatı Sektör Raporu”. Geliş tarihi 19 Mayıs 2023 (<https://www.iso.org.tr/>).

Işık, A. (2021). “Salgın Ekonomisine Genel Bir Bakış”. *International Anatolia Academic Online Journal Health Sciences* 7(2), 135-58.

İnceöz, Ö. (2016). *Avrupa Birliği Sürecinde Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İSO. (2016). *Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı Sanayi. sektör raporu*. SBN: 978-605-137-439-0. İstanbul.

- İstanbul Sanayi Odası. (2014). *Elektrikli Teçhizat İmalat Sanayi. Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde İstanbul Sanayi Odası Meslek Komiteleri Sektör Stratejileri Geliştirilmesi Projesi*. 19176. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası.
- İstanbul Sanayi Odası. (2015). *Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayi Sektör Raporu. sektör raporu*. 978-605-137-444-4. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası.
- İstanbul Sanayi Odası. (2018). *Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalat Sanayi. sektör raporu*. 19176. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası.
- İhracı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallara İlişkin Tebliği (1995), *T.C Resmî Gazete*,
- İhracatı Kayda Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ, (2006) *T.C Resmî Gazete*, 26190, 06.06.2006.
- İhracat Rejimi Kararı ve İhracatı Yasak ve Ön İzne Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ, (2009) *T.C Resmî Gazete*, 96/31, 18.09.2009
- İhracat Yönetmeliği, (1996), *T.C. Resmî Gazete*, 22515, 06.01.1996.
- İhracat, Transit Ticaret, İhracat Sayılan Satış ve Teslimler ile Döviz Kazandırıcı Hizmet ve Faaliyetlerde Vergi, Resim Harç İstisnası Hakkında Tebliğ, 2017, *T.C Resmî Gazete*, 30070, 18.05.2017.
- İhracat Rejimi Kararı (1995), *T.C Resmî Gazete*, 7623 22.12.1995
- İhracat Destekleri Hakkında Karar (2022), *T.C Resmî Gazete*, 2976, 18.08.2022
- İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı (2011), *T.C Resmî Gazete*, 27879, 19.03.2011
- Kaya, S. (2011). *Dahilde İşleme Rejimi ve Muhasebe Kayıtları*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Kocabaş, V. (2016). *Dahilde İşleme Rejiminin Firmaların Finansal Performansına Etkileri: Sektörel Bir Analiz*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Gedik Üniversitesi.
- Koyuncu Efendioğlu, B. (2011). *Türkiye ve Avrupa Birliği Arasındaki Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü Genel İktisat anabilim Dalı İktidat Programı
- Kundak, S. (2015). *Türkiye'de İmalat Sanayinin İthalata Bağımlılığının Analizi*, (Doktora Tezi), Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Küsmmez, T. (2022). *Yenilenebilir Enerjiye Yapılan İnovatif Yatırımların İklim Değişikliğine Etkisi: AB Ülkelerinden Kanıtlar*, (Doktora Tezi), Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu (2007). *T.C Resmî Gazete*, 5607, 21.03.2007.
- Katma Değer Vergisi Kanunu (1984). *T.C Resmî Gazete*, 3065, 25.10.1984
- Mali, M. (2004). *Dahilde İşleme Rejimi ve Uygulamadaki Etkinliği*. (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mızırak, Z. (2004). “Türkiye’nin Dış Ticaret Gelişim Serüveni 1980-2004”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okul Dergisi*, 89-100.
- Nakiboğlu, A., ve Aydın, D. (2018). “Dahilde İşleme Rejimi’nin Türkiye Ekonomisi Ve Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri”. *Journal of Turkish Studies*, 13(22), 373-400. doi: 10.7827/TurkishStudies.13835.
- UNIDO (2023b). “UNIDO Statistics Data Portal”. *UNIDO Statistics Data Portal*. Geliş tarihi 25 Haziran 2023 (<https://stat.unido.org/database/CIP%20-%20Competitive%20Industrial%20Performance%20Index>).
- OAİB (2018a). “Offset Uygulamaları Hakkında Bilgi Verebilir misiniz”. *OAİB*. Geliş tarihi 19 Haziran 2023 (<https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-offset-uygulamaları-hakkında-bilgi-verebilir-misiniz.html>).
- OAİB (2018b). “TURQUALITY® ve Markalaşma Desteği Hakkında Bilgi Verebilir misiniz”. *OAİB*. Geliş tarihi 20 Haziran 2023 (<https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-turquality-ve-markalaşma-destegi-hakkında-bilgi-verebilir-misiniz.html>).
- OAİB (2018c). “Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri ve Bu kapsamda Yapılan İhracat ve İthalat Uygulamaları Hakkında Bilgi Verebilir misiniz”. *OAİB*. Geliş tarihi 18 Haziran 2023 (<https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-yurt-disi-muteahhitlik-hizmetleri-ve-bu-kapsamda-yapılan-ihracat-ve-ithalat-uygulamaları-hakkında-bilgi-verebilir-misiniz.html>).

- T.C Ticaret Bakanlığı 2023a. “T.C. Ticaret Bakanlığı”. <https://ticaret.gov.tr>. Geliş tarihi 13 Nisan 2023 (<https://ticaret.gov.tr/gumruk-islemleri/sikca-sorulan-sorular/ticari/ihracat>).
- Özdemir, D. (2018). “Türkiye’de Bölgelerarası İç Göç Hareketlerinin Belirleyicileri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1337-49.
- Özdemir, M. (2020). *Türkiye’de Dahilde İşleme Rejiminin Dış Ticarete Etkileri Ve Demir Çelik Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme*. (Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Özen, A. (2015). “Seçilmiş Göstergelerle Türkiye İmalat Sanayiinin Analizi”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 5(1), 140-62.
- Özgün, F. (2017). *Küresel Rekabet Gücü: Türk İmalat Sanayi Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Pesaran, M. H. (2004). “General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels” Center for Economic Studies & Ifo Institute for Economic Research CESifo IZA Discussion Paper No. 1240 (1-42).
- Petek, Z. (2019). *İmalat Sanayinin Ticari Dış Açıklığı*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Resmi Gazete (2006). *Gümrük Kanunu*. C. 12.
- Sandalcı, U. (2010). *İhracat Teşvikleri ve Türkiye’nin İhracatı Üzerine Etkileri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
- Sayilgan, G. ve Şenol, C. (2010). “Dahilde işleme rejimi ve Türk işletmelerinin ihracatı üzerine etkileri”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 0(35), 37-53.
- Selen, U. (2005). “Dış Ticaret Yardım Unsuru Olarak DİR”. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (10), 196.
- Serin, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analizi*. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayınevi.
- Sezgin, Ş. (2009). “Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi”. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11(22), 175-90.

- Şahin, Z. (2019). *Türkiye’de Dahilde İşleme Rejimi, Etkileri: Ambalaj Sektörü Örneği*. (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenol, C. (2007). “Türkiye’nin İhracatı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Gümrük Dünyası Dergisi*, (54), 33-37.
- Takım, A. (2021). *Uluslararası Ticarete Giriş*. 2. bs. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Takım, A., İmamoğlu, İ. ve Naktiyok, Y. (2018). *Dış Ticaret İşlemleri Kavram, Teori, Politika ve Uygulama*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. 2021. *T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sektörel Rapor 2021*. Ankara: Sanayi Genel Müdürlüğü.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. 2021. “Ticaret Bakanlığı Ticaret ve Alım Heyetleri ve Konuyla İlgili Destekler”. *OAİB*. Geliş tarihi 13 Temmuz 2023 (<https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-ticaret-bakanligi-ticaret-ve-alim-heyetleri-ve-konuyla-ilgili-destekler.html>).
- T.C. Ticaret Bakanlığı. 2023. *İlaç ve Eczacılık ürünleri Sektörü. sektör raporu*.
- TCMB (2023). “TCMB - İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı”. Geliş tarihi 14 Temmuz 2023 (<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/istatistikler/reel+sektor+istatistikleri/imalat+sanayi+kapasite+kullanim+orani>).
- Tekin, Ü. (2017). “Dahilde İşleme Rejimi’nin İhracat Ve İthalat Üzerine Etkileri (1996-2016)”. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies JAVS)*, 3, 192-206. doi: 10.23929/jav.597.
- TOBB (2023). “TOBB-Sanayi Bilgi Sistemi”. Geliş tarihi 19 Mayıs 2023 (<https://sanayi.tobb.org.tr/kitap1.php?kod=20>).
- Tokgöz, E. (2004). *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914- 2011)*. 10. bs. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- TÜİK (2023). “TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri”. *TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri*. Geliş Tarihi 16 Temmuz 2023 (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>).

- TÜİK (2023). “TÜİK Kurumsal”. *Sanayi Üretim Endeksi*. Geliş tarihi 14 Temmuz 2023 (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sanayi-Uretim-Endeksi-Mayis-2023-49711>).
- TÜİK, AR-GE İstatistikleri (2023). “TÜİK Kurumsal”. Geliş tarihi 14 Temmuz 2023 (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Arastirma-Gelistirme-Faaliyetleri-Arastirmasi-2020-37439>).
- Türkiye İhracatçıları Meclisi (2023). “Tim, İhracatçı Birlikleri Ve Firmalar İçin Verilen Ulusal Ve Uluslararası Destekler”. Geliş tarihi 13 Temmuz 2023 (<https://tim.org.tr/tr/default>).
- Varol, G. M. (2003). “Cumhuriyetin 80. Yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihçesi”. *Dış Ticaret Dergisi* 153-70.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. 2nd ed. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Zhang, K. (2014). “How Does Foreign Direct Investment Affect Industrial Competitiveness? Evidence from China”. *China Economic Review* 30, 530-39. doi: 10.1016/j.chieco.2013.08.003.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Müsemma ÇÖKERDENOĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Uluslararası Ticaret ve Lojistik
Yüksek Lisans Öğrenimi	Uluslararası Ticaret ve Lojistik
Bildiği Yabancı Diller	
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	2023